İRAN TÜRKLÜĞÜ

Jeokültürel boyut

Yaşar Kalafat

Yeditepe

İRAN TÜRKLÜĞÜ

– Jeokültürel Boyut –

YEDİTEPE YAYINEVİ

Yeditepe Yayınevi: 19
İnceleme-Araştırma Dizisi: 15

İRAN TÜRKLÜĞÜ
– Jeokültürel Boyut –

Dr. Yaşar Kalafat

Editör: Haşim Şahin

İç Düzen: Burhan Maden

Kapak: Hayati Esen

Kapak Resim:
Geleneksel kıyafetiyle yün eğiren bir İran Türk kız çocuğu
(Dr. Yaşar Kalafat özel arşivi)

Baskı: Şenyıldız

Cilt: Savaş

ISBN: 975 6480 25 4

1. Baskı: Şubat 2005

Yeditepe Yayınevi
Çalaçeşme Sk. No: 27/12
34410 Cağaloğlu - İstanbul

Tel: (0212) 528 47 53
Faks: (0212) 512 33 78

http://www.yeditepeyayinevi.com
e-mail: bilgi@yeditepeyayinevi.com

Şubat 2005

İRAN TÜRKLÜĞÜ

– Jeokültürel Boyut –

Dr. Yaşar Kalafat

İçindekiler

Yazarın Ön Sözü

Halk kültürü çalışmaları sonucu edinilen bilgi ve bulgular, şüphesiz yalın tespitler şeklinde arşivlenmek amacıyla yapılmamaktadır. Uzun süre üst kültürlerin de kaynağını teşkil eden halk kültürleri artık ulus üstü kültür politikalarının da gündem konusudurlar. Bu noktada küresel kültür politikaları egemen yaptırım güçlerini, ulusal kültür politikaları karşısında tavır olarak sergilerken aynı zamanda bir biçimde destek sağlayabileceği etnik kimlikler için alt kültür kesimlerinin yanında yer almaktadırlar. Bu itibarla anti –emperyal kültür politikaları itibariyle ulus devletin yapı taşlarını teşkil eden halkların kültürleri ayrıntıları ile bilinmelidir. Ancak bu bilgi sayesinde bir arada yaşayarak, ulus bilinci sergileyen halklar birlikteliklerini sağlayabilirler ve koruyabilirler.

Anadolu Türk halklarının çeşitli alanlarda aynı kültürü paylaşmış ve sınırlandırılmayacak kadar farklı olmayan kültürel öğeler taşımış olmalarına rağmen, Anadolu halklarının kültürel kimlikleri yabancılaştırma adına daima istismar edilebilmişlerdir. Bu tehdit Kafkasya ve Orta Doğu'daki beklenmedik yeni komşumuzla giderek büyümek temayülündedir. Öyle ki, bir halkın yerleşik yaşam sürdüren kesimi ile mevsime bağlı yayla hayatı sürdüren kesimi; Karapapah –Terekeme veya Yörük –Türkmen olarak farklı kategorilerde ele alınabilmektedir. Bu noktada ulusal entegrasyon faaliyetlerinin milletleşme sürecinde sını-

rının olmaması gerektiği söylenebilir. Bize göre, bu bir var olma ve varlığını koruma gereksinimidir.

Türklüğün Kafkasya, Balkanlar ve Ortadoğu'daki tarihi coğrafyası Türk halk kültürü çalışmaları itibariyle ayrıca önem arzetmektedir. Anadolu'nun bu üç yönündeki kültürel miras, şüphesiz bölgenin diğer halkları ile birlikte Türk halkları tarafından üretilmiş ve zenginliğini artırmıştır. Bu özelliği ile Türk halk kültürü vasatları, tanımlanan bölgede halkların kaynaşma alanlarıdır. Bu itibarla komşu uluslar bakımından tehdit ve ihtilaf unsuru değil, birlikte yaşayabilme vesilesidir. Oluşturulmasına lüzum görülmesi halinde bölgesel ittifakların zeminini hazırlayabilecek özelliktedir.

Türk halk kültürü doğal olarak Türk halkının kişiliğini yansıtırken veya başka bir ifade ile halkların kişiliğini onların kültürleri tayin ederken, Türk halk kültürü barışçı, paylaşımcı, üretken, verici bir kültürdür. Bununla birlikte, siyasileştirildiği nisbetde de bozulmaya ve istismara açıktır. Bizim Türk halk kültüründe strateji arayışımızın temelinde, halklar ve uluslar arası yaşamı güzelleştirici unsurların tespiti ve bu potansiyelden yararlanılması vardır. Bu strateji bize, ulusal ve bölgesel kültürel değerlerimize sahip çıkarak daha güçlü olmayı, dünya kültürüne yapılabilecek katkıyı kimliklerimiz adına yapabilme imkanını verebilecektir. Bu noktada kültür ve O'nun özünü teşkil eden halk kültürü halklar arası barışı sağlayacağı, ulusal ve bölgesel anti – emperyalist stratejik bir öğedir.

İran Halk Kültürünün Stratejik Boyutu, isimli bu çalışmada, Karapapah, Kiresunlu, Elseven, Afşar, Karakoyunlu, Kaşkay ve Hazara Türk halk kesimlerinin üzerinde dururken, bu halkların kültürlerinden yapılmış tespitleri karşılaştırmalar cihetine gittik. Karapapah Türklerinin arasında yaşadıkları bölgeye göre İslamiyetin çeşitli inanç fraksiyonlarını gördük. Elseven ve Kiresun Türkleri 16. yy'a kadar Anadolu'da yaşamakta iken, halen İran'da yaşamaktadırlar. Avşar, Kaşkay, Hazara ve Karakoyunlu Türkleri Türk Atlı Göçebe Bozkır Kültürünün halen, bütün özelliklerini taşımaktadırlar.

Bu çalışmamız benzeri diğer çalışmalarla bir bütünü oluşturmayı amaçlamaktadır. Yeni çalışmalarla Türk halk kültürünü; Türk Dili, Türk Tarihi, Türk Edebiyatı ve benzeri gibi kültür köprüsü yapmayı amaçlıyoruz. Kültürün de bir stratejik veri olduğu gerçeğinden hareketle, Türk halk kültürünün, genel Türk kültürü içerisinde stratejik bir obje olması gerektiğine inanıyoruz. Çalışmalarımız ilerledikçe yararlı olma nisbetinin artacağını umuyoruz.

Dr. Yaşar Kalafat

Ankara 2003

SUNUŞ

Yaşar Kalafat, sosyal antropoloji çalışmaları ile toplumumuzda strateji kültürü oluşturma çalışmalarını sürdürürken, stratejik obje zenginliği de kazandırmayı amaçlamakta ve bu arada da kültürümüzün de stratejik bir veri olduğu üzerinde durmaktadır. Ülkemizde milli kültürün alt başlıklarından da birisi olan halk kültürü üzerinde çeşitli çalışmalar yapılmasına rağmen; halk kültürü-milli kültür bağlantısı üzerinde fazla durulmamıştır. Kalafat, alan çalışmaları faaliyetleri politikası kapsamına halk kültürü çalışmalarını da almakta, bu kültür alanına dair de eserler üretmektedir. Ulusal kültür-etnik kültür, küresel kültür-ulusal kültür ikilemleri bağlamında halk kültürünün kültürel zenginlik ve ulusal güvenlik boyutları üzerinde de çeşitli yönleri ile durmaktadır.

ABD'nin Türkistan'a girişi sonucunda, Türk dünyası bu süper güç ile kapı komşusu olmuştur. Bu yakın komşuluk küresel gücün Kafkasya'ya çıkışı ile başlamıştı. Orta Doğu girişi ile, Türkiye'nin komşusu oldu. Artık tartışmacılar ırkları ve dinleri değil, milletleri oluşturan boyları ve dinlerin alt başlığı olarak bilinen mezhepleri konuşuyorlar. Bu itibarla bir kısmı heterodoks İslam olan Irak Türklerinden veya Şii-Caferi İslam inançlı İran Türklüğü potansiyel bir güç olarak stratejik veri kapsamına girmiştir.

ASAM'ın sosyal antropologlarından Dr. Yaşar Kalafat, Türk dünyası halk kültürü çalışmaları üzerinde incelemelerini sürdürürken, faaliyetlerinde Türk halk mutfağı, musikisi, tababeti, el sanatları, takvimi gibi konulara yer vermekte ve daha ziyade halk inançları üzerinde durmaktadır. Bize göre ulusal kimliklerin belirlenmesinde halk kültürü ihmal kabul etmeyecek belirleyici bir boyuttur. Halk Kültürü Milli kültürel entegrasyon ve anti-emperyalist kültürel çözülmeyi önleyici, olmazsa olmaz nev'inden bir faktördür. Ulus devlet için önemi kadar. çeşitli isimlerle farklı coğrafyalarda sahneye çıkmış Türkler gibi uluslar için de küresel kültür stratejileri itibariyle ayrıca önemlidir.

İran Türklüğünün jeo-kültürel boyutu isimli bu çalışma, Azerbaycan ve Irak coğrafi alanlarını da kapsayan daha geniş bir çalışmanın ilk adımıdır. Eserde Anadolu, Irak, İran ve Azerbaycan'da bölünmüş tarzda yaşamakta olan Karapapahlar, Hazarlar, Afşarlar, Kiresunlular, Karakoyunlular, Elsevenler, Kaşgaylar üzerinde durulmaktadır. Yer yer kısa açıklamalarla iskân tarihlerine, boy teşkilatlarına, yayıldıkları coğrafi alanlara dair bilgi verilmektedir. Tarihî coğrafya ile ilgili bilgiler ile halk kültürü ürünleri bir arada yansıtılmaktadır. Çalışmanın kültür stratejisi içeriğine ise, ara tahlillerin yanı sıra giriş ve sonuç bölümlerinde yer verilmiştir.

Anılan çalışması için Dr. Yaşar Kalafat'ı kutluyor, bu çalışmamız ile belirtilen ihtiyaç itibariyle okuyucumuza yararlı olabileceğimizi umuyoruz.

2004 İstanbul
Dr. Mustafa AKSOY

Giriş

Biz bu yazımızda incelediğimiz konuyu oturtmaya çalıştığımız teorik çerçeveden sonra metin kısmında İran'ın Türk kesimlerinden **Kaşgaylar, Hazaralar, Avşarlar, Karapapahlar, Şahsevenler, Karakoyunlular ve Kiresunluların** halk kültürü üzerinde duracağız. Yaptığımız açıklamalardan sonra nihaî mesajımızı sonuç bölümünde veriyoruz.

Türkiye Türklüğü ile İran Türklüğü arasındaki kültürel ilişki şüphesiz iki ülkenin kültürel ilişkileri çerçevesinde gelişebilirdi. Son yüzyıl itibarıyla kültür ve eğitim anlaşmaları daha ziyade sınırlı olmakla beraber yüksek öğrenimde öğretmen ve öğrenci takası şeklinde olmuş ve İran –Fars kültürü lehine gelişmiştir. Meselâ Türkiye'deki Fars dili ve edebiyatı üniversite bölümleri İran'da Türk dili ve edebiyatı bölümlerinden çok daha kıdemli ve yaygındırlar. İran ile Türkiye arasındaki sempozyum türünden toplu kültürel faaliyetlere iştirak uzun süre Mevlâna sempozyumları ile sınırlı kalmıştır. İran'dan Türkiye'ye yapılan kültür içerikli kongrelere katılım 1990'lı yıllarda başlamıştır. Bununla, Türkiye'de yapılan Nevruz, TÜDEV, Folklor, Yazarlar Birliği, İLESAM toplantıları ve bazı şiir günlerine İran'da üretilmiş kültürel değerlerin, üreticileri arasında Türklerin bulunduğu gerçeğine olan katılımı anlatmak istiyoruz. Bize göre özellik-

le atlı bozkır medeniyetinin kültür değerlerini İran coğrafyasında hayata geçirenler Türklerdir. Bu medeniyet şeklinin diğer Türk coğrafyalarındaki aynılıklerini tespit ve açıklamak, öncelikle Türk kültür adamının sorumluluğundadır. Bu arada kültürel küreselleşmeye giden dünyada, akraba kültürler aralarında bölgesel dayanışmalar kurarlarken İran'da Türkler, Farslar ve diğer halkların birlikte geliştirdikleri kültürleri küresel kültürün emperyalist baskısı karşısında, onların korunma kozlarıdır.

Türklerde diğer kültürlere karşı saygılı olmak bir kültürel gelenek oluşturmuştur. Özellikle birlikte yaşanılan halkların kültürlerinin devamlılığına özel itina gösterilmiştir. İran coğrafyasında Türk ve Fars kültürel komşuluğu ise iç içe geçmiş, gelişme Fars kültürü lehinde olmuştur. Çok kere oluşturulan kültürel senteze Fars kültür damgası vurulmuştur. Üretilen ortak coğrafî kültürel değerler uluslararası zeminde Fars kültürü olarak sergilenmiştir. Bu gelişme, üst kültürün baskın çıkması olayından ziyade, Fars aydının kültürel değerlerine her dönemde hatta Türklerin hâkimiyet dönemlerinde dâhi bir biçimde sahip çıkması olayıdır. Halkların bu arada Türk halkının İran coğrafyasında kendisine ait olana sahip çıkması bu itibarla önemlidir. Bu önemi biz halk kültürü alanında benimseyenlerdeniz. Bu, şüphesiz kültür düşmanlığı veya kültür bölücülüğü değildir. Türk ve Fars kültürleri tarih boyunca karşılıklı birbirlerinden yararlanmışlardır. Biz halk kültürü çalışmalarımızla bu birlikteliği bozmak değil, güçlendirmekten yanayız. İran medeniyet beşiğine Türkler de katılmışlardır. İran'da yapılan bu tür faaliyetlerden Şerefhane Toplantısı'na Türkiye'den ve Azerbaycan'dan toplu iştirak olmuştur.

İran Türklüğünün Anadolu ve Kuzey Azerbaycan Türklüğü ile olan aktif kültürel faaliyet alanındaki dayanışması da 1990'lardan sonra yoğunlaşmıştır. Bu gelişmede rahmetli Elçibey'in takip ettiği kültür milliyetçiliği politikası, Türk dünyası-

nın genelindeki uyanış ve birtakım radyo ve televizyon yayınları ciddî şekilde etkili olmuştur.

"Millet ve milliyeti teşkil eden unsurlardan birisi de örf ve âdetlerin birliğidir. Lisan birliği gibi örf ve âdet birliği de uzun zaman aynı sahada aynı devlet içinde yaşama neticesinde vuku bulan çeşitli temaslardan doğar. Milletçe yapılan umumî bayramların, mühim millî hadiseler münasebetiyle yapılan törenlerin, milletlerin hayatında çok kuvvetli birleştirici rolü vardır"[1]. Kültür şölenleri bu kapsamda mütalâa edilebilir. Bölgesel kültür şölenlerinin halk kültürü ağırlıklı olmaları taraflardan ilgili araştırmacı ve yazarların metot ve literatür itibarıyla tanışmaları, monoğrafilerin karşılıklı tercümelerinin sağlanılması bu itibarla önem arz etmektedir.

Millî ve siyasî uyanmanın ilk merhalesi, millî kimliğin mitoloji boyutudur. Yahudi tarihinin birinci devrini Efsane Devri teşkil eder. Ermeniler efsanevî dönemlerini canlı tutmaya çok şey borçludurlar. Şüphesiz mitolojik derinlikten en fazla istifade eden Yunanistan olmuştur. Ord. Prof. Dr. Sadri Maksudi Arsal, mitolojinin millî duyguların oluşturulmasındaki önemi üzerinde durmuştur[2]. Prof. Dr. Bahaeddin Öğel, Prof. Dr. Abdülkadir İnan gibi milliyetçi Türk bilim adamları, mitoloji içerikli eserler vermişlerdir. Halk bilimi ile mitolojinin organik bağı ve bu bağın komşu kültürler itibarıyla önemi ise tartışma götürmez.

Biz bu incelememizde, Tengricilik inancındaki Tengrinin yeri ile eski Türk inanç sistemindeki ruhların yeri arasındaki bağıntıya ışık tutabilecek verileri de irdelemeye çalışacağız. Annamarie Schimmel "din deyince, insanların bedemehâl şahıs şeklinde olması lâzım gelmeyen; insan üstü bir kudretle münasebetini anlamaktayız. İlâh ve Tanrı mefhumunun mevcut ol-

---

1 H.Spencer, zikreden S. M. Arsal, **Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları**, İstanbul 1977, s.72.

2 **A.g.e.**, s.158-162.

ması lâzım gelmez"[3]. demektedir. Din sosyoloji itibarıyla (Rusça yazılmış kaynakları bilemiyoruz) Tengriciliğin esasları tespit edilip dönemlerinde ve günümüzde nispet bağları ve münasebetleri araştırılmamıştır. "Dinler, dinler tarihçileri tarafından iptidaî dinler, millî dinler, dünya dinleri olarak ayrılırken Tengricilik / Türk Tengri dinî, millî din mi idi? Millî dinler yalnız bir milletin ruhanî malıdır (...) fakat bazen millî dinlerden bir dünya dinî gelişmiştir[4] denilirken, bu derece geniş bir coğrafyaya yayılmış olan Tengricilik, bu türden bir aşama mı geçirdi. İran Türk coğrafyasında bu konuda tespitler yapılabilir mi?" Din fenomolojisi dinî hadisenin mahiyetini tetkik eder"[5] denilirken, bazı örneklemelerde, yeni dinler, eski dinlerin coğrafî alanlarında etkili olabiliyorlar. Budizmin Tengricilik aleyhinde Asya'da yayılma gösterebilmesi gibi. Ancak İslâmiyet, Hristiyan coğrafyasında bu türden bir etkinlik gösterebildi mi? Evlâdı Fâtihan bu açıklamanın kapsamına girer mi? İran Türk bölgesinde İslâmiyet Zerdüşizm ilişkilerinde gelişme nasıl olmuştur? Bizim incelemelerimizin kapsamına eski Türk inancının mukaddes ayinleri, mukaddes mahalleri, kutsal zamanları, kutsal eşyaları, kutsal şahsiyetleri, bıraktıkları izler itibarıyla girecektir. "Din fenomenolojisi, mukaddes bir ayinin nasıl gelişip değiştiğini araştırır"[6] derken biz Tengricilik veya eski Türk inançlarının İran-Türk İslâmındaki tezahürünü karşılaştırma konusu yapmaya çalışacağız. Aynı alanda, dinin aile ve millete karşı aldığı muhtelif dinî cemaatlerin cemiyetle olan münasebetini din sosyoloji kapsamında inceleyeceğiz. İran Türkünün büyük mistiklerinin kendi hayatları hakkında verdikleri malûmatı din psikolojisi itibarıyla irdelemeye çalışacağız.

---

3 A.Shimmel, Dinler Tarihine Giriş, İstanbul 1999, s.5.
4 A.g.e.
5 A.g.e.
6 A.g.e.

Ayrıca İran Türk halk inançlarından yola çıkarak, inançlardaki "mana"yı bunun ham bir resim veya puta dönüşmüş şekli olan "fetiş" e, ihtiyatsız yaklaşılmayan "tabulara totemist" inançlara, bir taraftan maddelerin hususî bir kuvvet ihtiva etmesi diğer taraftan ruhlara olan inanışın (animizm) birleşmesinden meydana gelen animatizme dair tespitlere yer vereceğiz. Bu tür ön ve ara açıklamalar çalışmamızın yan ürünleri olacaktır. Çalışmamızdaki ana amaç yukarıda da belirtildiği gibi, Türk elleri arasındaki kültür birliği gerçeği ile ilgili halk inançlarından yola çıkarak İran özelinde bir çalışma yapmaktadır.

Bekir Sıtkı 1918 yılında *Turan* dergisinde[7] İran'ın Türk kültürü üzerindeki tesirini anlatırken, "Rusya Müslümanlarıyla Arap dünyası arasında İran olduğu için Arap kültürü Asya'da çok köklü gelenekler yaratmamıştır. Dinin neredeyse biçimsel özellikleri olmuştur. Arapçadan gelen dinî kavramlar yerel eski pagan âdetlerle birleştirilmiştir. Geleneksel azizlerimizden çoğunu yeni Arap isimlerle anmaya devam ediyoruz. Kutsal ağaçlarımız, hayvanlarımız, bazı günlerle, bazı yörelerle ilgili batıl inançlarımız da öyle. Yörelerimizde kutsal yerlere dair olan inançları, hocaların karşı çıkmasına rağmen yaşamaya devam ediyoruz ve insanlarımız bizlere çok uzak olan Mekke ve Medine yerine buralara rağbet gösteriyorlar. Tatarlar (Türkler), diş ağrısından başlayarak her türlü derdini, acısını, sevincini yöredeki evliya türbelerinde dışa vurur, çare arar. Tatarlar bu türbelerde maniler söyleyerek evliyalarından çare bekler ve beklentisi gerçekleştiğinde buralarda kurban keserler.

Arap etkisi yüzeyseldir. İran etkisi ise derindir ve Tatarların /Türklerin dünya görüşü üzerinde derin etkiler bırakmış, dönüştürmüştür[8]. Kabul edilmesi zor da olsa yazar şu açıklamayı da yapmaktadır. İran kültürünün etkisini yeterince anlaya-

---

7 Tarık Demirkıran, **Macar Turancıları**, İstanbul 2000, s. 139-150.
8 **A.g.e.**, s.139-153.

bilmek için öncelikle İran'a komşu olan topraklar hakkında bilgi vermek daha doğru olur. Yani, Azerbaycan, Kafkasya ve Buhara örneğinde olduğu gibi. Yüzyıllar boyunca süren İranî etkinin doğal bir sonucu olarak, Azerbaycan ve Kafkasya'nın değişik bölgelerinde yaşayan Türkler İslâmı İran kisvesiyle kabul etmişler; bu bölgedeki İslâm, İran kültürüyle ve gelenekleriyle dönüştürülmüş hale gelmiştir. Azerbaycanlılar ve Kafkasyalılar Şiî olduklarından, mezheplerine olan sıkı bağlılıkları dolayısıyla ulusal bilinçlerini geri plâna itmişlerdir. Bu nedenle kendilerini İranlı veya en fazla Şiî olarak tanımlamışlardır, ama kendilerine özgü Türk kültür faktörlerini de korumuşlardır. Yani Türkçe konuşmaya devam etmişler, şarkılarında bu kültürü sürdürmüşler, tam anlamıyla İranlı olmamışlardır[9]. Biz makaledeki temaları eleştirme niyetinde değiliz. Bir halk bilimci olarak yüzyıl evvel de konulmuş olsa, günümüzde bu tespitin alınacak mesajlar içerdiğini düşünüyoruz.

Türk toplulukları, bugün açık ve gizli bir oluşumun sancılarını yaşatmaktadır. Kendi aslî kimliklerine kavuşarak, hür dünyada yerlerini almaları, bunların ancak özellikle kültür açısından birbirini tanımalarına ve aralarındaki ortak tarih ve dil şuurunun gelişmesine bağlıdır. Halk kültürü ise kültürel araştırma çalışmalarının merkezinde olmanın yanı sıra dilin ve tarihin de kaynakları arasındadır. Türk topluluklarının bağımsızlığa kavuşması ve kavuşanların bağımsızlıklarını devam ettirebilmeleri Türk dünyası için stratejik, siyasî ve ekonomik açıdan çok önemlidir. Bağımsızlık mutlaka ve muhakkak siyasî anlamda olmayabilir. Kültürel kimliğe sahip çıkabilmek, bu kimliği milliyeti adına hayata geçirebilmek de egemen kültürün bağlarından kurtarılması demektir. Fert ve devlet olarak tarihin oluşumunda millî kimlikle rol üstlenilebilmektedir. Esas olan bu itibarla dünya olaylarının tümü dolaylı da olsa Türklüğü etkilediği nispette kültür adamının meselesidir.

---

9 A.g.e.

11 Eylül 2001'de Amerika'da cereyan eden ve Ladin –Taliban eylemi olarak tanınan terör hareketi Türklüğe nasıl yansımıştır. Bize göre, evvelce bölgesinde ciddî bir güç olan Türkiye ekonomik krize sürüklenilmek suretiyle müttefikleriyle Kafkasya politikalarında pazarlık yapma gücü büyük ölçüde elinden alınmıştır. Süper güç olan müttefiki, uluğ Türkistan'da giderken Türkiye ile birlikte gitme lüzumunu artık duymayacaktır. Zira, oraya dünya ile birlikte gitmiştir. Tepelenilen güçler, din adına terör yaptığı ileri sürülen halk, dünya Türklüğünün bir parçasıdır. Türkiye'nin biraz daha zafiyet göstermesi ve Türkiye'nin biraz daha millî tezlerinde ısrar etmesi, süper güç müttefikin partnerini değiştirme ihtimalini doğurabilir. Bu arada Türklük itibarıyla hayati bir nokta, Türk devletlerinin aralarında ihtilâfa düşmemeleridir. Aksi hâlde, uzun süre Türk dünyasından bahsedemeyiz. Bu açıklamaya, kültür stratejisinin siyasî ve ekonomik stratejiler itibarıyla de tayin edici olduklarına işaret etmek için yer verdik. Uluğ Türkistan Türklüğü, İran Türklüğünden bağımsız değildir.

Tarih sadece geçmiş zamanlar hakkında elde edilen bilgilerden ibaret değildir. Tarih yeni eserler gerçekleştiren, sosyal düzen içerisinde kısa ve uzun vadeli değişmeler meydana getiren fiillerdir. Bu tecrübenin amacı istikbale yönelik yorumları ile tarih felsefesine ulaştırmaktır. Bu maksatla insanlar kendilerine hedefler belirler ve uygulamaya koyarlar. Buna da meşrulaştırma gayreti ve hareketi denilebilir. Nüfus hareketleri, sosyal yapıların organik terkipleri, zihniyetin dinamiği, iktisadî ve siyasî çatışmaların izlenilmeleri bunun kapsamına girebilir. Bütün bunların şekillenmelerinin temelinde kimlik ve kimliğin temelinde de halk kültürü vardır. Türklüğün yaşamış olduğu tecrübelerin tamamını kucaklayan, kendisinden Türklüğün geleceğinin fışkırması gereken bu miras, husumet değil, dostluğun kaynağıdır. Türk tarihinin kaynakları sadece arkeoloji, abide, kitabe, yer adları, topluluk adları, kütüphane yazmaları, basılmış

eserler, arşiv belgeleri değildir. Sözlü kaynaklar mitoloji ve destanlar da aslî unsurlardır.

İzlediğimiz literatürün[10] bize düşündürdüğü bir husus da şudur. Türkiye'de irticaî tabanı kullanarak siyasî çıkar sağlayanlar kadar, irtica karşıtı mücadele içerisinde olan kesim arasında, irtica karşıtlığı kimliği ile çıkar sağlayan kesimler de vardır. Bu tespiti günlük basından ve çevremizde olup bitenden izlemek zor değildir. Üzerinde vurgu yapmak istediğimiz esas husus bu değildir. İrticaî kesimin arkasında yurt dışından destekçiler var iken, bu kesimle sözde mücadele edenler için de aynı durum söz konusu değil midir? Bizi bu açıklamayı yapmaya yukarıda ismi geçen eserdeki ciddî ve güvenilir açıklamalar sevk etmiştir. Siyasî İslâmdan yana olmak ve ona karşı olmak itibarıyla bir yelpaze oluşturulacak olsa, Türkiye Cumhuriyeti İran'dan daha çağdaş ve daha demokratik bir rejimle yönetilmektedir. Bizim samimî kanaatimiz de bu merkezdedir. Bacınoğlu'nun kitabını okumadan evvel kanaatimiz Türkiye ve İran'ın çağdaş yönetsel normlar itibarıyla Türkiye'nin Batı nazarında notunun daha yüksek olduğu şeklindeydi. Modern Alman Oryantalizmi isimli eseri okuduktan sonra gördük ki, İran İslâm Devrimi ve onun uygulayıcıları, bu siyasî tercih ve uygulamaları ile özellikle Batı nazarında saygı ve itibar görmektedirler.

Bu türden bir açıklamanın bu yazıda yer almasının ilgisine gelince, Farsların ve Fars milliyetçiliği ve siyasî çıkarları adına sahiplendikleri İran medeniyeti tezine göre, İran'da tarih boyunca üretilen siyasî, mimarî, edebî, idarî, medeniyet bir havza oluşturmuştur. Bu havzanın kapsamına, Özbekistan, Azerbaycan, Anadolu vs. girmektedir. Bacınoğlu çiftinin çalışmaları ile ortaya çıkarılan gerçek de gösterilmektedir ki, Batı İran'ı hâlâ böyle görmektedir. İran'ın bu haşmetli dönemi günümüz İran'ı da kapsayarak sürmektedir.

---

10 T.Bacınoğlu- A. Bacınoğlu, **Modern Alman Oryantalizmi**, Ankara 2001.

Bu itibarladır ki, İran Türklüğü bu medeniyet havzasında kültür adına ne üretti ise, onu bilmek onu sahiplenmek durumundadır. Bunun için İran Türk kültürünün derinliklerine gidilebilmeli, bu kültürü üreten Türk halklarının, kültürel akrabalıkları tespit ve teyit edilebilmelidir. Bizim yapmaya çalıştığımız, halk kültüründen yola çıkarak bu hizmeti yerine getirmektedir. Hiçbir kültüre karşı düşmanca tavır almak bizim halk bilimci ve kültür milliyetçisi kimliğimizle bağdaşmaz. Atatürk'ün bu gibi durumlar itibarıyla, hazırlanmak bakımından manevî köprüler için belirttiği gibi, "Dil bir köprüdür. İnanç bir köprüdür. Tarih bir köprüdür." Bizim yapmak istediğimiz de halk kültürü köprüsünü güçlendirmektir.

Çalışmamızda, incelediğimiz bölgedeki Türk halk kesimleri arasında inanç karşılaştırması yaparken, bu karşılaştırmayı, zaman zaman Türk dünyası geneli itibarıyla da yapmaya çalıştık ve tespitini yaptığımız inanç motifinin Türk halk inançları kültürü içerisindeki yerini işaret etmeye çalıştık. Bu metot bize kısa da olsa İran Türklüğünün arka plânını açıklamaya yönlendirdi. Orta Doğu Türklüğünün Kafkasya Türklüğü itibarıyla, halk inançları coğrafyası bakımından bir bütün olduğu gerçeği ile tekrar karşılaştık. Bu itibarla İran Karapapah Türklerini izah ederken, konuyu, Gürcistan, Anadolu, Azerbaycan Karapapahları ile birlikte inceledik. Mevcudiyetine ismen değindiğimiz Türk halkın, kışlak ve yaylaklarını da zikredip, hangi oba ve oymaklardan oluştuklarını anlatmaya çalıştık. Bozkır medeniyeti yaşanılan yarı göçebe sosyal- hayata yansır. İzah ederken, bu yaşam biçiminde beslenme, el sanatları ve üretim inanç ilişkilerine de yer verdik.

Biz bu yazımızla İran'daki Türkçü hareketin dönemlere göre seyri üzerinde durmuyoruz. İran Safevi iktidarlarının muayyen tutumlarının İran Türkçü hareketlerine yansıması üzerinde de durmuyoruz. Biz İran'da Türk kültürel milliyetçiliğinin kültür hareketleri genelinden hareketle değinmek istiyoruz. Buna

rağmen İran İslam Devrimi'nin ve buna bağlı olarak Türkiye'den İran Türkü göçünü, reformcu hükümet politikaları, İran-Irak Savaşı, Sovyetler Birliği'nin dağılması sonucu ortaya yeni Türk devletlerinin çıkmış olması, Karabağ işgali olayında İran'ın takındığı Ermeni yanlı tavır, Elçibey faktörü, İran Türkçü hareketlerine yansımaları İran'daki kültürel Türkçü hareketi de etkilemiştir.

İran'da yaşayan Türklerin milli aktiviteleri edebiyat, dil ve tarih gibi kültürel çalışma düzeyine indiği 1980'li yıllarda Varlık dergisi, Furuğe Azadi Gazetesi, Güney Azerbaycan'da Kültür milliyetçiliğine merkezlik yaparlarken, 1995 meclis seçimlerini kazanan Mahmud Ali Çehregani bu mayalanmanın bir ürünü idi[11].

Şüphesiz milliyetçiliğin kültür ürünlerine yansımasının İran'daki geçmişi daha derinlerde idi. Üstat Cavad Heyet 5. Milletler Arası Türkoloji Kongresinde gelişmenin arka planına dair geniş bilgi verirken rahmetli Sehend'in "Yasak" şiirinde yapısına almaktadır. Bu şekilde Güney Azerbaycan'da Türkiye'ye konulan yasak 50 yıl sonra aynı coğrafyada toplumsal patlamaya yol açmaktadır[12].

"Taliime sen bak
Düşüncelerim yasak
Duygularım yasak
Geçmişimden söz açmağım yasak
Geleceğimden danışmağım yasak
Ata ve babamın adını çekmeğim yasak

---

11 Geniş bilgi için bkz. Emre Bayır"Güney Azerbaycan Milli Demokratik Hareketi Yol Ayrımında „ **Stratejik Analiz**, Şubat 2003, C. 35, sayı: 34 s.53-59.

12 Cevad Heyet "20. Asırda Güney Azerbaycan Edebiyatı" **5. Milletler Arası Türkoloji Kongresi** (İstanbul, 23-28 Eylül 1985) s.119-129.

Anamdan ad apardığım yasak
Bilirsen,
Anadan doğulandan bile
Özüm bilmeye, bilmeye
Dil açıpta danıştığım dil de
Danışmağım da yasakmış yasak! »

Güney Azerbaycan Milli Medeni Hareketi, Fars Şövenizmine, İran'ın parçalanmasına karşıdır. Azerbaycan-Türk kimliğinin korunmasına, mücadelenin yasal çerçevede götürülmesine, anadil Türkçe ile eğitim ve yayın yapılmasına, etnik grupların iradelerinin yönetime yansımasına, gelir dağılımında eşitliğe, yerel yönetimlere eşitliğin yansımasına, etnisitenin kendilerini temsil haklarını elde etmelerine, İran dış politikasına etnisitenin isteklerinin yansımasına taraftarlardır[13].

İran resmi dökümanlarına göre ; 1996 seçimlerini esas alan ülkenin nüfusu 59.500.500 ve nüfuz artışı %1.6 dır. Ülkede; Farslar, Kürt, Azeri, Türkmen ve Beluçlar vardır. Etnik kesimler dil ve kültürlerini yaşayabilmektedirler. Resmi dil olan Farsça Hint-Avrupa dilleri grubundandır. Bu dökümanlara göre; «Farsçanın bugünkü şekli İran'a komşu olan diğer kavimlerin dilleri üzerinde de etkili olmuştur. Farsça'dan etkilenen dillerin başında Türkçe gelir. Türk milleti yüce İslam dini ve İslâmî irfanla İran ve İranlı aracılığıyla tanıştığı gibi edebi sanatları ve bu sanatların inceliklerini de yine İran söz ustalarından öğrendi. Hicri 5. asırdan itibaren Selçukluların Anadolu'ya ilerlemeleri ile birlikte Farsçanın bu ülkede olgunlaşmaya başladığını görmekteyiz. Bu dönemde Farsça Türkler arasında öylesine kök saldı ki, Osmanlı okullarında tasavvuf dili olarak okutulmaya başlandı. Mufassal bir Farsça divanı bulunan Yavuz Sultan Selim savaş rakibi Şah İsmail ile yaptığı yazışmalarda Farsçayı

---

13 Emre Bayır, a.g.m.

kullanırken, Fuzuli, Nefi ve Nabi gibi büyük Türk şairleri de şiirlerini bu dille yaymışlardır.... İran'da Farsçanın dışında Azeri Türkçesi, Arapça , Kürtçe vb. dillerle Farsça'nın çeşitli lehçeleri de konuşulmaktadır...... Nevruz bayramı İranlıların en büyük bayramlarındandır ve hiç bir etnik ve din farkı gözetmeksizin bütün bir yurtta coşkuyla kutlanır[14].

---

14 İran İslam Cumhuriyeti Büyükelçiliği Kültür Müsteşarlığı, Ocak 2003.

Kaşkay Türkleri

Tasarladığımız araştırma plânını atlı göçebe Türk medeniyeti zemininde ele alacağız. Bu itibarla Anadolu'dan yapabileceğimiz tespitleri İran'dan Kaşkaylar; Gürcistan, Azerbaycan, İran ve Anadolu'dan Karapahları; İran coğrafyasından Hazara Türkleri ile birlikte alıyoruz. Böylece Vatan – İran-Turan hattında başlattığımız Türk halk inançları çalışmalarına bir ilmek daha eklemiş olacağız. Küreselleşen dünyada medeniyetler çatışması yaşanırken Türk bozkır medeniyetinin Türk dünyasının bu kültür savaşında çıkış noktası olabileceğini düşünüyoruz. Türk dünyasının yegâne ortak paydası bu medeniyetin kalıntıları ve ümidi de bize göre medeniyetin çağımıza taşınmasıdır.

Bu itibarladır ki, rahmetli İbrahim Kafesoğlu'nun ve rahmetli Osman Turan'ın yaptığı tespitlerden yararlanacağız. Bozkır kültürü diye ifade ettiğimiz kültür tipi, atlı göçebelikten ibaret değildir. Merkezinde at yetiştiriciliği ve çobanlık vardır. Faaliyet alanı Karadeniz'in kuzey düzlüğü ile Kuzey Türkistan arasındaki İskit sahasıdır. Göçebe sanat türü olan hayvan uslûbü burada doğup gelişmiştir. Bu kültür M.Ö. 5-9 asırda teşekkül etmiş, Avrasya'ya buradan yayılmıştır. Avrasya bozkırlarında M.Ö.1.yüzyıl başlarında yaşayan atlı kavimlerin, İskitlerdeki kültür belirtilerini Türklerden alınmış olabileceği belirtilmiştir.

İskit kültürü ile Altay arkeolojik buluntuları arasında benzerlikler vardır.

Altay nazariyesine gelince, bu kültür Altay yaylalarında proto Türkler – Türklerin ataları tarafından bozkır kültürü olarak geliştirilmiştir. Atın ehlileştirilmesi, atlı çoban kültürünün ortaya konması Türklere bağlanılmaktadır.

Orhun Kitabelerine göre Türk bozkır cemiyetinin yapısı, oğuş –aile ulus-aileler birliği, bod-boy, kabile, bodun-boylar birliği, İl (el)-müstakil topluluk, devlet, imparatorluk şeklindedir. Eski Türk devleti aile ve ordu gibi iki sosyal birliğe dayanıyordu. Bu sistemde toprak köleliği yoktur. Din adamları imtiyazlı sınıf değildir. Hukuk esasları töre gereğince yürütülüyordu. Şamanlık Türklerin kendi düşünce mahsulleri olmayıp çeşitli dinlerden gelen tesirlerin birbirleri ile karışmasından meydana çıkmış bir tasavvur örgüsüdür. Bozkır Türklerinde din **Gök-Tanrı** dini idi ve bu tek Tanrılı bir inanç sistemi idi. Bu dinde putçuluk yoktu. Din adamının adı "**Kam**"dı[15].

İran Türklüğü incelenirken kültür sosyoloji ile etnik sosyolojinin birleştiği kavşakta, kültür milliyetçilerinin gözardı edemeyecekleri millî hassasiyetler vardı. Kaşkay halk kültürünü incelerken bu nokta tekrar dikkatimizi çekti. İran'da kültürel Türkçülük serpilip gelişirken hareketin siyasî adı ne olmalı idi? Mücadele hangi noktaya kadar ve ne tür tezahürler göstererek "Azerî kültürel kimliği" adına yapılabilirdi. Çalışma alanı kültür milliyetçiliği olan araştırmacı, millî kültür hareketlerinin millî – siyasî hareketlere dönüşme noktasında, geleceğe yönelik tehditlere karşı temkinli olmak adına tedbirli davranmak durumundadır.

Bize göre, "Azerî" diye bir millet yoktur ve hiç olmamıştır. Azerbaycan büyük çoğunluğu Oğuz olan, bir kısmı da Kıpçak Türklerinden gelen bir Türk yurdunun adıdır. Bu yurtta yaşa-

---

15 İbrahim Kafesoğlu, **Türk Bozkır Kültürü**, Ankara 1987.

yan Türklere yurdun adı itibarıyla de olsa "Azerî" veya "Azerî Türkü" demektense Azerbaycan Türkü denilmelidir. Başka bir ifade ile, muhakkak boy yapılanmasından yola çıkılarak izahı veya adlandırma gerekiyor ise, Türkmenistan, Özbekistan, Azerbaycan, Anadolu ve bu arada İran Türklüğünü Oğuz Türklüğü teşkil eder. Kaşkay Türklerinden sonra, İran'ın diğer Türk kesimlerini de halk kültürü itibarıyla ele almayı tasarladığımızdan bu açıklamayı yapmakta yarar bulduk.

İran Türklüğünü, İran'daki Türk etnik kesimlerinden birisinin adına geliştirilmek istenilmesinin ileride doğurabileceği sakıncalar konusunda biz ilk ciddî kritiği Prof. Y. Akpınar'dan aldık. Meseleye bu açıdan bakılınca tamamen haklı idi ve yer verdiği açıklamalar bizim yabancımız değildi. Konuya dair evvelce de eleştiri ortamlarını paylaşmıştık. Rahmetli E. Elçibey ile İran Türklüğü, İran'da Azerbaycan Türklüğü, mücadelenin safhaları ve Türk etnik halkalarının zamanla iltisakları konusunu tartışmış ve bu görüşleri E. Elçibey'in bazı teorisyenleri ile paylaşmıştık. "İran'daki kültürel Türkçülüğün bir noktaya gelmişliği itibarıyla Güney Azerbaycan Türklüğü öncelikli ve özel konumlu olmalı mı idi? Periyotlar nasıl tayin edilebilmeli ve kesimlerdeki parabol nasıl sağlanılmalı idi?" gibi konular tartışılmış muhtemel sakıncaların izole edilebilme yolları üzerinde durulmuştu.

Kaşkay halk kültürü ile tanıştığımız nispette anlamaya başladık ki, Azerbaycan Türk coğrafyası Oğuz Türk kültürüne başka bir çeşni katarak güzelleşmiş ve bir variyant oluşturmuştur. Kaşkay halk kültürü ise, Oğuz Türk kültürünün daha yalın ve daha orijinal tezahürüdür. Bu nokta, İran Türklüğünün ileride muhtemel sapmalara sürüklenmesini önlemek itibarıyla bilinmesi gereken hassas bir husustur.

Dünya Türklüğünün parçaları ele alınırken bu parçaların bir bütün oluşturmaları hedefine ters düşebilecek ihtilâf tohum-

larına karşı şuurlu olunmalıdır. İran Türklüğünün niteliği belirtilirken meselâ Kuzeydoğu İran'ın Türkmenleri anlatılırken, bunların Güney Azerbaycan'ın Türkleri gibi Oğuz /Türkmen oldukları gerçeğinin açıklanması ihmal edilmemelidir. Nitekim İran Türklüğünden bahsederken; Dünya Azerbaycan Türklüğünün miktarını tadat edip "şu kadar da Türkiye Azerîsi vardır" demek, teorik ve stratejik hatadır. İran ve Türkiye Türklüğü dünya Türklüğünün, aslî unsurlarıdırlar. Ayrıca bir Azerî dünyası paftası çıkarmak bu paftanın parçalarını bilhassa diğer Türk kesimlerinde aramak bize göre; ileride doğabilecek sakıncalara davet çıkarmak olur. Bu tür tutumlar Türk birliğini bozucu kısır zihniyetlerdir. İyi niyetli arayış mahsulü dâhi olsalar, iyi olmayan emellere alet edilebilirler kanaatindeyiz. Genelde durum bu iken, özelde farklı tartışmalar açılabilir.

Kaşkayiler İran'ın İsfahan, Fars, (Şiraz, Firuzabat) Köhlükiye, Boyurahmet, Buşehir, Huzistan bölgesinde yaşamaktadırlar. Kaşkaylar, İran'da kısmen göçebe hayat süren, oldukça büyük ve kalabalık bir Türk boyudur. Göçerlerin göç alanları, yolları ve yaşam tarzları çok iyi bir şekilde plânlanmıştır. Ekseriyetle kışı İran Körfezi'nin doğusundaki Zagras dağlarının doğu eteklerinde geçirirler. İlkbahara doğru kuzeyde İsfahan eyaletine çıkmakta, kış başlangıcında ise tekrar güneye dönmektedirler. Sayılarının net bir şekilde bilinmemesine rağmen göçerler dâhil 3 milyon civarında oldukları sanılmaktadır.

Yılda iki defa göç eden Kaşkayilerin ilk göçü ilkbaharda ikinci göçü sonbaharda olur. Göçün kesin tarihini havaların gidişatı, yem durumu gibi hususlar tayin eder. Göç bazen teker teker *bomku (uruk)*lar şeklinde olur, bazen iki üç *bomku* birleşerek göçer; göçün zamanına, göçe katılacak olanlara ve göçün süresine aksakallar karar verir. Göçten evvel aksakallar fala bakarlar, **iştahare** ederler göçün zamanını tayin ederler. Aksakallar yaşlı erkeklerden oluşur, aksaçlıdan aksakal olmaz. Aksaçın geçerli sözü olmaz. Bir aksakal ölünce onun söz hakkı oğluna geçer, oğ-

lu yok ise erkek kardeşine geçer. Yönetim daima erkek akrabalıkla sürer. Göç esnasında her *bomku (uruk)*un göçeceği yer, izleyeceği yol, kışlık ve yazlık yurtlar göç boyunca konaklanılan yollar belirlenmiştir. Kışlık yurtların seçimi; yüksek yer yurtları için dağ tepeleri ve yakın yurtlar için rakımı düşük yerler seçilir. Göç, eşyaların toplanması ile başlar; eşyaları kadınlar, çadırları erkekler toplar. Bir çadırda; yorgan, döşek, yastık, yaygı gibi eşyaların yanısıra şunlar da bulunur: *merfeç; merfeç* de diğerleri gibi elde dokunur, çok büyük bir yün hurçtur. Develerin üzerinde kullanılır. Son yıllarda evlerde süs amaçlı küçük *merfeçler* dokunmaktadır. Çuval, eşekler tarafından taşınır, buğday, pirinç, un konulur. *Tuzdan;* içine sadece tuz konur. Yarım çuval kadardır. *Çente; tuzdanın* yarısından da küçüktür. *Beledan;* içine *okluğu (oklavı)* devircek, demirden yapılır.(Saçın üzerindeki ekmeği çevirmek ve götürmek içindir. Kaykaylarda derin tandır yoktur, göçebe kültüründe tandırın yeri yoktur. *Hore;* eşeğe ait olan orta boy heybedir. *Doğma;* davarlara damga vurmak için, kullanılır. *Aftava;* ibrik, su kaynatmak içindir. *Reşme;* yün örgü ip, *dokart;* davar, yapağı makasıdır. *Ağaç Gif;* Zakar dokumacılıkta kullanılır. Kirman; yünü eğirmek içindir. *Dibek;* havan, dibek ay; İplik mekiği. *Çarpana;* Ayran çırpmak için yayığın asıldığı yer.

Bugün Kaşkayilerin ancak üçte ikisi kanunlarla iskâna mecbur tutulmuştur. Diğerleri ise hâlen atalarının geleneklerine sadık, eski Türk hayatını yaşayarak, resmî idare sistemine sımsıkı bağlanmışlardır. Kaşkayi ili bugün bile, İran'ın güneyindeki Fars eyaletinin en kudretli ve nüfuslu aşiretidir. İran'da siyasî olaylara karışan Kaşkayiler iktisadî yönden zengin topraklara sahiptirler. At yetiştiriciliğinde, halıcılık ve el dokumacılığında dünyaca tanınmışlardır. Kaşkayiler cesur ve civanmert insanlardır. Bu özelliklerini görebilmek için büyük çoğunluğu hamaset içerikli mahallî menkibe de olsa Kaşkayi tarihlerine göz atmak gerekir:

Yaklaşık 400 yıl önce Nadir Şah zamanında Kia Kulu Han Kurt Kaşkay, Fars hükümdarının baskısına dayanamayıp ekibiyle baş kaldırmıştır. Sonra, Nadir Şah'ın emriyle Kia kulu Han tutuklanmış ve Nadir Şah'a götürülürken işkence ile öldürüleceğini bildiğinden yolda intihar etmiştir.

Şah Abbasi Safevi döneminde Fars hükümdarı Yakup Dulkadir Handır. Yakup Hanın önde gelen amacı, Fars bölgesinde yaşayan Kaşkay halkına zulüm etmektir. Ebül Kasım Bey Farsimedanı Kaşkay, Yakup Hanla savaşmak zorunda kalmış; Kaşkayiler bu savaşı kaybetmişler ve dağlara çıkmışlardır. Ancak Yakup Han, Ebül Kasım Bey ve arkadaşlarını yakalamış ve onları öldürmüştür.

Zendiye hükümeti zamanında Fars Valisi Haşim Beyat Han, vergi vermedikleri gerekçesi ile Kaşkayilere saldırı emri vermiştir. Kaşkay İlhanı İsmail Kağan savaşlarıyla Haşim Hanın ordusuna karşı koymuş, ancak sayısal üstünlük karşısında geri çekilmek zorunda kalmıştır. Ayrıca tüm malları, Haşim Hanın ordusu tarafından gasp edilmiştir.

1730 yılında Felheli Afşar Hanı, Kerim Zend Hanı takip ederken çıkan çatışmadan sonra Kerim Han yenilmiş ve kaçmıştır. Felheli Han, Kerim Hanı yakalamaktan ümidi kesip Kerim Hanı korudukları bahanesiyle 2.000 Kaşkayi öldürmesi üzerine kardeş kanı dökülmüş ve tüm eşyalarına el konulmuştur.

Kacar Şahı Ağa Muhammed Han, Şiraz'ı fethetmek için yola çıkmış, İsfahan yakınlarındaki korumasız Kaşkay halkı bu sefer de mağdur olmuşlardır. Fetheli Kacar Şahı döneminde Kaşkayiler ve Bahtiyarıler arasında İsfahan'ın Brugen bölgesinde savaş çıkmış, Savaşı Kaşkaylar kazanmıştır.

General Karagözlü, Fars Valisinin emrine karşı gelmiş ve Kirman'daki Erge Bem'den çıkmayı reddetmiştir. Fars hükümdarı, Kaşkilerden yardım istemiş ve onlara "saldır" emri vermiştir. Çatışmada Kaşkay İlhanı Mustafa Kolu'nun tüfekerleri-

nin komutanı hayatını kaybetmiş ancak Kaşkayiler savaşı kazanmışlardır. Erge Bem'i kurtarmışlar ve General Karagözlü'yü tutuklamışlardır.

Fars Hükümdarı Hüseyn Eli Mirza, Kaşkayları yok etmeyi amaçlamış ve bu doğrultuda Kaşkay İlhanı Mürteza Kolu'yu davet etmiş ve onu Pergan kalesine götürmüştür. Mürteza Kolu ve arkadaşlarını kale girişinde kurşun yağmuruna tutturmuştur. Bu olayda Mürteza Kolu yaralanmış ve hükümdarın hapisanesinde yaşamını yitirmiştir. Geri kalan tüm arkadaşları da hayatlarını kaybetmişlerdir.

Şeyh Said Masğali ve Şeyh Abdurrahman Keşmi, Bender Abbas şehrini ve İran'ın güneyini işgal etmişler, bağımsızlık iddiasında bulunmuşlardır. Hükümet, Kaşkay İlhanı Mehmet Eli Kağan'dan Bender Abbas şehrini kurtarmalarını istemiştir. Kaşkay Reis savaşçılarıyla iki günlük savaştan sonra Şeyh Said'i kaçmaya zorlamışlar ve kenti kurtarmışlardır. Merkezî hükümet Kaşkay İlhanını liyakat nişanıyla ödüllendirmiştir.

1850 yılında İngilizler; İran, Afganistan'ın Herat kentini işgal etti diye Buşehr ve İran'ın güneyine saldırmışlardır. Nasreddin Şah, Kaşkay İlhanı Mehmet Kolu Kağan'dan hükümet güçlerine yardım etmelerini istemiş; sonuçta Buşehrin Nenizak bölgesinde Kaşkayların gece saldırısı ile İngiliz kuvvetleri hezimete uğrayıp kaçmak zorunda kalmışlardır.

Kaşkayların İngiliz kuvvetlerine karşı ikinci saldırısı Sohrab ve Darab Kağan komutasında gerçekleşmiştir, İngiliz güçleri, Kaşkay savaşçılarına karşı koyamaz ve geri çekilirler. İngiliz hükümeti, merkezî hükümetle barışmak zorunda kalmış, Buşehr ve Hirat kentlerini boşaltmışlardır.

Fars hükümdarı Hüseyn Han Ojdanbaşı (Nezamoddeleh) halka zulüm eder. Halk zalim hükümdardan kurtulmak için Kaşkay reisinden yardım ister. Kaşkay reisi, 15 bin savaşçısıyla,

Şiraz'ın Vekil Camisi'ni kuşatır ve Nezamoddeleh'i yakalayarak Tahran'a gönderir.

Kaşkay reisi Soletdolehi, özgürlükçü güçlerin de yardımıyla baskıcı rejime ve meşrutiyete karşı olan güçlere baş kaldırmıştır. Bu çatışmada Kavamolmoluk'un kardeşi, Kaşkaylar tarafından öldürülür. Habib Han Kavam ise kaçarak İngiliz Konsolosluğuna sığınır.

Ali Kağan Salar Savaşı (1929), Rıza Şah, Soletdolehi'yi yakalayıp hapse attığı için başlamıştır. Kaşkay kuvvetleri ayaklanır ve bunun sonucunda Soletdolehi serbest bırakılarak kendisine merkezî hükümetten bir takım imkânlar sağlanır.

İkinci Dünya Savaşı sırasında, İngilizler ve SPR (Güney Polisi) güçleri Şiraz'ı işgal etmişlerdir. Soletdolehi komutasındaki Kaşkay kuvvetleri, kenti dört bir yandan kuşatmışlar, İngilizleri ve diğer yabancı orduları bozguna uğratarak kenti işgalden kurtarmışlardır.

1943 yılında İran Şahı Muhammed Rıza Pehlevi, Kaşkayları ortadan kaldırmak için savaş açmıştır. Bu savaşlarda Kaşkaylar, Somirom, Kazerun ve Firozabad kentlerine saldırmak zorunda kalmış ve hükümet güçlerini bozguna uğratmışlardır. Kaşgaylar bu çatışmaların hepsinden kazançlı çıkmışlardır.

1967 yılında Muhammed Rıza Şah'ın zulmü ve baskıcı rejimi halkı bunaltmış ve Kaşkaylar, Bahman Han önderliğinde devlete karşı ayaklanma başlatmışlardır. Ayaklanma, merkezî hükümetin birtakım vaatler vermesi ile sona ermiştir. Ancak, Şah'ın güçleri verdikleri güvencelere rağmen masum halka saldırmaktan geri durmamışlar ve daha sonra başlayan savaş üç yıl sürmüştür.

İran Devrimi'nden sonra yapılan meclis seçimlerinde Kaşkay Kağanının kardeşi Hosru Han başarılı oldu. Anayasa Mahkemesinin Türk hakları üzerinde tartışma başlatması üzerine Kaşkay ordusu Fars bölgesinde hükümete karşı çıktı. İki yıl sü-

ren savaştan sonra, İran kuvvetleri bu savaşı kazandı ve Hosru Han ile iki arkadaşını idam etti. Yüzlerce kişinin Kaşkay bölgelerinde yaşamalarını yasakladılar. İran hükümdarları her zaman Kaşkaylarla savaşmaları için başka aşiretleri kışkırtmışlardır.

Türk boyları arasında, yerel ihtilâflar, tarih boyunca hiç bitmemiştir. Bu hâl göçebe Türk kesimlerinde daha yoğun olarak gözlenir. Aralarındaki ihtilâf birlik ve bütünlük içinde olmalarını engellemiş; bu hâl emperyal güçlerin yönetimi ele geçirmesine yol açmıştır. Anadolu Türkmen aşiretleri arasında ve aşiretlerle merkezî yönetim arasında cereyan eden ve destanları ağıtlaşan yüzlerce olay vardır.

Kaşkayların İran'a gelişleri hakkında tarih kaynaklarında kesin bir bilgiye rastlanmamaktadır. Aslen Oğuz Türklerinin Kayı boyundan kopma bir uruk olan Kaşkaylar, Cengiz Han harekâtına katılarak Rızaye Gölü, Van gölü, İrevan ve Nahçivan çevresinde yerleşmişler ve bu dönemden itibaren yaşamaya başlamışlardır. Bundan 800 yıl önce baskı ve zulümlere maruz kaldıkları için küçük gruplar hâlinde İran'ın güneyine göç etmişlerdir. Safeviler zamanında büyük bir il olmuşlardır. Bu zamandan itibaren bunları bir süre Cani Ağa adlı bir kağan yönetmiştir.

"Kaşkay" adının nereden geldiği hakkında birkaç farklı görüş vardır. Bu görüşler şunlardır: Kaşkay adı iki kelimeden oluşmaktadır. "Kaş"-"Kayı". Kaş akıncı birlik demektir. Kayı ise, 24 Oğuz boyundan biridir. Kaşkayilerin atlarının alnı beyaz olduğu için bu adı almışlardır. Kaşkar şehri, Kaşkayların ilk yaşadıkları yer olduğu için bu adı aldıkları söylenmektedir.

Kaşkay dili, Batı Oğuz Türklerinin kullandığı dillerdendir. Azerbaycan ve İstanbul dilleri ile kökeni aynı olup yalnızca şiveleri yönünden farklıdır. Kaşkayların Nadir Şah zamanına kadar kendi alfabeleri vardı. Bu alfabe 40 harfli idi.

Kaşkayların idare sistemini göçebelik dönemlerinden beri süregelen hayat gelenekleri oluşturur. Buna göre, İlhan, uruğun mutlak hâkimidir. Halkın idaresini bütünüyle o düzenler. Göç yollarının idaresi ve düzeni de ona aittir. Bu süratle Kaşkaylar en eski Türk göçebe devletinin son örneği olarak kabul edilebilir.

Kaşkay ilinin en önemli mesleği hayvancılıktır. Bu yüzden göçebe olarak yaşarlar. Geniş ve verimli arazileri olduğu için hayvancılıktan sonra gelen meslek ziraatçiliktir. Bu mesleklere bağlı olarak bütün ihtiyaçlarını kendileri karşılarlar. Bu yüzden şehir hayatına fazla ihtiyaç duymazlar.

Kaşkaylar için el dokumacılığı da çok önemlidir. Dokumacılıktan kendi ihtiyaçlarını karşıladıkları gibi gelir de elde ederler. Bu yüzden el dokumacılığında çok başarılı olmuşlardır. Kaşkaylar hayvancılıkla uğraşırlar. Hayvanlardan elde ettikleri yünleri önce ip hâline getirirler. Bu ipleri doğal bitkilerden faydalanarak çeşitli renklerde boyarlar ve el dokumacılığında kullanırlar. El dokumalarının çeşitleri şunlardır: halı, gebbe, kilim, cacim, rend, keçe, çadır. Kaşkaylar eskiden beri el dokumacılığına büyük önem vermişlerdir. El dokumacılığı artık gelenek hâline gelmiştir. Bu yüzden el dokumacılığında çok başarılı olmuşlardır. Bunun en iyi örneği, Viktoriya Müzesindeki 400 yıllık Kaşkay halısıdır. Hatta 1995 yılında Almanya'da düzenlenen el dokumaları yarışmasında birinci olmuşlardır. Günümüzde Kaşkay el dokumaları, İran dokumaları adı altında dünyadaki pek çok evi süslemektedir.

Kaşkaylar hayvancılıkla uğraştıkları için hayvanların her türlü ürününden faydalanırlar. Etini yerler, yünlerini el dokumacılığında kullanırlar ve derilerini de gereksinim duydukları bazı eşyaların yapımında kullanırlar. Bu eşyalar şunlardır: meşk (Su saklamak ve taşımak için kullanılır), yağ derisi, peynir deri-

si, yayık ayranı derisi, yoğurt derisi, debbe (barut yeri), halhal yeri, saçma yeri, silâh kabı,

Kaşkaylar göçebe olarak yaşadıkları için eşyalarını at, eşek, katır, deve gibi hayvanlarla taşırlar. Bu hayvanlar içinde at çok önemlidir. Tüm Kaşkaylar daha çocukken ata binmeyi öğrenirler. Hemen hemen hepsi usta binici hâline gelirler. At üstünde çeşitli akrobatik hareketleri rahatlıkla yapabilmektedirler.

Tarihte devamlı savaş hâlinde bulunmuşlardır. Bunun için tıpkı ata binmek gibi silâh kullanmak da çok önemlidir. Daha çocukken silâh kullanmayı öğrenirler ve her biri usta birer atıcı olurlar. Ayrıca, Kaşkaylar göçebe hayatı sürdükleri için çeşitli problemler ve tehlikelerle karşı karşıya kalmaktadırlar. Bu sebeple silâh kullanma konusunda ustalaşırlar. Sürekli vahşi hayvanlarla karşılaşabilirler. Canlarını, mallarını korumak veya etlerinden faydalanmak için de avcılık yaparlar.

Kaşkaylarda müzik ve şiir çok önemlidir. Kaşkaylar göçebe olarak yaşadıkları için sözlü kültürleri gelişmiştir. Şiir ve müzikle de uğraşmışlardır. Halk arasında da şiir ve müzikle anlaşıyorlardı. Günümüzde kitap okuma ve yazma yaygın olup şiir ve müziğe de gereken önem verilmektedir.

Kaşkaylarda üç çeşit "şiir ve müzik" vardır. Bunlar;

Âşık Sözleri ve Müzikleri: Bunlar, geleneksel Türk şiiri ve müziğidir. Bu şiirler, âşıklar tarafından çeşitli müzik aletleri eşliğinde söylenir. Bu şiir ve müziklerin örnekleri şunlardır: Köroğlu, Aslı ile Kerem, Göç Ayvaz, Mahmut ile Garipcan, Garip ile Senem, Giden Ağır İl.

Halk Müziği: Şairler tarafından yazılan şiirler halk tarafından söylenir. Bu tür müziklere halk müziği denir. Kaşkayların halk müziği, genellikle eski dönemlerdeki şairlerin şiirleri kullanılarak yapılmaktadır. Mirza Muhammed (Ma'zun), Yusuf Ali Bey (Yusufe Hosru), Hosru Bey ve Muhammed İbrahim en önemli şairlerindendir. Bu müzikler çeşitli makamlarda söyle-

nirler. Bu makamlar şunlardır: Girayli, Bozdağ, Baş Girayli, Sabah Sözü, Şah Hatayi, Semsam.

Halk Oyunu Müziği: Kaşkayların dans müziğidir. Bu müzikte sadece davul ve zurna kullanılır ve söz yoktur. Bu müzikle dans, tarihlerine, dinî törenlerine ve eski Türk oyunlarına göre yapılmaktadır. Bunlar: cengame (bu dansı sadece erkekler oynar), halay, yağlık dökme (mendil dökme), leki, eşrefi.

Atalarının yaşadıkları topraklardan uzak oldukları ve şimdi özgürce yaşayamadıkları için Kaşkayların müzikleri hep hüzün içerir. Kaşkaylarda erkek halay oynamaz, hay oynar. Halayı kadınlar oynar. "Kadın bezm (keyf) edecek, erkek rezm (savaş) edecek sözü vardır; kadın halaylarında şarkı yoktur.

Lorların Loristanı; Bahtiyarilerin Çarmahalı; Beluçların Beluçistanı ve Türkmenlerin Gorganı olduğu hâlde birkaç yüzyıldır mücadele etmelerine rağmen Kaşkayların birlikte yaşayabilecekleri bir bölgeleri yoktur. Kaşkayların iskân için bir yurtları olmadığı gibi yaylalarını ve geçiş yollarını da kaybetmişler, gruplar hâlinde kasaba ve kentlere yerleşmek zorunda kalmışlardır. Bazıları ise, hâlen göçebe yaşantılarını sürdürmektedirler.

Kaşkayi Türkçesi ile İran'da birisi öğrenci gazetesi olan *Mezan* olmak üzere iki yayın yapılmaktadır. Bu organ da tamamen Türkçe değil, Türkçe ve Farsçadır. Umumî İran radyoları Türkçe yayın yapmazlar. Bölge radyolarında has olmayan (belirli zamanlarda olmayan) zamanlarda Türkçe yayın yapıldığı olur.

İran'da Kaşkay Türkmenleri için Türkçe eğitim veren özel okul yoktur. Farsça eğitim yapılan okullarda da Kaşkay Türkçesi ile eğitim yapılmaz. Üniversite'de de Kaşkay veya Türk – Türkmen dili ve kültürü ile ilgili bir bölüm yoktur. Kaşkay Türkleri İran'da giysileri itibarıyla farklılık gösterir.

1960 yılından evvel çağdaş eğitim sadece bey ve daha yukarı sınıfların çocukları için vardı. Kaşkay halkını sadece mollalar okuturdu. Truman yardım faslından ödenek alınınca, göçebe

hayata uygun okullaşma başladı. Daha sonra bu projeye İran yönetimi kaynak sağladı. "Göçebe öğretim merkezleri" oluşturuldu. Küçük *bomku*'lar birleştirildi ve büyük *bomku*'lara öğretmen atandı. Öğretmenler de halk ile birlikte göç ediyordu. Okullara ait bir **ak Çadır** vardı. Eğitim merkezi Şiraz'dı. Kız ve erkek öğrencilerin eğitildikleri bu okullar beş yıllıktı. Evvelce kız çocuklar okutulmazdı. Başarılı çocuklar Şiraz'da orta ve liseyi okurlardı.

Kaşkaylarda özgün bir yemek kültürü vardır, bu kültür karakterini göçebe ve yarı göçebe atlı kültürden alır. Derinliklerinde Türk bozkır kültürünün temel esasları vardır. Başlıca Kaşkay Türkmen yemekleri;

Mastafa (Ayran Çorbası): Bu lezzetli, yapılması pratik çorba, ayran, pirinç ve dağ bitkilerinden yapılır. Bu çorbaya konulan dağ bitkileri, kokulu otu (gelin burmağı veya gelin parmağı) selme, rişkek ve turişek'tir. Bunlardan turişek gibi olanlar çorbaya kurutulmuş serpilerek dökülür. Bu çorbanın özel bir eti vardır. Bu ete kuzunun veya oğlağın, ciğeri ve böbreği küçük küçük doğranarak katılıp çorbaya dökülür.

Çacığ: Çacığ da çok sevilen bir Kaşkay Türkmen yemeğidir. Hazırlanması esnasında ayranın içine kenger, tala, çol gibi bitkiler taze iken konulur. Bene (Dağ fındığının tazesi, olup, çok ince olan kabuğu ile birlikte konulur.) Caşır ve kasni de konulur. Bunlar da keza ilâve edilen bitkilerdir. Bu bitkilerin hepsi kır bitkisidir. Hiçbirisi bahçede bostanda yetişmez.

Pilâvlar: Demkeş, Kaşkay pilâvlarına bitkiler, pirinç ve benzeri taneli yiyecekler konulur. *Demkeş*'e de çeşitli bitkiler konulur. Bunlar *bunusorg* (kökü kırmızı olarak bilinen bir bitkidir). Yeşil ve taze sarımsak, dağ mantarı, dağ sarmısağı, permısır ve

loppu konur. Et olarak da kelle – paça direkt konur. Kellenin ve paçanın derisi sıyrılmaz. Kelle-paça ilkin soğuk suya ve hemen sonra sıcak suya atılır. Sonra kılları el ile çekilir. Sonra devircekleri od/ateş içinde kızartılır. Dağlanan kelle-paçanının üzeri dağlanır ve hiç kıl kalmaz.

Loy Pilâvı: Bu Kaşkay Türkmen yemeğinde et pilâvın arasına konur. Bunun için ilkin et pişirilir. Bunun eti davarın belirgin yerlerinden alınır. Loy pilâvının eti biraz yağlı olmalıdır. Pişirilirken, biber, sarı kök ve tuz katılır. Et piştikten sonra pirinç kaynatılır. Bu pilâvın etine nar ve üzüm katılır. Nar kurutulmuş toz hâlinde üzüm de çekirdeksiz olmalıdır. Bu ikisi karıştırılarak pilâva katılır, sonra etin suyu pilâva verilir. Pilâv tekrar demlenmeye bırakılır.

Pilâv: Bu pilâvın ayrıca özel bir adı yoktur. Pilâv diye bilinir. Bu pilâv çeşitli bitkilerle düzelir (hazırlanır, yapılır). Düzeltilme formu (yapılış şekli), loy pilâvı gibidir. Yalnız bu pilâva ilâve bitkiler de konur. Bonosorg, babuna (papatya çiçeğinin beyaz yaprakları) eklenilir.

Boz Gavurma (Kavurma): Bu yemek ciğer, böbrek, yürek ve normal etle yapılır. İlkin çok yağlı bir ete bir kelle soğan katılır. Biber, sarı kök ve baharat ile kurutulmuş limon eklenir, su ilâve edilir. Bu hazırlık ilâve edilen suyun tamamı buharlaşıncaya kadar pişirilir ve kendi yağı ile kızarmaya bırakılır.

Türki Kebab: Sadece Kaşkay Türklerinde görülen bir yemek türüdür. Hazırlanmasında et, ciğer, yürek, böbrek, birlikte şiş edilir. (şişe geçirilir, takılır) etlerin cince (parça)leri büyük tutulur. Bu hazırlık kömürde biraz pişirildikten sonra bağırsağın çevresindeki ince ve yağlı perde (çadır pi) bu malzemenin etra-

fına çekilir ve ince bağırsakla bağlanır. Nihayet kömür ateşinde yavaş yavaş pişirilir.

Bir Türki kebap daha vardır. Bu da şu şekilde hazırlanır. Kaşkayların şişi çatallıdır. Bu şişlere döş (göğüs) eti ve kaburga altı etler geçirilir. İlkin ciğer sonra döş veya kaburga etleri şişe geçirilir. Çadır pi bunların üzerine çekilir ve bağırsakla bağlanırlar.

Yoğurttan hazırlanmış ayranın üzerine, ovşum, col, çiçek, puna ve nena (nane) kurutulup toz hâline getirilerek dökülür. Kaşkay Türkmenleri içecek olarak sadece ayran kullanırlar.

Kaşkay Türkmen yemekleri arasında kızartılmış sebzeler de vardır. Bunlar Tola, Luppo ve Muça bunlar ıspanak gibi otlardır. Pişirilirken yağda kızartılırlar. Ayrıca kızartılmış soğan bunların üzerine ek olunur (eklenilir).

Kaşkay yemek sofrasında yemeğin hitamında tatlı ikramı, servisi yoktur, yaşam tarzı unu, hamuru, şekeri ve benzerlerini yük etmeğe müsait değildir. Kaşkay Türkmenleri göçer oldukları için bağ, bahçe, bostan, meyve ve ziraatı yapılan sebze yoktur.

Sofra ve sini Kars, Erzurum, Trabzon yöresinde de yemek yenen yerin adıdır. Sofra, çok kere ya bir bezdir ya da bizim üzerine konan 20-25 cm yüksekliğinde yuvarlak bir yer masasıdır. Sofraya oturanlar sofra bezini peçete niyetine dizlerine alırlar. Sofra kaldırılınca sofra bezi ekmek kırıntılarının yere dökülmemesini sağlar. Ekmek kırıntılarının dökülmemesi bereketin gitmesine engel olur. Sofra bezi olur olmaz yere ve bilhassa gece dışarıya silkelenmez. Misafirin sofraya alınma şekli ve etrafında oturulma biçimi kuzeydoğu Anadolu'da da böyledir; keza 1950'li yıllara kadar aynı bölgede sulu yemekler dâhil aynı kaptan yenilirdi ve kaşık çatal yaygın değildi.

Bu tür beslenme geleneği göçebe kültürün bir özelliğidir. Bu kültürde, sandalyeler, masalar, büfeler, dolaplar yoktur. Her

şey yaşam tarzına uygulanmış kolay taşınabilir duruma getirilmiştir. Bir sofra bezi birçok fonksiyonu yüklenmiştir.

Kaşkay Türklerinde **"yer sofrası"** kurulur. Sofra, genel anlamda yemek yenilen yerdir. Yer sofrası düz bir yere serilen sofra bezi üzerinde yemeğin yenilmesidir. Misafir var ise, erkekler bir tarafta kadınlar bir tarafta yani karşılıklı oturulur. Misafir yok ise, Kaşkay sofrasında ev halkı sofraya karışık otururlar. Gelmiş misafirlerin hepsi erkek ise ev sahibi kadınlar sofraya oturmazlar. Misafir içerisinde bayan misafir de var ise, sofranın üst başında karşılıklı kadın erkek otururlar. Ev halkı kendi aralarında yemek yiyecek ise, sofranın üst başına erkek, baba oturur. Kadın ve erkek sofraya aynı anda otururlar. İlkin erkeklerin daha sonra kadınların oturması gibi bir uygulama biçimi yoktur. Misafir yemeğin üzerine gelmiş ise, (yemek yenilmekte iken misafir gelmiş ise) ev sahipleri ilkin misafirin karnını doyurmaya gayret eder.

Kaşkaylarda birkaç kişi aynı tabaktan, tastan yemek yer. Kaşkay sofrasında kaşık ve çatal pek kullanılmaz. Yemekler daha ziyade kurudur. Pilâv el ile yenilir. Kaşkay Türkmen ailesinde erkeğin sözü geçer. Ailenin en yaşlı erkeği en fazla sözü geçen ferdidir. Kaşkay sosyal hayatında erkek 20 yaşından sonra evlenir. Kızların evlenme yaşı ise ortalama 15'tir. Evvelce Kaşkaylarda miras söz konusu olamazdı. Erkekler için, baba hayatta iken, davardan tarlaya kadar oğlunun payını ayırırdı.

Kaşkay kadınları güneş doğmadan kalkar, çobanların yemeğini hazırlar; çünkü, çobanlar güneş doğmadan davarları çıkarmak zorundadırlar. Güneşten evvel ocakta ekmek pişirilmiş olmalıdır. Yapılacak ekmek bir günlük olarak hazırlanır. Miktarını ailenin büyüğü tayin eder. Anneden sonra evin / çadırın kızları onlardan sonra da gelinler kalkarlar. Gelinlerin çadırları yakında olmakla birlikte ayrı ayrıdır. Yakın akraba çadırlarına mensup fertler aynı yerde yemek yerler. Ekmekleri ona göre hazırlanır.

Kaşkay töresine göre ailenin büyük erkek evlâdı ilk önce evlenir. Bu kardeş ailede baba ile birlikte kalır. Daha sonra ikinci büyük erkek kardeş evlenince büyük kardeş eşiyle birlikte aileden ayrılır. Kendi çadırını kurar. Aile ile ikinci kardeş kalır. Bu kardeşin ayrılması üçüncü erkek kardeşin evlenip onun baba ile kalması gerekir. Bu böylece devam eder. En küçük erkek kardeş ailenin yanında daimi olarak kalır. Bu töre eski Türk töresi olup Kültekin döneminde Gök Türklerden beri uygulanageldiği bilinmektedir.

Kaşkaylarda oğlu olmayan aileye kor/ kör ocak denir. Kör ocak anlayışı Dede Korkut Destanı'ndan beri bilinen bir zihniyettir. Oğlu olmayan eve damat iç güvey olarak gitmez. Farslarda iç güvey töresi vardır ve buna "ev başı" denir. Ev başı töresi Türklerde yoktur.

Kaşkay Türkmenlerinde aileden ayrılan her oğula baba 3-5 davar verir. Ayrılan oğul, kendi ihtiyacı olan yağ, peynir türünden ihtiyacını kendi çadırında muhafaza eder. Çadırlar bir arada oldukları için kardeşler ve baba ocağı arasında ayrı gayrı pek yoktur. Misafir babanın evine, çadırına gelir. Baba evi yok ise büyük ağabeyin evinde kalır. Baba ölünce kardeşlerden büyüğü itibar kazanır. Dul anne büyük erkek kardeşin yanında kalır. Evliliklerle çadırlar ayrılmış olsa da, mal pek bölünmüş sayılmaz. Bir düğün davetiyesi baba evine gelince "sen ve oğulların" diye davet yapılır. Aileden düğün evine hediye alınırken de bütün aile adına götürülür. Böyle hâllerde hediye olarak yaşam tarzının doğal sonucu olarak kuzu veya koyun gibi hayvanlardan seçilir.

Kaşkay Türkmenlerinde kadın; dokumaları yapar. Bozkır kültüründe dokumacılık çok önemlidir. Yaşamın temel esaslarından birini teşkil eder. Kullanılan eşyaların büyük bir bölümü dokuma ürünüdür. Kışın daha ziyade ufak şeyler örülür. Zira kışın dokuma çadırın içinde olur ve dokuma tezgâhları çadıra sığmadıkları için, büyük parçalar yazın çadırların dışında sıcak havada dokunur.

Kaşkay kadını sabahleyin kahvaltıyı hazırlar. Yoğurt gece mayalanır. Sabahleyin süt sağılır. Ayran, keşk (kaynamış ayran, dağ bitkileri top hâline getirilip güneşte kurtulur. Yenileceği zaman dövülür, su dökülür ekmek doğranılarak yenilir.) Keşk, benzerliklerine rağmen kurut değildir.

Kaşkay Türkmenlerinde ayrıca yıllık yemekler vardır. Keşk, yağ, peynir, kışlık kavurma yapılmaz. Her zaman yiyecekler taze hazırlanır. Bu da göçebe medeniyetin getirdiği bir özelliktir. Kışlık; erişte, bulgur, gendime vs. gibi yiyecek hazırlığı yoktur. Kabuklu pirinç ağartılır. Pirinç kabuklu kalınca bozulmaz. Kaşkay Türkmenlerinde pilâv daha ziyade sade yenir. Gündüz aile fertlerinden koca ve oğullar dışarıda oldukları için yokturlar. Özel pilâvlar özel günler için yapılır.

Yoğurdu, keşki ve kurutu ismi ile birlikte kımızda olduğu gibi dünya beslenme kültürün atlı göçebe medeniyetin sahipleri olan Türkler hediye etmiştir. Kaşkay sosyal yaşamında erkekler kışlık yiyeceğin hazırlanmasında hiç görev almazlar. Çeşmelerden çadırlara su taşımak; çadırın, eşyaların, insanların üst baş temizliği kadınlara aittir. Erkek halı, kilim ve benzeri örgülerle ilgilenmez. Malın davarın bakımı, ahır bakımı dışarıda ise erkek tarafından yapılır. Çadır ve çadırın çevresinde ise işlere kadın bakar. Hayvanlar doğada ise çocuk refakat eder, erkek nazır durumdadır. İşlere nezaret eder. Erkekler aralarında dövüşürler, yani kavga aileler arasında olur ise, kadınların da eşlerinin yanında kavgaya katıldıkları olur. Çoğunlukla kadın kavgaya katılmaz. Kadının sesi yerli yersiz ve fazla çıkmamalıdır. Erkek kadının gözünde Tanrının bir nimetidir, "erbah"tır, "ağa"dır.

Kaşkay Türkmenleri reçel yapmazlar. Kış için reçel yapma geleneği yoktur. Balıkçılık yapılmaz, doğal olarak balık salamurası türden uygulamalar da görülmez. Kaşkay 13 yaşından itibaren avcıdır. Silâh kullanmaya erken başlanır. Kızların çoğu silâh kullanmayı bilir, ancak ava çıkmazlar. Avcılık olunca doğal

olarak av yemekleri de vardır. Düğün yarışmalarına kızlar katılmazlar.

Kaşkaylarda yapağının hayvandan kesimini erkek yapar, halının satışa hazırlanması için gereken bütün safhalarda ise kadın vardır. Halının satışını erkek gerçekleştirir. Kaşkayi kadının parası pulu olmaz; para kocaya aittir. Kaşkayi kadın kocasından sopa yiyince babasının evine gidemez, kadının babası veya kardeşleri ona sahip çıkamazlar.

Kaşkaylarda yasalar töredir. Kaşkayi yaşamının içinden çıkmakta, ataların hayatından gelmektedir. Geçmişin deneyimini içerir. İran geneli için değil, Kaşkayi toplumu için geçerlidir. Töreyi yönetici uygular. Yönetici toplumun büyüklüğüne göre farklı isim alır. Yönetici adeletsiz, haksız, tarafgir uygulamalar yapar ise, elin halkı beye karşı direnir. Beyin yönetimde hatası olsa daha üst seviyedeki toplum lideri Han ona karşı durur, direnir ise el içinde savaş çıkar.

Kaygay Oyunları

Gelin Portal: Kaşgayilerde kız ve erkek çocuklar birlikte oynamazlar. Kız çocuklar kendi aralarında "gelin–portal" oyunu oynarlar. Bunun için ağaçtan bebek yapılır ve üzerine kız ve erkek portalı (giysisi) geçirilir, bununla oynarlar. Bunlar Anadolu'daki "bebekçilik" "evcilik" türünden oyunlardır. Malzemesi ağaç dalları ve kumaş parçalarıdır.

Garekaççer Oyunu: Bu Kaşgayi kız oyunu beş yuvarlak taş ile oynanır. Oynanırken; "Garekaççer garekaççer (kara kaçar). Baban vurur annen gacer" denir. Anadolu'daki "beş taş oyunu"nu andırır. Kaşgay Türkmen kızları dışarıda oynamazlar, bu hâl uygun bulunmadığı için çadırın içinde oynarlar.

Kaşgay erkek çocuk oyunları tamamen farklıdır. Bunlar: şutu'lu, leyli, burç oyunu, kış ellahi, cız oyunu, boholu taş (boklu taş), ağlaç top, çaldı kaçtı, ciz kala, gukgule verda, kelbiyaco,

ağaç-ağaç, âşık, herenk-herenk, lepper, ceyran –ceyran, üç guvdola, elahtar, horman, çenmen oyunlarıdır. Bu oyunların hepsi yazın (açık alanda) oynanır. Bunların oynanma zamanı güneşin batış vakti ile dağlardan davarın (koyun sürüsünün) getirilip içeriye alınmasından sonra arada kalan zamandır. Bozkır yaşam biçimi bunu gerektirir.

Oyunlara normalde genç erkek çocuklar başlarlar. Biraz daha yaşlı olanlar hakemlik yaparlar. Oyunu duyurmak isteyenler "Ha babah çeker" ler. Bu esnada eller ateşlenir (el çırpılır). Kaşgayi Türkmenlerinde zılgıt çekmeye "kel" denilir. Bu esnada kel çekilir. Kadınların keli farklıdır. Kadın elini ağzına götürmeden kel çeker. Erkek Hababah'da elini dudaklarına götürür. Oyuna katılmak isteyen er kişi çadırından kababah'la cevap verir. Böylece, "bekleyin ben de geliyorum" demiş olur.

"Hababah" tabiri bana mevsimlik bereket merasimlerindeki "Horavel"i hatırlattı. Karapapah Türklerinde çifte giden gençler kafiyeli "horavel" çekerler. Anadolu'daki düğün dernek duyurulacağı zaman, duyurucular "papaha" gitmek derler. Biz, Durmuhammed Salih ile birlikte yaptığımız Hazara Türkleri konulu çalışmamızda Hazara, çocuk oyunlarına da yer vermiştik. O zaman Mevlüt Özhan ile Melik Muradoğlu'nun birlikte hazırladıkları *Türk Cumhuriyetlerinde Çocuk Oyunları* isimli kitabı okurken de gördük ki halk bilimi çalışmaları etimoloji çalışmaları olmayınca eksik kalmaktadır.

Tekrar Kaşgay Türkmenleri erkek çocuk oyunlarına dönelim. Meydanda toplananlardan iki kişi "ağa" seçilir. Bunlar yeteneklileri arasından seçilmiş iki iddialı ve oyun gücü denk gençlerdir. Oyuna katılacak olanlar ikişer ikişer dağılırlar. Herkes kendisine bir isim koyar. Meselâ Ağdağ, Karadağ Dağdeviren, Kuşun Karası, Çor Çay, Şirin Çay, Aslan, Kaplan, Kartal gibi bu isimler daha ziyade kuş efsanelerinden tutulurlar (seçilirler). Destanlardan ise; Köroğlu, Ayvaz, Şehper, Bacalan, (Hosrav

Hanın atının ismi) Sehper (Nasır Hanın atının adı). Kaşgay Türkmenlerinde at çok önemlidir. Kaşgayi ilhanlarının at isimleri çok önemsenir.

Türk bozkır kültürü veya atlı medeniyetinde, Türkler sürüler hâlinde yetiştirdikleri atın etini yerler, onu kurban olarak sunarlar, sütünden kımız yaparlar ve her sene özellikle savaş atlarından binlercesini yabancı ülkelere ihraç ederek geçimlerini sağlarlardı.

Seçilen Kaşgay gençler ikişer ikişer ağaların yanına gelir ve ikisi birden; "Ağar Heley Heley" derler, ağalar da; "Eleyke teley teley" derler. Daha sonra oyuncular teker teker kendi isimlerini söyleyerek, alınmalarını sağlarlar. Meselâ, "kim istiyor Ağdağı" veya "Kim istiyor Karadağı"derler. Ağalardan biri "Ağ dağı" diğeri "Karadağ"ı tanımadan isterler. Böylece oyuncular iki gruba ayrılmış olurlar. Düz bir taş parçasının bir yüzü yaş edilir. "Yaşı mı istiyorsun kuruyu mu?" isteğe göre kazanan kesim oyunu başlatma hakkını kazanır.

Zılgıt çekmek günümüzde Anadolu'da, Güney Doğu Anadolu ağırlıklı birçok yerde görülmektedir. Daha ziyade düğünlerde, şen günlerde yapılan sevinç nayrası şeklinde yaşatılır. Çocuk ve kadınlar da bilhassa düğünlerde görülür. Bu **"neşe zılgıt"**ıdır. Nadiren de olsa **"yas zılgıt"**ı vardır. Bunu ise cenaze türünden günlerde görmek mümkündür. Böylece zılgıtın bir Arap toplumu ürünü olmadığı söylenebilir.

Hababah'a gelince Anadolu'da erkek çocuk oyunlarında görülen "eş seçme"nin bir türüdür. Bir yüzü ıslak taşla oyunu başlatacak tarafı belirleme yöntemini biz çocukluğumuzun geçtiği Kars'tan hatırlıyoruz. Aynı benzerliği Hazara Türk çocuk oyunlarında da görmüştük. Böylece, Anadolu – İran- Kuzey Afganistan çocuk oyunlarında aynılıkların çok olduğu söylenebilir.

Kaşkayilerde kutsal gün, günün kutsal saati ve benzeri gibi inançlar, davarlara ve hava durumuna bağlıdır. Sayılardan 3, 5, 7 ve 40 uğurlu; 13 ise uğursuz sayılır.

Sünnet: Kaşkayilerde sünneti yapana, sünnetçiye **"usta"** denilir. Bu tabire geçmişte Anadolu'nun bazı kesimlerinde de rastlanırdı. İki çocuk bir arada sünnet edilmez. Muhtemelen birisinin diğerini " **basma"** sını önlemek içindir. Sünnet edilecek çocuk sayısı tek de olmamalı, bir çocuk daha bulunup ayrıca sünnet ettirilir. Anadolu'nun bazı kesimlerinde çocuk sünnet ettirildiği an bir kan daha akıtılır. Muselâ bir horoz kesilir. Sünnetçinin gelmesi harç gerektirdiği için bey sünnetçiyi çağırınca obanın fakir çocuğunu veya çobanın oğlunu da sünnet ettirir. Sünnette toy tutulur (yapılır). Kaşgaylarda "cengi" olarak bilinen yarı çingene bir grup vardır. Bunlar çağrıldığında saz ve nağara çalarak eğlence oluştururlar. Ayrıca; berberler, gezici dişçiler gibi meslekler de cengilerin içinden çıkar. Sünnette yenilir içilir. Sünnete gelenler hediye getirirler. Yakınları davar getirir. Sünnet olmaya **"kişi olmak"** denir. Sünnet göçe yakın yapılmaz, göçte sorun çıkabilir.

İnanç-İbadet: Göçe başlamadan evvel yakın çevrede **"imamzade"** var ise, kadınlar onları ziyarete giderler. Zira, bir yıl boyunca ziyaret imkânları kalmayacaktır. Kaşkayilerde hiçbir zaman cami olmamıştır. Kaşkayi Türkleri inançlı ve fakat ameli pek fazla olmayan bir toplumdur. Kaşkayilerde göçe karar verilmiş ve göç hazırlıkları tamamlanmış olsa da o esnada obaya bir **"seyit"** gelse, sefere çıkılmaz, iş başlatılmaz. "Seyidin kademi gudumsuzdur" denir. Obaya bir seyit gelse ve gitse veya obaya gelip –giden şahsın daha sonra seyit olduğu anlaşılırsa hemen bir kurban nezir edilir. Meselâ bir düğün yapılacak ise muhtemel bir tersliğin böylece önlenileceğine inanılır; kurbanın uğuruna ve işlerin iyi gideceğine inanılır.

Doğum: Kaşkayi Türkmenlerinde **"kurt"** ana olarak kabul edilir. Kurt ve **"kartal"** için **"ışık"** denilir. Işık, kutsaldır. Kartal

yaşam tarzı, kurt özgürlük simgesidir. Boynuzlu "**dağ keçisi**" nin boynuzu "yabanî koç boynuzu" çadırın payasına (sütununa) asılır.

Kaşkayilerde kadınların normal doğum yaptıkları yaşam şartları nedeniyle pek görülmez. Göçebe hayatta hastahane veya doğum evi yoktur. Kadınlar büyük çile çekerler. "**Al götürme**" (al basması) nı önlemek için çadırın çevreğine (çadırı çevreleyen beze) çuvaldız ve iğne sancılar (batırılır). **Demir**'in al'dan kadını koruduğuna inanılır. İki demir birbirine vurularak ses çıkarılır ve " burada demir var" denir. Kadının çevresine kömür ile siyah bir çizgi çekilir. Kömür sürülerek kadının yüzü karartılır. Erkekler hamile hanımın bulunduğu çadırın içine gelmezler dışarıda kurşun atarlar. Bir hayvan kesilir ve onun ağ ve **kara ciğeri** çıkarılıp bir sopanın ucuna takılır. Bu sopa yukarıya kaldırılarak havada daireler çizilir. İnanca göre al, loğusa kadınların ciğerini yemek için gelmektedir. Sopanın üzerindeki ciğeri yemesi sağlanılarak kadın korunmuş olunur. Çok ince bir sopa ile kadın döver gibi yapılarak "Kaç kara kaç, kaç kara kaç" denir. Kadının bulunduğu çadırın önünde at sesi çıkartılır. Bunun için bir erkek at getirilir, kişnemez ise, ona bir dişi **at** gösterilir. Loğusa hanımın bulunduğu çadırın önündeki ocakta sürekli ateş yakılır. Doğumdan sonra da aynı tedbirler sürdürülür. Kadının bilekleri kara iplikle bilezik gibi bağlanır.

Bu uygulamalardan, demirin koruyuculuğu inancı Anadolu'da da vardır. Anadolu'da da iğnenin koruyucu gücüne inanılır. Bu döneminde kadına özel bir güzellik geldiğine, çarpıcı güzelliği gidermek için, geline, çocuğa ve süte kömürle **kara** çalınır. Erkek atın kişnetilmesi suretiyle korunma Doğu Anadolu'da da görülmektedir. Azerbaycan'da al karısından korunmak için su temsili olarak **hançerlenir**. Eşikte ateş yakmak da çok yaygındır.

Kaşkayilerde doğum bittikten sonra ebe kadınların tedavisi devam eder. Göçebelikte pratikten yetişmiş cerrahlar vardır.

Bunlar yaralıdan kurşun çıkarma gibi işleri iyi becerirler. Göçe dâhil edilmiş özel sağlık personeli yoktur. Behmen Beyli'nin mezunları sağlık eğitimi de almışlardır. Bunlara maaş da ödenir. Ancak hastane için şehir merkezine gidilirdi.

Kaşkayi Türklerinde de **"Köse Gelin"** uygulaması vardır. Bunun için *bonku* içinden bir erkek aday seçilir. Kepenek benzeri, ondan daha kısa siyah keçeden yapılmış bir ceket giyer. Bu cekete *"kordek"* denir. Ona ağaçtan bir boynuz yapılır ve *cin /gul* süsü verilir, üzerine un dökülür. Grubun çocukları onun ardına düşerler, ev ev gezilir. Bu esnada şiirler okunur.

"Köse gelinem
Tela Şahım var
(Atın boynuzum var)
Yel getirdim
Yağış getirdim
Şirni isterem" denilir. Yiyecekler toplanır kapısına gidilen evin halkı ile birlikte;

"Köse gelin ne ister,
Tanrıdan yağış ister
Allah yağış vereydi
Nezrimi kabul edeydi
Yağ yağızım sel gele
Yağ da yetimler doyar
Yağ fakirlerin arpasına
Yağ kocaların lettesine (bostanına)
Tanrı işi hesaptır

"Kösse isseye seylaptır (seldir)" denilir, çocuklara tatlı, hurma verilir ve köse gelinin üzerine su serpilir. Kaşkayi Türklerindeki bu uygulama bize Hazara Türklerinde yağmur duasındaki "fa-

kir"i hatırlattı. Anadolu'da Allah'ın merhametini celbetmek için koyun kuzusundan ayrılarak meleşmeleri sağlanır.

Kaşkayi Türklerinde **"at katımı"** nda kısrağı aygıra çıkarınca kısrak bezenir, süslenir. Erkek atın bakıcısına (metter) denir ve atın sahibine kısrağın sahibi hediye verir. Bereketle ilgili diğer tesbitte ise **"boğaz"** olmayan hamile kalamayan koyunun rahmi yıkanır.

Kaşkayiler, **keçi kırkımını** Şubat ve Mart aylarında toplu kırkım olarak yaparlar. Keçiler çadırların bulunduğu meydanda toplanırlar. Her aile keçisini çadırının önüne çıkarır. Kırkıma ak sakal veya ailenin reisi nezaret eder. Bu önemsenen bir törendir. Senede bir defa yapılan bu törene **İsvent ayı töreni** denir. Bu tür merasimlerde her defasında dua edilmez ve "duası evvelce yapılmış" olarak kabul edilir. Her Bumke kendi İsvent merasimini yapar. Bu merasimi Bumke Reisi yürütür. Bu yemeli, içmeli, ikramlı, bayram şenliğidir. Merasim bir gece sürer. Merasim gecesi suya kırmızı mürekkep dökülür ve bu boya hayvanlara sürülür.

Kaşkayi Türklerinde keçinin tek beslenme sebebi **kara çadırın** dokunması için ihtiyaç duyulan kıldır. Tabiî ki eti ve sütünden de beslenmede istifade edilir. Ancak, keçinin miktarı zenginlik sebebi sayılmaz. 200 keçisi ve 50 koyunu olan bir kimse için "50 koyunu var" denir. *İsvent* töreninde koyuna ve keçiye kırmızı boya sürdürdükten sonra, meydana toplanılan kuru otlardan ateş yakılır, ateşin etrafında topluca dans edilir. Bu halayın özel İsvent şarkıcısı yoktur.

Ateşin sönmesine yakın etrafına **taş** dizilir. Her aile kendi dileğine niyet eder. İsvent'in ilk günü **taş çember**'in içindeki küle bakılarak yorum yapılır. Bu bir nevi faldır. Kaşkaylar orada şekilleri koyun, deve, at, gibi hayvanların ayağına benzetir ve o hayvanı alıp beslemek ister.

Kaşkayi Türklerinde koyun kırkımı, aynen keçi kırkımı merasiminde olduğu gibi yapılır. Koyunlar keçilerden önce kırkılırlar. Koyunlardan da ilkin **ak koyun** kırkılır. **Kara koyun** pek beslenilmez.

Kaşkayi oyunlarından *Ho oyunu*'nu sadece erkekler oynarlar. Bu oyun ikişer kişi ile oynanır. Her ikisin de ellerinde birer sopa vardır. Bunlardan birisi büyüktür (*paya*) öteki ise 1-1, 5 metre (*terke*) uzunluğunda kısadır. *Terke*'li oyuncu *Paya*'lı oyuncuya vurmaya çalışır, kurala göre dizden aşağıya vurmalıdır. Vurmadan evvel müzikli bir gösteri yapar. Sonra dans ederek vurmaya çalışır. *Paya*'lı sopa yememek için kaçabilir, ancak sırtını dönemez. *Payası* ile kendisini korur. *Bankeler* arası yarışta gruplar yarışırlar, *Paya* atanın *terke* tutanın ustaları vardır. Ayrıca at yarıştırma, yerden *papah* olma oyunları da vardır.

Yemekli içmekli düğünlerde silâh kullanma, kurşun atma, nişancılık yarışları olur. Bu yarışlar bazen iki aile ve bayan da iki *bumke* arasında olur. Düğün sahibi zengin ise, yarışmalar taifeler arasında da olabilir.

Kaşgayi Türklerinde lavaş ekmeğinin ismi **Türki çörek**tir. Kaşkayilerde hergün güneş doğmadan ilk iş ekmeğin yapılmasıdır. Her aile kendi ekmeğini yapar. **Ekmek** bazen günlük yapılmaz. Ekmek sofrası (çörek sofrası)nın bir **kemiği** vardır. Bu kemik, ekmek yapılırken ekmeğin bereketi olarak kabul edilir ve daimî olarak durur. Bu **kemik** kurban kesilince hayvanın bacağından alınan kemiktir. Kaşkayilerde her ateş yakılan ve üzerinde bir şeyler pişirilen yer ocak değildir.

Kaşkayilerde bereket kaçırmak veya başka büyüleri bozmak için imamzadelere nezir yapılır. Bu nezirlerde daha ziyade yemek hazırlanır. İmamzadeye ikram edilir. Bölge halkı da davet edilir. **Kurban** kesildiği de olur.

Kaşkayilerde "**su**" çok önem taşır. Gece su tulumunun ağzı açık kalmamalıdır. Su tulumunun yanına gece çocuk gitmemeli-

dir. Bu tulumların başına gece gidilecek ise salâvat yollanır(salâvat çekilir); inanca göre orada **cinler** toplanmıştır. Salâvat söylenince (çekilince) cinler kaçar insanlar rahat su içerler.

Meşk'in (su tulumu), ağzı büzülür; çocuk düşmeyecek şekilde yapılmıştır.

Kese (torba), boy boy keseler olur, üstü süslemeli bezle kapatılır.

Kaşgayi kadınının yüzü açık olur. Evde erkek olmasa da Kaşkayi kadın evine erkek misafir alabilir. "Misafir bereketini kendisi getirir" inancı vardır. "Kaşkayi kadının kapısı yoktur"denir. Her çadırın kapısındaki **ocak**, o çadırı korur. Ev sahibi çadırda olmasa da misafir gelip o çadırda kalabilir. Her çadırda muhakkak bir **Kur'an-ı Kerim** vardır. Bu Kur'an'ın çadırı koruduğuna inanılır.

Kaşkayi ilhanlarının ellerindeki tarihî belgeler, Kaşkayi töresine dair bilgiler içermektedir. Bunları yeni nesillere vermekten polisin eline geçer diye çekiniyorlar. Kaşkayi **boydak** topunun içinde **kül**, vs. gibi şeyler olur bu ve benzeri hususların eski dokümanlarda izahı vardır.

Kaşkayilerde nefis ve merhamet duygusu çok gelişmiştir. Bir yerde ekmek veya yemek pişirilen nesneden çocuklara ve hamile kadınlara pay gönderilir. Kaşkayi inançlarında da **yerikleme** inancı vardır. Yerikleyen anne adayının ihtiyaç duyduğu besin karşılanmaya çalışılır.

Dokumacılık Kaşkayi göçebe hayatının temel sanatıdır. Ak olan yüne dağ bitkileri ile çeşitli renkler verilir. Halı darı (halı tezgâhı), kelkit (halı tarağı) kepenek (çoban kepeneği); börk: İki dilimli bir börktür. Eskiden Azerbaycan Türk börkü ile aynı imiş, İlhan Nasuhi zamanında Mehmet Rıza Pehlevi ile çatışma çıkınca, Pehlevi'ler Kaşkayileri yurt dışına sürmeye çalışmışlardır. Nasırhan, Pehlevi'yi aşağılamak için, "senin tacını bütün çobanlarım takacaktır" demiş ve bunun üzerine Kaşkayi

börkünün formu değiştirilmiştir. İran- Keyan tacı şeklini almıştır.

Kil, bir nevi zılgıttır. Kil düğünlerde vurulur. Cenazede kil vurulmaz. Kurban bayramında İsvent'de olur. Çille töreninde de kil vurulur. Çille töreni kışın 45'inde, 15 Şubatta olur. Bu uygulama kısa göç için yapılır. Çille töreni çok önemlidir. Bir bunke iki seralı odun yığar; bunlar yakılır, ilkin kendileri bu ateşin içinden geçerler sonra hayvanları geçirirler. Hayvanlar ateşten çobanları ile birlikte geçseler kil çekerler. **Demir** kapları biribirine vururlar. Böylece gelecek yılın salim bir yıl olacağına ateşin bütün kötülükleri alacağına inanılır.

Kaşkayilerde renkli bir giyim kültürü vardır. *Zınhara;* erkeğin giysisinin sırtında cukkenin üstündeki süstür. *Cukke;* kısa kollu eteği toplanan pardesüdür. Şal ve ortalık cukkenin altından giyilir. *Günpul* ise, *zinhara*nın ucundaki renkli püskülün ismidir.

Kaşkayilerde aile hayatı Türk göçebe kültürü açısından önemli hususiyetler içerir. Türklerle evlenme prensiptir. Eşte aranılacak vasıfın başında, Kaşkayi sosyal yaşamının zor şartlarına uyabilmesi gelir. Kaşkayilerde erkeğin eşini boşaması çok çirkindir. Çocuğu veya oğlu olmayan Kaşkayi ikinci veya üçüncü eş alabilir. Erkek evlat doğurmayan hanımlar kocaları için eş aramaya çıkarlar. Dul kalmış bir kadın, kesinlikle evlenmez. Sadece, çok genç dul kalmış ise ve kocasının kardeşi talipli olur ise evlenebilir. Kaşkayilerde takas usulu evlilik de vardır. Buna **kav- be-kav** (sığır – sığıra) denir. Al bacımı eş eyle ve ver bacını eşim olsun, denir. Kız kaçırma yöntemi ile evlilik vardır, ancak el içinde iyi sayılmaz. Bu itibarla yok denilecek kadar az rastlanır. Kızın kendisi kocaya kaçamaz. Kız istemediği hâlde oğlan kızı kaçırır ise, öldürürler. Amca çocukları arasında evlilik olur. "Emmi uşağlarının nişanı tanrı yanında bağlanmıştır. Doğuştan nişanlı sayılırlar" denir. **Kan davası** gütmek vardır.

Kaşkayi Türklerinin beş büyük taifesi vardır. Bunlar; Fars-ı Medanlar (Farsça bilmeyen en eski Kaşkayi Türk toplumudur; Şeşbeyliler (altı beyler olarak bilinirler); Keşkohiler, Deresorhiler, Emelelerdir.

Kaşkayi toplumunda sınıf farkı yoktur. Sadece, aile – *bomku (bumke)* – *tire* – *tayfa* yapılanması vardır. *Bomku* (aile topluluğu), *tire* (Birkaç *bomku*dan oluşur. Kaşkayiler arasında zamanla Kaşkayileşmiş *tirelere* de rastlanır.) *Tayfa* (*tireler*den meydana gelir.) *Bomku*, tire ve *tayfa* başkanlığı yapacak olan kişilerde, soylu bir aileden gelmesi, sağlam karakterli olması, malî durumunun güçlü olması, halkı tarafından sevilmesi, savaşçı ve bedenen güçlü olması gerekir. Aralarında kız alır verirler. Kaşkayi toplumu biribirlerine çok düşkündür. Bir Lor / Lur bir Kaşkayi'yi vuracak olsa *tireden* başlayarak olay Kaşkayi kavgasına dönüşür. Kaşkayiler adliye kapısını yeni öğrenmişlerdir. Ailedeki sorunu baba çözümler. *Bomku*da ise aksakal, kethuda çözümler. Çözemez ise t*ire*nin reisi *kelenter* çözüm getirir. Daha da olmazsa *taifenin* büyüğü han, o da olmasa *ilhan* çözüm bulur.

Eskiden ilhanın kendi cezaevi varmış. İlhan için taçsız sultan denir ve gerektiğinde cellât kullanırmış. Kaşkayilerde hırsızlık normaldir. Meselâ, Farsın evini talan etmek, *Lur/Lor* savaşında her şeyi uğurlamak normaldir. Diğer taraftan Kaşkayi toplumunda bir evde bir yalnız kadın varsa veya bir kadın yalnız bulunduğu eve istemediği hâlde bir yabancı erkek ya da hırsız görse, o hırsızın cürmü ölümdür. Kan davasında (kavgasında) **çorgat** (yazma), ana çorgatı hükümet kuvvetinden etkilidir. **Börk** de öyledir. Yazmasını veya börkünü düşmanın önüne atınca o düşman saldırıdan vazgeçer. Ayrıca Hz. Abbas âdeta Tanrıdan ileridir. **Dört taş** üst üste koyup ve "Hz. Abbas kerresi"de denilmesi hâlinde o tarlaya kimse giremez. Kaşkayi sert, laçin, cesur, güçlü tabiatı itibarıyla Hz. Abbas'ı simge almıştır.

Kaşkayilerde kan davasını önlemek için beyler araya girerler, davacılar davalarından af ederek vazgeçerler. Davalıdan kız almak suretiyle barışmak olur (kız kan yerine geçer, inancı vardır). Ailede uygun olmasa da bir çobanın kızı bir ağanın eşi olabilir. Kan karşılığı kan alınarak veya arsa, hayvan alınarak bağışlama yoluyla barışma olabilir.

Evliliklerde evlendirilecek kızın kanaati nadiren sorulur. Eskiden tamamen babanın dediği olurdu. Düğünler üç - beş - yedi gün sürer. Bir ailenin ortalama on oğlu olur. Beş erkek evlât o toplumda saygınlık için şarttır.

Kaşkayilerde **ocak** çok önemlidir. Ocak sadece ateş değildir. **İlhan ocağı, han ocağı, aile ocağı** gücü temsil ederler. Ocak bir müessese olduğu gibi dinî etkinlik merkezidir de. Ocağa saygısızlık suçtur. "Ocak hakkı için" diye ocağa **yemin** edilir. Hürmetsizlik edeni "ocağ çarpar" inancı vardır. Ocağın, ateşi gece ve gündüz yanmalıdır. Göç hâlinde bir aile seyirde ise dönünceye kadar komşuları onun ocağını söndürmez. Ocak, babadan erkek çocuğa geçer. Büyük erkek kardeşe geçmezse onlar için "ocağı kor" denir. Babası gibi olmayan erkek evlât için de "ocağın kordur" denir. Düğünden sonra oğul kendi ocağını kurar. Ocak oğula geçmiş olur. Babanın çadırı **kara çadırdır. Ak çadırlar** misafirler için kurulur.

Kara çadırın başında "Dayak" olur. Yuvarlak çadırın ortasında "çır" yapılır (büyük ocag-düğün ocağı). Damadın çadırı, gerdek çadırı ak olur. Çırın üzerine odun toplanır. *Nogara* (davul), zurna gelip çalmaya başlayınca "seher avazı=sabah müziği" çalınır. Baba ocağından gelen ateşle odunlar yakılır ve düğün başlar.

Çırın etrafında halay tutulur. Bu oyunu erkekler de orada olmalarına rağmen sadece kadınlar oynar. Erkekler ise *hov* veya *çenkname* oynarlar.

Bardak; çadırın başına asılan kırmızı, mavi, sarı gibi renkli bezlerden oluşur, bunlar sonradan damada verilir. *Bardak* hacı andırır; üzerindeki bezde tatlılar, para, şekerler ve kül bulunur. Şeker, tatlı bir hayatı, kül ocağı; para zenginliği temsil eder. Kaşkayilerde, *kara* kötülüğü ve **at** iyiliği temsil eder. Etrafında dans yapılan ocak kutsaldır. Ocağa göz yememek (göz değmesin) için üzerklik atılır.

Kaşkayi nikâh merasiminde mollaya lüzum görülmez. "Arap işidir" denilir. "Filanca ile falanca evleniyorlar, babaları da bu evliliğe razıdır" denilir ve bir kâğıt yazılır; böylece evlilik hayatı başlamış olur.

Gelin baba evinden çıkınca üç defa evin etrafında döner, baba ocağını öper ve sonra evin eşiğinden dışarı çıkar. Gelinin beline kuşağını erkek kardeşi olmazsa emmioğlu o da olmazsa aileye yakın bir erkek bağlar. Bu kuşakta ekmek, tatlı ve üzerklik bulunur. Gelinin atının terkine erkek çocuk bindirilir ise ilk çocuğunun erkek olacağına inanılır.

Oğlan evine düğün sırasında **"toyhane"** denir. Gelin adayı toyhaneyi görünce veya müziği duyunca yarışa başlamak için; **at** binilir ve toyhaneye kadar yarışılır. İlk gelen atlı *baydaktaki* asılı kısmı silâhla vurur. Vuran kimse, damadın babasından koyun veya koç hediye alır. Sonra gelin gelir. Gelin gerdeğe *toyhanede* girer.

Burada gelini yabancı erkek görmez, yüzü örtülüdür. Düğünün ortasındaki ocaktan bir ocaklık ateş, söndürülmeden damadın ocağı yakılır. Bu ocak düğün sırasında geçmemelidir (sönmemeli).

Kaşkayi Türklerinde **çeyiz** sergilemek ayıptır. Kadının bedenini örten örtü bile sergilenmez. Atıcılara, binicilere ait eşyalar sergilenir. Bu arada **kına gecesi** yapılır ancak damat yoktur. Gelinin çeşitli süsleri vardı. Bunlardan *mihenk*, kurutulmuş küçük çiçeklerden oluşur. Bu kokulu bitkiler ipe boncuk gibi takı-

lırlar sonra gelinin boynuna takılır. *Melha*, çok küçük tohumlar renk renk boyanır kolye gibi geline takılır. Başka bir mücevher ve makyaj yapılmaz.

Kaşkayi kızları 14 –15 yaşına gelinceye kadar Kaşkayi millî kıyafetini giymezler. Bu yaşa gelince anneleri fark eder. Babaları ile konuşur. Kızımızın evlenme yaşı geldi izin ver giyinsin der. Bu bir nevi duyurudur. Erkekler için böyle bir kural ve uygulama yoktur. Kaşkayi kız gelin olunca her türlü giysi giyebilir. Düğün sırasında gelinin üç takım giysisi vardır. Yeşil olan giysi kına gecesi giyilir. Toyhaneye de beyaz olan giyilir. Gerdekten sonra kırmızı olan giyilir.

Kaşkayi Türklerinde kızın saçını kesmesi yasaktır. Kız sadece düğün için zülfünü kesebilir ve **çetr** bırakır. Bu onun gelin olduğunu gösterir. Yeni gelin 20-30 gün kadar yeni evinden dışarıya pek çıkmaz. Damadın babası **"ayak açma"** töreni yapar, gelini davet eder, yemekler ikram edilir. Geline hediye verilir. Gelin, babasının evine ilk gidince babasına ve erkek kardeşlerine hemen görünmez, görünmesi saygısızlık sayılır. Hamile olunca da ailenin büyük erkeklerine görünmek saygısızlık sayılır. Dünyaya gelen ilk çocuk iki - üç yaşına kadar babasına ve ağabeysine gösterilmez. Gelin odasına gelin ile birlikte bir - iki yaşlı kadından başka kimse giremez. Gelin çocuğu ile baba evine gidince çocuğunu başka bir eve koyar. Kadın için erkeğin dediği âdeta Tanrı buyruğudur.

Karapapah Türkleri

Karapapah Türkleri Anadolu literatüründe muhtemelen rahmetli Prof. Dr. Ahmet Caferoğlu'nun [16] çalışmaları sayesinde tanınmıştır. Bunu Prof. Dr. M. Fahrettin Kırzıoğlu hocamızın tarih çalışmaları münasebetiyle verdiği bilgiler izlemiştir[17]. Daha sonra da Mir Hamza ve Nigarilik münasebetiyle yapılan çalışmalar gelmiştir. Bu konuyla ilgili olarak Prof. Dr Yavuz Akpınar'ın[18] çalışmaları zikredilebilir. Daha evvel Prof. Dr. Ensar Aslan'ın Aşık Şenlik münasebeti ile yaptığı çalışmalar[19] ve Aşık Şenlik konulu sempozyumların[20] mevcudiyeti bilinmektedir. Karapapahlar konulu son çalışmalar ise S. Dündar ve H. Çetinkaya'ya aittir. Bu arada Karapapahlar gibi Karakalpakları konu edinen kitaplar da hazırlanmıştır. Bilindiği gibi Karapapah veya

---

16 Ahmet Caferoğlu, **Türk Kavimleri**, Ankara 1983.

17 M. Fahrettin Kırzıoğlu, **Khazarlar'ın Borçalı ve Kazak Boylarından Oluşan Karapapah'lar da Çağımızında İnsan Heykeli Kabirtaş Yapma Geleneği**, Ankara 1995.

18 Yavuz Akpınar, "Nügari Mir Hamza", **Azeri Edebiyatı Araştırmaları**, İstanbul 1994, s. 465-467.

19 Ensar Aslan, **Çıldırlı Aşık Şenlik, Hayatı , Şiirleri ve Hikayeleri**, Ankara 1995.

20 **Çıldır Aşık Şenlik Sempozyumu**, Ankara 2000.

Terekeme Türkleri Oğuz — Türkmen Türklerinden iken, Karakalpak Türkleri daha ziyade Kıpçak karakterli Türklerdir[21].

Bizim bu hususta Karakalpakistan[22] ve Karapapahlar konulu çalışmalarımız halk bilimi içerikli olmuştur. Bu çalışmalar münasebetiyle Azerbaycan ve Gürcistan basınından halk kültürü mahiyetiyli yayınlar da tespit ettik[23]. Bu dönemi Karapapah halk kültürü konulu yeni çalışmalarımız izledi[24]. Nihayet Gü-

---

21 Selahattin Dündar- Haydar Çetinkaya, **Terekemeler (Karapaphlar)**, Ankara 2002; Yaşar Kalafat „Gürcistan Kültüründen Manzaralar" **Yeni Düşünce**, (3-9 Agustos 2001) S. 2001/31 ss.26-30; Metin Ergun, "Karakalpak Aşık Tarzı Şiir Geleneği Üzerine Araştırmalar", **Milli Folklor**, (Güz 1997) S.35 s. 10-16, Valah Hacılar, **Borçalı Mehralı Bey Tarihi Hekiketlerde** , Tiflis 2001, **Karapapah Mehreli Bey**, Tiflis 1996, **Azerbaycan Folklor Ananeleri (Gürcistandaki Türk Dili Folklor Örnekleri Esasında)** Tiflis 1992, **Nersenin Ocağı**, Tiflis 2000; **Kendim Leçbeddindi Özüm İbrahim**, Tiflis 1999; **Folklorumuzun Ufukları**, (Azerbaycan Gürcü Folklor Elakalan Tarihinden) Bakü 1991; Mursel Hekimov, **Pedor Yusufin Meselli- Meseleleri**, Bakü 2000; **Azerbaycan Halk Destanları Efsane Esatır ve Nağıl Deyimleri**, Bakü 1999; **Oğuz Terekeme Halk Merasimleri ve Meydan Tamaşaları**, Bakü 1997, Düşünce Profesor Mürsel Hekimov-70, 1929 Mayıs 1999 Hususi Bırakılış, **Borçalı Folkloru- Azerbaycan Folklor Antolojisi II.** Bakü 1996, Musfug Mededoğlu Çobanlı, **Çağdaş Borçalı Edebi Mektebi**, Bakü 1994, Mehmet Sarvan, **Ulu Borçalı**, Bakü 1998; Zemin Memmedi, (Korpektor), **Garaçöp**, Bakü 1996, M.Fahreddin Kırzıoğlu, **Dede Korkut Oğuznameleri Işığında Karapapahlar Borçalı-Kazak Uruğu'nun Kür- Aras Boylarındaki 1800 Yılına Bir Bakış- Tarih Etnoloji ve Dil Araştırmaları**, Erzurum 1972, Orhan Aydoğ, **Karapapklar(Seminerler Çalışması)** İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Tarih Eğitim Bölümü, Malatya, 1998.

22 Y. Kalafat "Karapaph Türklerinde Halk İnançları" **Balkanlardan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları I**; Ankara 2002, Güney Kafkasya, Ankara 2000 s.188-198; Gürcistan'da Türk Havası Soluduk, **Yeni Düşünce** (24-30 Ağustos 2001), 5.34 s. 38-43.

23 Yaşar Kalafat "Güney Azerbaycan'da Az Bilinen Bir Türkistan" **Uluslararası Türkistan Halk Kültürü Sempozyumu**, Muğla 2001, s.109-121.

24 Yaşar Kalafat, "Etnik Sosyoloji Açısından Kars ve Kafkasya" **Türk Dünyası Araştırmaları**, (Ağustos 2001), sayı:133 s.129153; **Güney Kafkasya Sosyol Antropoloji Araştırmaları**, Ankara 2000, ss.188-198.

ney Azerbaycan Türk boylarının halk kültürünü incelemeye aldığımız bu çalışmada *Karapapahların Tarih ve Kültürüne Bir ·Bakış*[25] isimli eser ile tanış olduk.

Karapapahlar Türkiye'nin Kars, Muş ve Amasya civarında; Kuzey Kafkasya'nın Derbent, Gürcistan'ın Borçalı ve Karaçöp; Azerbaycan'ın Kazak ve çevresi ile İran'ın Salduz bölgesinde yaşamaktadırlar. Bizim incelememiz halk inançları ağırlıklı olmakla beraber, Karapapah bölgelerine dair tarihî tespitlerin yazımıza alınması fenomolojik gelişmelerin gösterilmesi itibarıyla önem arz etmektedir. Bu nedenle yazımıza Karapapah Türk tarihinden bazı kesitler aldık. Bu yazımızda Güney Azerbaycan Türk halk inançlarına öncelik vermekle beraber, Karapapah Türk halk inançlarını bir arada yansıtabilmek bakımından Gürcistan ile ilgili tespitlerimizi de çalışmamıza dahil ettik.

Terâkime/ Türkmenlerden geldiği bilinmelerine rağmen Terekeme/Karapapah Türkmenlerinin etimolojisi Terek+eme ' den yola çıkılarak yapılabilir.Türkler, tevek/ ağaç ismini Kafkasya'daki Tevek Çayı'na da vermişlerdir. Terekemeler muhtemelen hayvancı bir toplum olmadan evvel orman kavmi idiler. Bunlar doğal olarak ağaç işçiliği de yapıyorlardı. Ağaçeri Türk boyunda olduğu gibi Anadolu'da *Taktoç* Türkmenleri de vardır. Bunlar heterodoks bir toplum olarak bilinirlerdi. Diğer tarafta eski Türk inanç sisteminde ağaç ve orman iyelerinin olduğu bilinmektedir. Orman iyesinin ön plana çıktığı bir inanç çevresinde Tevek eri, ağaç eri, *Tahtaç* / Tahta eri gibi boy isimleri almış olmaları normaldir. ZiraTürk boylarında kayın gibi bazı ağaç türlerinin mitolojik boyutları var iken, ağaçlara atfedilmiş çeşitli kutsiyetler ve pirler de vardır. Karaçay'da tevekin piri adak adanır, kutsal terekler vardır. Terek'e çaput bağlanır. Anadolu'da onlarca kuru kütüğün ziyaret olarak kutsandığına şahit ol-

---

25 İsa Yegane, **Karapaphların Tarih ve Kültürüne Bir Bakış**, Nogadey 1990.

duk. Keza Mezar-ı Şerif'te, Afganistan'da, Buhara'da ve Özbekistan'da benzerlerini gördük.

Karapapah ismine gelince, kara ve papah kelimelerinden oluşan bu onomastik isim etnografiden gelmektedir. Kara, büyük ve papah da yün, tiftik veya kuzu derisinden yapılan bir erkek başlığıdır. Çok kere bu kürk kara olur. Karapapah'a başka bir etimolojik izah yapmak nafiledir. Keza Karakalpaklar'da da durum aynıdır. Burada Papah'ın yerini, eşanlamlısı olan kalpak almıştır.

Azerbaycan Karapapah Türklerinin halk kültürü ile ilgili olarak bu amaçla yazılmış Mürsel İsmail Hekimov'un[26] eseri ile Azerbaycan Folklor Antolojisinin ikinci cildini oluşturan Borçalı Folklorunu inceledik[27]. Azerbaycan'da Karapapahlar ülkenin daha ziyade Kuzeybatısında yani Gürcistan'ın Borçalı bölgesi istikametindeki yörelerde 22-24 köyde yaşamaktadırlar. Ancak hemen belirtelim Azerbaycan'da millet olma süreci Türk boylarının birbirleri içerisinde erimesi dönemini aşmıştır. Kesin sınırları ile bir Karapapah bölgesi belirlemek dogal olarak çok zordur. Borçalı bölge ismi Karapapah veya terekemelik ile o derece özdeşleşmiştir ki İran Türkleri arasındaki Karapapah Türklerinin diğer adı Borçalıdır. Borçalı yerinin adını buradan hareketle bir Türk boyundan aldığı üzerinde durulmaktadır. Borç + Ali veya Bor + Çalı gibi. Gürcistan ve İran'da Borçalılar farklı etnik gruplarla bir arada yaşadıklarından bunların diğer toplumlarla entegrasyonları doğal olarak kolay olmamaktadır.

Hekimov'un eseri muhtelif başlıklar altında konuyu ele almıştır. Yeni yıl-Nevruz merasimindeki münasebeti ile; Od Çillebeçe Çerşembesi, Su çille- beçe Çerşembesi, Yel çille- Yılın son çerşembesi, Meydan Tamaşa-horraları, Zorhana Tamaşaları an-

---

26 M.İ.Hekimov, **Oğuz Terekeme Halk Merasimleri**, Baku 1997.
27 Valeh Hacıyev, **Azerbaycan Folklor Antolokiyası II**, Borçalı Folkloru, Baku 1996.

latılmıştır. Bu anlatımlarda Türk yenigün bayramları bakımından bir folklor yoktur ancak daha yeni ilave malzemeler de verilmiştir. Aile merasimleri başlığı altında nişan, nikah, toy merasimleri anlatılmaktadır. Bu münasebetle; kız bezeme, yapılacak isimlerin görüşüldüğü yemekli görüşmeler, nişan, nikah dönemi, büyük toy, gelinin akarsuya çıkarılması, Gelin ve Kerekinin(Güveyin) ayak açma merasimlerine dair bilgi verilmiştir. Yas Merasimleri bölümünde de yas anlatılmıştır.

Yazar eserinde Ata Deyimleri bölümünde 30 kadar atasözü örneği vermiştir. Birkaç örnek vermek gerekirse; "Ağacı gameti suyu semti eyer, Allah Odu yaratıp karlığa suyu yaratıp paklığa, Akarsuya dayanma kan güzele inanma" su ile ilgili özlü sözler de derlenmiştir. Örneklemelerle yetiniyoruz. "Su Aydınlıktır" "Su akan yerden bir de akar" "Su içene yılan deymez" bu ve benzerleri Anadoludakilerden farklı değildir.

And-gesemler bölümünde 50 civarında tesbit vardır. Mesela; "And olsun suyun paklığına", "And olsun suyun Ayşe-Fatmasına", "And olsun Gıple bulağına", "And olsun zemzem suyuna" , "Bulagların Ahar suyuna and olsun", "Suyun aharı hakkı", "Suyun Hıdırı Hakkı", "Suyun ilahesi hakkı", "Suyun Kerameti hakkı", "Son Çarşambaki suyun temizliği hakkı", "Su falına and olsun", "Suyun mukaddesliğine and olsun", "Suyun Körkü hakkı", "Suyun Melaikesi Hakkı", "Suyun Piri hakkı", "Suya çevirdiğin selavata and olsun", "Abad elinden-abandan su eksik olmasın", "Ağrı Dualının uğruna pak su çıksın", "Allah suyunun bol eylesin", "Allah ekin sepirini susuz koymasın", "Allah akarsuyunu bulandırmasın", "Allah balalarının gabagına dirilik suyu çıkarsın", "Allah arhından suyunu eksik etmesin", "Allah buz bulağını kurutmasın", "Akarsu yüzünü Ağ eylesin", "Bağ-bostanın susuz kalmasın", "Balan, baht-ikbal suyunda yüzünü yusun", "Bahar Bayramında su falın cin olsun", "Kapından su eksik olmasın", "Durun suyun bulanmasın",

"Değirmenin susuz kalmasın", "Zemin susuzluktan kurumasın", "Köprümü sular seller aparmasın", "Kent Keseyin su çarıdan korlug çekmesin", "Kurun Kur aksın", "Gemin deryada Geng olmasın", "Kökünden sunan eksik olmasın", "Gözüne kara su gelmesin", "Gülün çiçeğin susuzluktan sararıp sormasın", "Su başında keliminin önüne kuzku tutum", "Suyun sulara karuşsun", "Suyun Ayşe – Fatması balalarının penahı olsun", "Su suvadından kız gelin eksik olmasın", "Su ilahına kurban olum", "Su falın baht-ikbalini yeyin eylesin" "Tahıl tontan susuz kalmasın" "Çemen-çelin susuz kalmasın".

Su ile ilgili bu tespitler bir devrin inanç dünyasının günümüze gelen ciddi izleridir. Bir kısmı İslâmî bir giysiye bürünmüştür. Bir kısmı suyun evrensel önemini anlatan yaygın olarak görülebilecek ifadelerdir. Fakat büyük bir kısmı eski Türk inanç sistemindeki su iyesi ile doğrudan ilgilidir. Bu iye bazan Hızır motifi ile birleşmiş ve bazan da gelecek haber veren bir mahiyet kazanmıştır. Bazan alkışlarda bazan kargışlarda ve bazan da andlarda yerini almıştır.

Yazar eserinde Od ile alkışlar, karkışlar ve andlara dair, tesbitlerini aktarmaktadır. "And olsun od ocağa", "And olsun ışığa", "And olsun güneşe", "And olsun Allahın nuruna", "Isık hakkı", "Gökteki Allah hahkı", "Mahşerin Garisi hakkı" gibi yüzlerce tespit yapılmıştır.

Ayrıca Hızır Nebi inancı ve uygulamaları, Çoban Öymeleri, okşamalar, atasözleri, meseller, meydan tamaşaları konusunda geniş bilgi vermektedir.

Valeh Hacıyev'in toplayıcılığını yaptığı Borçak Folkloru isimli eserde; Mevsim merasimlerine, alkış ve garkışlara, Nagıllara, Boyatulara, Tapmacalara, Atalar sözlerine, Mesellere, Hikmetli sözlere, Efsanelere, Uşak/çocuk folkloruna, Aşıklar ve El şairlerine, Aşık rivayetlerine dair bilgiler vardır.

Türkiye/Terekeme Karapapahlarını en geniş anlatan eser S. Dündar ve H. Çetinkaya'nın çalışmasıdır[28]. Eser dört bölümden meydana gelmiştir. Birinci bölümde Terekelerin ad alışlarını ve adlarının etimolojisi, yolları, kökeni, yaşam tarzları, tarihleri gibi hususlara yer verilmektedir. İkinci, üçüncü ve dördüncü bölümlerde tamamen halk kültürü ele alınmıştır. Eserde bir tartışma veya yorumlamadan ziyade bol miktarda halk kültürünün her dalında ayrıntılı bilgi verilmiştir. Terekeme Türk mutfağı ve halk oyunları tanıtılmıştır. Dördüncü bölüm tamamen halk edebiyatına ayrılmıştır. Eser Terekeme Türkleri halk kültürü itibariyle bir hazinedir. Bu geniş malzemenin diğer Türk halklarının kültürleri ile karşılaştırması yapılabilmeli ona kültür kaynaklarındaki yerlerine işaret edip yorumla bilmeliydi. Esere geniş bir de sözlük konulmuştur. Bu alanla ilgili yapılmış tespitler için kanaatimizce indeks de konulmalıdır. Böylece tespitlerin hepsi üzerinde analitik çalışma yapılıncaya kadar kültür motifleri hakkında yapılacak çalışmalar kolaylaşmış olabilir.

Dağıstan Terekemeleri/ Karapapahları Derbent'in kuzey tarafında yaşamaktadırlar. Evliya Çelebi bunları Kaytag Türkleri olarak adlandırmaktadır. Dağıstan'ın Karapapah Türkmen taifeleri bugün; Berekey, Velikent, Cemikent, Padar, Memedkalar, Deli Oban, Selik, Karadağlı, Tatar ve Uluterekele köylerinde yaşamaktadırlar[29].

İran Karapapah bölgesi; Urmiye Gölü'nün Güneydoğusundadır. Karapapah Türkleri, Sulduz'un Ada, Ar, Ağca, Zeyve, Ağgabeyli, Alagöz, Eminli, Oksar, Baranlı, Balıkçı, Bayramboğa, Bayızara, Biçenli, Beyimgala, Peyecik, Tabiya, Cebeltezekenti,

---

28 S. Dündar, H. Çetinkaya, **Terekemeler (Karapapahlar)**, Ankara 2002.

29 İsmail Özsoy, **Dağıstan'ın Sosyoekonomik Tarihi**, Kaynak Yayınları, İzmir 1997, s.54; Dr. Muharrem Yıldız, **Dünü Bugünü ve Yarınıyla Kafkasya'da Sosyo Kültürel Hayat**, Konya 2000. (Yayınlanmamış doktora tezi s. 200)

(Dağlık Tazekkent) Demtezekenti (Sulak Tazekent) Tezegala, Toppuzova, Çakal Mustafa, Çiyana, Hacıbağlı, Hacıpugruz, Hacıhanlı, Helebi, Hederava, Hınhına, Helefen, Helefli, Daşdürgezi, Taşdogora, Derbent, Demirci, Dilenciarhı, Saksıtepe, Saral, Sungar (Kartal), Şirvanşahlı, Şirinbulak, Garna, Golad, Galacık, Galalar, Garakasap, Kervansaray, Kamus, Köpekli, Gözayran, Kehriz, Girdegayıt, Göl, Köhül, Gelevan, Gazigürması, Paşaygümovası, Kazakgümovası, Görhana, Lavaşlı, Yukarı, Mehmetşah, Memeli, Memiyent, Yedigar, Yunuslu köylerinde yaşamaktadırlar. Karapapah Dağları, Babahasandağı, Mendihandağı, Sultanyakup dağı, Frengi dağı, Sarıtaş dağı, Memiyent dağları, Lavaşlı dağları, Han Tavuş Dağı'dır. Çayları ise Gedar (Gider) Çayı, Gelevan Çayı (Başlıklı Çay), Gergül Çayı, Mehmet Çayı'dır."[30].

Sulduz şehrinin nüfuzu 190 bin iken bu miktarın 100 binini Karapapah Türkleri oluşturur. Şehirdeki Kürtler Şafi, Karapapahlar ise, İsna-i aşer(12 İmamlı) Şiî Caferî Müslümandır[31]. Karapapahların büyük çoğunluğu Azerbaycan'dadır. Bunları 500 bin civarındaki Gürcistan Karapapahları izlemektedir. Kesin miktarları bilinmemekle birlikte Türkiye Karapapahlarının miktarı İran'da yaşayanlardan az değildir. Derbent bölgesi Türklüğünün ise sadece bir kısmı Karapapahtır.

Karapapah Türkleri İran'da yaşamakta oldukları bölgeye 1810-1825 yıllarında gelmişlerdir. Bugün yaşadıkları bölge Karapapahlara Fethalı Şah'ın oğlu Abbas Mirza tarafından bir fermanla verilmiştir. Evvelce burası büyük ölçüde boş bir alan iken, Sulduz ve çevresi Karapapah Türklerinin yöreye gelişleri ile şenlenmiştir. Şehrin kurucuları Karapapahlardır. Karapapahlardan evvel bölgede Akkoyunlular, Afşarlar ve Mukaddemler

---

30 İsa Yegane, s.40-42.
31 A.g.e., s.109.

(Beydili) bazı köyler kurmuşlardı[32]. Karapapahlar yerleşik hayat tarzına geçtikten sonra hayvancılıkla birlikte ziraat da yapmaya başlamışlardır.

Karakalpak bölgesinin dip tarihinde Türk bozkır kültürü ile ilgili tespitler yapılmıştır. Hasenli tepesinde yapılan arkeolojik kazılar sonucu, Manna dönemi Ön Türklerine dair izler bulunmuştur. Burada bulunan bir kap üzerinde koç kabartmaları tespit edilmiştir.

Karapapah Türkleri bu bölgeye Barçak (Hamedan ve Erak bölgesi) tan 1600'lerde Yareli Ağa (Allahyar Han) başkanlığında Derbent'e gelmişlerdir. Şah İsmail Karapapahları 3 bin hane olarak, bu bölgedeki Türk nüfusunu oluşturmak için yerleştirmiştir. Buradaki Karapapah köyleri, Dehene, Derbent (Derbentağzı), Ağcagala, Mahalı Pembeh, (Pembek bölgesi) ve Lori'dir. Karapapahlar burada 1800 yıllarına kadar tarım ve hayvancılık yapmışlar, 1800'lerde Karapapah il Başkanı Mehti Bey bölge başkanı olmuş, 1810-1815 yıllarında Kars ve Revan'da Mehdi Beye bağlanmışlardır. 1813'te Rus Çarlık yönetimi ile Kaçar Türk Devleti arasındaki savaşlar sonucunda bölge Rusların eline geçince, Rus yönetimini protesto eden Karapapahlar Osmanlı Türk bölgesine, Kars ve civarına geçmişlerdir. Oradan da Sulduz'daki şimdiki yurtlarına göçmüşlerdir. Karapapahlara bu isimleri Kars'ta giyindikleri papağının renginin Kara oluşu sebebi ile verilmiştir. Bize göre, papahları büyüktür. Zira, *karanın* bir anlamı da büyüktür. Karapapah Türkçesi Azerbaycan Türkçesinin bir ağzı olarak bilinmektedir[33].

Türk boylarının yaşamakta oldukları bölgeler; Karagözlüler; Hemedan ve çevresindeki Afşar ve Kızılayak Türkleri; Esedabad tarafında Kaşgaykar; Şiraz vilayetinde Bahtiyariler Huzistan Eyaletinde, Boyat ve Kaçarlar; Sultanabad etrafında, Yo-

---

32 İsa Yegane, s.30.
33 A.g.e., s.108.

mut Türkmenleri, Gümüştepe bölgesinde ve Hazar sahillerinde, Afşarlar: Urmiye Gölü, Soyukbulak, Kirmanşahlar, Kengerleri/Kengerliler Kirmanşahlar yöresinde, Kocabeyli, Şahseven, Tekeli, Muganlı, Kurdbetli, Sapanlı, Tahtakapılı; Karabağ tarafında İranlı Karabağ bölgesindedir.

Arazoğlu, Türk Vatanı Büyük Azerbaycan'ı tariflerken bu coğrafyanın içerisinde Borçalı bölgesini de tarihlemekte ve onu sınırları güneyde Urumiye gölünden Irak Türkmenlerinin yaşadığı topraklara kadar uzadığını belirtmektedir[34]. Bu derece geniş bir coğrafi alan bize Borçalının sadace yer adı olmayıp bir Türk boyu olabileceğini düşündürüyor. İran Türk boyları tasnifinde Karapapah/ Terekemelere Borçalı denmiş olması sadece Gürcistan'daki Borçali'den kaynaklanmış olmayabilir.

Karapapah Türklerindeki sosyal yapı teşkilatı Kaşgayi ve Taliş Türklerinin yapılanması ile büyük ölçüde aynilik arz etmektedir. Karapapahlarda **"ata evlilik"** ataerkil aile tipi vardır. Sosyal yapılanma; kişi, hane, oba, tayfa, tire, kabile, el şeklindedir. En üst sosyal yapı **"Karapapah eli"**dir.

Karapapahlarda iki tür evlenme vardır. Bunlar; kız kaçırarak evlenme ve şer'î evlenmedir. Şer'î evlenme türü normal olan ve sık rastlanan evlenme türüdür. Kız istemeye oğlan tarafından azami beş kişi ile gidilir. Kız evi ziyareti akşamdan sonra olur. Karapapah Türklerinde de **başlık** ve **kebin** vardır. Karapapahlar da yallı oynarlar. Bu dönemde karşılıklı "şah - vezir" türünden oyunlar oynanır. Perşembe günü öğleden sonra gelen gelinin uğurlu olacağına inanılır.

Güney Azerbaycan Karapapahları Sulduz'a gelmeden evvel başlarına kalpak giyerlerdi. Uzun etekli bir ceketleri ve ağ (ak-beyaz) bir gömlekleri olurdu. Bellerine bir **"şal"** bağlarlardı. Kadınlar ise *çereke* giyer, *araşgın* denilen bir tür kofik veya fes ta-

---

34 Arazoğlu, **Muhteşem Azerbaycan Tarihi**, Bakü, Basım tarihi belirtilmemiş.

kalardı. *Sedde* (beyaz bir örtü) den olurdu. Ayrıca sallama (tül), gelgel (*kofiliğin* etrafına sarılan kordon türünden bir ip) arkalık (ceket türünden bir giysi), *tuman, küllece* (kadın gömleği olup etekleri dize kadar uzanır) *alt tuman* (atta giyilen tuman) kullanılırdı.

Karapapah Nevruz bayramı uygulamaları diğer İran Türklerinin kutlamalarından farklı değildir. Nevruz Kuzey Azerbaycan, Aras ve Kür vadileri, Borçalı, Karaçöp, Erbil, Nahçıvan - Azerbaycan, Derbent bölgelerinde büyük ölçüde aynılık arz eder.

Karapapah Türkleri çevreleri ile uyumlulukları ile bilinirler. Dürüst ve mert insanlardır. Sosyal ilişkileri güçlü bir toplumdur. Onların karakterlerini yansıtan sözler, "Düz ol, Allah düziylendir" (sen dürüst ol, Allah dürüstün yanındadır.) "Sen yahşı ol, balıh da bilmese halık bilir" çok yaygındır.

Bir Karapapah Türkü ile yol gitmek, arkadaşlık yapmak onunla bir arada olmak isteniyor ise, ona tahakküm edilmemeli, dostlukla diyalog kurulmalıdır. Karapapah bayatıları onların ruh hâllerini anlatmaya yetmektedir.

"Karapapah elimdir
Türki ana dilimdir.
Agadeyin Galası
Menim çenli (çamlı) belimdir."

Sulduz yöresi Karapapah Türklerinde insanlar toplu hâlde iseler herhangi bir şey açıktan sayılmaz. Sayılması hâlinde **bereketinin** kaçacağına inanılır. Sayılmayı önlemek için **"beni sayanı kurt yesin"**denilir. İğde ağacının çiçeklenmesi esnasında, "dul arvadın bahtı açılır" inancı vardır.

Saymanın bereketi kaçıracağı inancı Anadolu ve Kuzey Mezopotamya Türk halk inançlarında da vardır. İşyeri kasasında

ve cüzdandaki para son kuruşuna kadar sayılmaz. Gerçek rakam mecbur kalınmadıkça dışarıya açıklanmaz.

İran Karapapah Türklerinde **ateşin** üzerine soğuk su dökülmez. Dökülmesi hâlinde cinlerin suyu dökeni çarpacağına inanılır. **Cinlerin demirden** korktuğu inancı vardır. **Al arvadı** inancı Karapapahlarda da vardır. Boş **silâh** muhatabına doğru tutulmaz **"şeytan doldurur"** denir.

Cin türünden *kara iyelerin* demir türünden madenlerden korktuğu inancı, demir kültü ile ilgili olup Türk halklarının hepsinde görülür. Al karısından korunmak için lohusanın yatağının altına demir konur. Al karısı yakalanınca yakasına demir iğne sancılır. Damadı bağlamada veya bağlanmasının önlenilmesinde demir iğne kullanılır. **Haydar** *(yel iyesi)* ile ilgili inançlarda da keza demir iğne vardır.

Sulduz'un Karapapah Türklerinde akşam zamanı **navdan** (yağmur suyunun çatıdan aşağıya akmasını sağlayan oluk) altında durulmaz. Günün bu saati için **"şer zamanıdır"** denilir. Güngüz zamanı nağıl (hikâye) söylemek ve gece sakız çiğnemek uğursuzluk sayılır. Onları görenlerce "Gündüz nağıl deyenler gece sakız çiğneyenler, belki bu dünyaya gelesiz yağlı çomah yiyesiz" denir[35].

Şer vakti inancı, bütün Türk ellerinde vardır. "Gün yavrusuna kavuşuyor" denir. Bu vakte **"dar vakit"** denir. Bu saatlerde uyku uyunmaz Gabristana gidilmez, defin yapılmaz **"yer bağlandı"** denilir. Bu vakitlerde yere fide dikilmez "yer sahiplenildi" denir. "Akşamın hayırındansa sabahın şerri" tercih edilir.

Karapapah Türkleri'nin belirli bir bölümü **Kızılbaş/Aliallahi** inançlı Müslümanlardır. Bunlar **Gali Şiiliğinin** tasavvuf geleneklerinin tesirinde kalmış bir koludurlar. İnançlarında Altay ve Ortadoğu'nun eski inançlarının izleri görülür. Tanrının, varlığı ile bütün evreni doldurduğuna inanırlar. İmamlar hakkında

---

35 **A.g.e.,** s.112.

aşırılığa kaçar, onları Tanrılaştırır veya Tanrısal nurun imam ve velilere halul ettiğine inanırlar. Şah İsmail'i Allah, Ali'nin tecessümü olarak görürler. Bunlar da Hz. Ali sevgisi **"Ya Ali, Ya Mövla Ali"** şeklinde aşırıya varmıştır.

Temel inançlarında: **Zuhur,** (Tanrısal özün ve güçlerin peygamber imam ve velilere yansıması) **Ettehad** (Bir insanda aynı anda Tanrısal ve insansal özün bulunması) **Hulul** (Tanrısal huyun insana sızması ve insan huyunun Tanrısallaşması) **Tenasüh** (Ruhların ardısıra değişik nesneler ve canlılara aktarılışı) Bu inanış insanları özel ve sıradan olarak ikiye ayırır. *Mivsiplerinin* kerametine inanırlar. Islam'ın diğer mezheplerini **Ehli Suret** (biçimciler) ve kendilerini **Ehli Hak** (Tanrıcılar-Doğrucular) olarak adlandırırlar.

İran Karapapah Türklerinde Peygamberin ve imamların anadan olma günü (doğum günleri) temiz giyinilir, akraba ve komşular ziyaret edilir. Öğlen namazından sonra camilerde Kuran-ı Kerim ve ilâhiler okunur.

Hz. Muhammed'in hayatındaki dönüm noktası karakterli günler, Türk - İslâm dünyasının genelinde kutlanır. İmamlarla ilgili günlerde yapılan anma törenleri farklı kesimlerde değişik yoğunlukta yapılır. Bu yoğunluğu daha ziyade mezhep farklılıkları belirler.

İran'da yaşayan Karapapah Türkler'inin kutladıkları dört çarşamba vardır. Bunlardan birincisi **"yalancı çarşamba"**, ikincisi **"doğrucu çarşamba"**, üçüncüsü **"kara çarşamba"**, dördüncüsü **"pay- hediye çarşamba"** dır. Birinci çarşambada gençler tepelerde ateş yakarlar, havaya silâhla ateş ederler. Buna **"çille kovması"** denir. İkinci çarşamba yok sayılır, atlanılır. Üçüncü çarşambada başsağlığına gidilir. Yaşlı aileler ziyaret edilir. Birlikte mezar ziyaretleri yapılır. Mezarlıkta hayır işlenir. **Hurma** ve **helva** dağıtılır. Dördüncü çarşambada da hediyeler verilir. **Baca-baca, şal sallama, nava** (akar suya gitme) merasimleri ya-

pılır. Nevruz'da **milah** (Kışa bırakılmış salkım şeklindeki üzüm)yenilir.

Nevruz kutlamaları Türk dünyasının ortak millî bayramlarıdır. Bu bayramın evvelinde ve sonrasında birçok uygulama yapılır. Bu kutlamalar Güney ve Kuzey Azerbaycan'da, Derbent'in bazı köylerinde, Gürcistan Türklerinin belirli bir kısmında Aras ve Kür boyu Türklerinde daha yoğun ve daha renkli olur.

Karapapahlarda "kurban bayramı kurbanının kanı şifadır" şeklinde bir inanç vardır. Çocukların parmaklarını kana batırarak alınlarına sürmeleri istenilir[36].

Türk mitolojisinde **kan** kutsaldır. Ulu nesillerin, hakan ailesinin kanı akıtılmaz. Kan yere dökülmez. Kurban kanı kutsaldır. Kurban adandıktan sonra Allah'a aittir. Adanılan kutsal güce aittir. Kurbanlık hayvanlara **Allahlık** denir. At yılgılarında da belirli seçilmiş atlar çekimde ve binekte kullanılmaz. Onlara özel muamele yapılır. Onların bostan ve bahçeye girmeleri hoş karşılanır. Anadolu'da **kurban kanı** çiğnenilmez, bir kaba veya çukura toplanılır. Bu uygulama Türkmenistan'da da vardır. Gelin için kesilen kurban kanının üzerinden gelin atlatılır. Kurban kanı gelinin ya da evin çocuklarının kimin adına kesilmiş ise onun alnına sürülür.

İran Karapapahlarında da **keçiden**, vecibe olan kurban bayramı kurbanı kesilmez. Keçinin **cin** veya **şeytan** olduğu inancı vardır. Öyle bir benzetme yapılır. Bismillah denilince **cin** ve **şeytanın** kaçmak zorunda kalacağına inanılır[37].

Kurbanlık hayvanların arasında keçinin olmayışı şer'en belirlenmiştir. Keçinin, şeytan ile özdeşleştirilmesi **hortlama** olaylarında bazı ruhların çeşitli hayvan donlarına girmeleri ve bu

36 **A.g.e.,** s.113.
37 **A.g.e.,** s.110-111.

arada keçi donuna da girilmesi ile izah edilebilir. Bununla beraber adak olarak keçi de kesilebilir.

Cin ve şeytanın en büyük düşmanının besmele olduğu inancı Türk ellerinde çok yaygındır. Gece bunlara rastlayanların bismillah demeleri hâlinde bunların kayıp olacaklarına inanılır. Gece **eşikten** dışarıya sıcak su dökülmez, yanar hâldeki **ocak** soğuk **su** dökülerek söndürülmez, mecbur kalınacak olur ise, besmele çekilir. Yeni elbise ilk defa giyilince; gece, akar sudan su alınır ise keza **"bir şeye uğramamak için"** bismillah, denilir.

Sulduz Karapapah Türklerinde **örümceğin** görülmesi misafirin geleceği şeklinde yorumlanır. **Kargalar** da "gak-gak"deyince bir yerden haber alınacağına inanılır. İran Karapapah Türklerinde kişi bir iş yaparken **hapşırır** ise, o işi muhakkak yarım bırakmalı devam etmemelidir.

Hapşırmak Türk halk inançlarında **"sabır"** anlamına gelir. "Çift hapşırığın" uğruna inanılır. Hapşıran **"çok şükür elhamdülillah"** der. Çevredekiler **"çok yaşa"** hapşıran da **"siz de görün, hayırlı yaşamalar olsun"** der. Bunların çeşitli türevleri de vardır.

Gece evin süpürülmesi hâlinde çöplerin dışarıya dökülmeyeceği inancı Türk ellerinde çok yaygındır. Hakas Türk halk bilimciler gece **kutların** yere indiklerini, evin **süpürülmesi** hâlinde dışarıya atılmış olacakları tarzında bir izah getirmektedirler.

Sulduz Karapapahlarındaki bir inanca göre **çöreğe** (ekmeğe) **and** içen kimse bu çöreği muhafaza etmelidir. Zira, eğer yalan söylüyor ise bu ekmeği yiyen kimse çarpılabilir. Hatta ölebilir. Çörek yapılırken ekmeğin kırığı tandıra düşecek olsa "ailenin azizlerinden (itibarlılarından) birisinin seferden (uzak yerden) geleceğine inanılır.

Ekmek parçalarının tandıra dökülmeleri od (ateş) iyesine yapılmış saçıdır. Anadolu'da Türk dünyasının birçok yerinde olduğu gibi **ocak iyesine** yağ, et ve benzeri *sacılar* yapılır. Biz Al-

tay ve Hakasya'da kutlu yerlere yemek *sacısı* yapıldığını gördük. Borçalı Türklerinde çuvaldan yuvarlanan bir iki patates veya soğanın peşinde gidilmez onun için "toprağın veya suyun hakkı" denilir. Bunlar suya veya toprağa yapılmış sacılardır. Bu inancın derinliklerinde *od*'un, suyun, yerin *iyesi* olduğu inancı vardır.

Çörek (ekmek), od (ateş) veya suya yemin etmek halk inançlarımızın arasında eskiden daha sık görülürdü. Bu inanç daha ziyade **nimet inancı** ile ilgilidir. Nimet, kısmet, nasip, rızk kavramları giderek eskilerde kalmaya başlayınca bir taraftan insan ilişkilerinde yeminler edilmez ve bu tür yeminlere rastlanılmaz olmuştur.

Güney Azerbaycan Karapapahlarında günahkâr insanın kabre girince kabir azabının onun anasından emdiği sütü burnundan getireceği inancı vardır.

Ana sütü Türk halk inançlarında bazı hâllerde bir semboldür. Çok kere hak etmeyi, paklığı ve helâl olanı temsil eder. Bu itibarla, **"ananın ak sütü gibi helâl olsun"**, **"ananın sütü sana helâl olmaz"** **"sütümü sana helâl etmem"** **"anasından emdiği süt burnundan geldi"** gibi ifadeler kullanılır, yavrusuna anî kızgınlıklar sonucu kargış eden annenin bedduası tutmaz **"sütü karşı geldi"** denir.

Sulduz Karapapahlarında ölümün birinci günü yani defin günü, üçünde, yedisinde ve kırkında meftanın evinde ve camide merasim **"devri"** yapılır. Kırkından sonra **"yaslanma"** getirilir. Yaslanma veya yastan çıkarmada yastan çıkarılacak ailenin kara giysileri çıkarılır. Ziyarete gelenler, yas evine kumaş ve **kelle gant** (bütün hâlinde küp şeker) getirirler.

Yastan çıkarılma uygulaması Anadolu, Kuzey Irak, Bayır-Bucak ve Balkan Türklerinde de özel itina ile yapılır. Yakınları yas evinin sakalı uzayan erkeklerini berbere götürürler. İlk hamama gidiş de böyle olur. Böylece daha evvel evinden çıkma-

yan yaslılar evden çıkarılmış olurlar. 3, 7, 40 ve sene-i devriye bazen de 52'si ile birlikte yapılır.

İran Karapapah Türklerinde **perşembe** günleri ölü ruhlarının serbest bırakıldığı inancı vardır. İnanca göre bu ruhlar gelin hayatta iken, kendilerine ait olan evlerin damında oturur ve ev ahalisinin tutumunu gözlerler. İntibaları olumlu olur ise, tekrar gelirler, olmazsa artık gelmezler. Bu gecelerde iyi yemekler yapılır, mutlu olmaya, iyi şeyler konuşmaya çalışılır. Gıybet edilmez. Toylar - düğünler perşembe günleri yapılır. Cuma günleri dua edilir. Kur'an-ı Kerim okunur.

Cuma geceleri ölülerin ruhlarının evlerini ziyaret ettikleri, ölümün ilk kırk gününde evinden ayrılmadığı inancı münasebetiyle Kur'an okutmak, **helva kavurmak** ve onları dağıtmak gibi inançlar diğer Türk ellerinde de görülen bir inançlardır. Alkolikler dâhi bu gece içki içmemeye çalışırlar. Bu gece küfür edilmiş ve kavga olmuş ise, **"aziz mübarek cuma akşamı, ölmüşlerimizin ruhunu da rahatsız ettik"** denilir, tövbekâr olunur. Bu gecelerde, yaramazlık yapan çocuklara ecdat ruhlarının kapıda pencerede oldukları, kendilerini gördükleri söylenmek suretiyle susmaları sağlanır.

Borçalı ve yöresinde yaşayan Karapapahları, konuya girerken de belirttiğimiz gibi Karapapaheli'nin aslî kesimlerindedir. Gürcistan'ın Sadaklı yakınlarındaki Köhne (eski) kiliseye giden halk burada kurban kesmektedir. Ansiklopedi Araştırma Merkezî Başkanı Eli Şamil'e göre, Türkçe konuşan şimdi Müslüman olan yöre halkı bir dönemin Hristiyan Türklerindendi. Maalesef bölgeye gidip araştırma yapamadık, ancak konuya dair bazı bilgiler edinebildik. Buraya daha ziyade Şamnabad bölgesinin Müslüman halkı gitmektedir. Türk olan bu kimselerin hurafe ve cincilik gibi konularla bir ilişkisi yoktur. Bölge aydınlarının teşhisine göre bunların bir kısmı geçmişte Hristiyan iken, şimdi Müslüman olmuşlardır. Ziya Bünyatov'un *7-9. Asırlarda Azer-*

baycan Tarihi ve Doç. Dr. Feride Memmedova'nın *Albanlar* isimli eserinde bu konuda geniş bilgi olduğunu biliyoruz*. Biz bu kaynakları Gregoryan Türkler konulu çalışmamız münasebeti ile inceledik.

Halk, bölgedeki Hristiyan Türklere ve Hristiyan Türk iken Müslüman olanlara Rum Türkleri, **Barzan** veya **Berzan** demektedir. Kelimenin anlamı kam veya şaman gibi bir şey. Barzan önceden, bilen keşif sahibi ve Berzan ise yol gösteren anlamlarına geliyormuş. Bu toplum geçmişte Zalga'nın köylerinde yaşamaktaydı. Yörenin %90 halkı bunlardan meydana gelmiştir. İlçe merkezinde geçmişte miktarları 7 bin iken hâlen 3.500 kişi kalmıştır. Bulundukları köyler; Başköy, Merdiven, Yeddi Kilise, Avranlı, Ağbulak reyonu, Tiflis'in merkezi, Marneol ilçesinde Titseli ve Sigora'dır. Türkçe konuşurlar göçleri SSCB döneminden sonra başladı, hâlâ devan ediyor. Göç Yunanistan'a yapılmaktadır. Yunanistan bunlara Rumca eğitim veren okullar açmıştır. Evvelce eğitim dilleri Rusça idi. Gürcistan hükümeti göç edenlerin geriye dönmelerini istemiş olup evleri hâlen büyük ölçüde boştur. İlk göçleri münferit de olsa 1956 yılında olmuştur. Bunlardan Azerbaycan'da da vardır. Ancak çok dağınıktırlar. Şu anda göç edemeyenler %40 olup yaşlılarıdır. Ortodoks Türkler Anadolu'daki kaderlerini, 100 yıl sonra Kafkasya'da yaşamaktadırlar.

Borçalı'nın Marnovi / Sarvan ilçesinin Candar, Kızılhaçlı, Sarva, Mamgeli, Mescidli, Görarhı, Tazekent, Hacılar, Yuvanalı, Alget, Amborofya, Karakeçeli, Akkeçeli, İlmezli, Kepenekçi, Birinci Kösalı, İkinci Kösalı, Boydor, Kürtler, Kaşmaganlı Leibeddin, Daştepe, Şülöyür, Kuşçu, Ağmemmedli, Kocagan, Tekeli, Hancagązlı, Kireçmeganlı, Kasımlı, Beytarafcı, Baytallı, Ulaşlı

---

* Feride Memmodova, "On Historical Geography of Caucasian Albina, Armevia and the Albanian Etnos", **History of the Caucasus, tha Scientific Public Almanac,** s.10.

Yukarı Gullar, Aşağı Gullar, Kırhılı, Aşagı Saral, yukarı Saral, Demye Görarhı, Ahıllele, Ahıl Mahmutlu, Mamayı, Mollaoğlu Sadaklı, İmir, Hallavar, İmizcala, Büyük Beyler, Küçük Beyler köyleri tamamen Türk halktan oluşur.

Güllübağ (Türk ve Ermeni) Zop (Türk ve Ermeni) Opret (Türkçe konuşan ortodoks / Rum) Hocornu (Türk ve Ermeni) halktan oluşmaktadır. Borhosi ilçesinin Aşağı Koşakilise, Yukarı Koşakilise, Molla Ahmetli, İmir Hasan, Koçulu, Fahralı, Saraçlı Balaboğanlı, Kölayır, Arhılı, Hasan Hocalı, Taşlı gullar, Esmerler, Ceferli, Deller, Karadiken, Siskala, Arakel, Beyteker, Aşağı Gülever, Yukarı Gülever, Zorgöyeç, Babakişiller, Sarımemmetli, Darvoz, Abdallı, Bolus Kenpenekçi, Sorollar, İnceoğlu, Halı tamamen Türktür. Halkı karışık olan köyler; Şemsöy (Türk-Ermeni) Çatak (Türk-Ermeni) dır.

Başgeçit ilçisinin; Seferli, Deller, Sukala, Dunus, Mahmutlu, Hamamlı, Armutlu, Memişli, Meşililer, Kızılkilise, Şindiler, Azgeyliyen, Dagarhılı, Kızılhacılı, Saca, Hüsöyüçay, Çopuzralılaz, Yırgançay, Aşağı Karabulak, Yukarı Karabulak, Lökcandar, Yavıklı, Şamdarlı, Gödekdağ, Sağatlı, Muganlı (Bu son iki köy Ermenine sınırına çok yakın oldukları için can güvenliği sebebiyle maalesef boşaltılmıştır.) Aşağı Orzuman, Yukarı Orzuman, Ormeşen tamamen Türk halkının yaşadığı köylerdir. Kırovisi, Türk ve Gürcüdür.

Karayazı ilçesinin; Soğanlık Karcalar, Ahtehle, Karatehle, Sorca, Muganlı, Birlik, Tazekent, Kösalı, Nazarlı, Aşağı Kenenekçi, (Ulu kişili- Caferli) Candar, Zenger, Ulyanafga, Karatepe köyleri Türk köyledir.

Karaçöp Bölgesinde; Sagarevçov, Keşali, Kazılar, Karabağlar, Yarmuganlı, Düzeyram, Lebbeli köylerinin halkı tamamen Türktür.

Lagodehi İlçesinin; Kabal, Uzuntolo, Genceli, Karacalar köyleri, Lelavi ilçesinin; Karacalar köyü, Ağbulak ilçesinin Kö-

salar ve Şıhlı köyleri, Zalga ilçesinin; Encıvan, Tecir, Culuhluve Tecis köyleri, Kabci ilçesinin; Muhran, Tatuşağı, Ferma köyleri ve Musteha ilçesinin hepsinin muhtarları Türktür. Bu açıklamalardan sonra halk inançlarına geçiyoruz.

Bölgedeki Karapapahlarda yeriklemek veya aşermek karşılığı **"ağzı tatsız"**, **"ağzı pis"** tabirleri kullanılır. Bu durumda olan kadınlara yemeleri için her arzuladıkları şey verilmelidir. Bunların "nefsi körlenmeli" aksi takdirde pis (fena) olur. Uşak (bebek) içerde (ana rahminde) hasta olur. Uşak içerden anayı emdiği için, onun arzusu yerine getirilmemiş olur.

Karapapaklarda **"gelinin sonu"**, (bebeğin rahimdeki eşi) temiz yere bastırılır. Eğer dünyaya gelen çocuk kız ise, "Allah bunun dalınca oğul ver, kız verme" denilerek temiz toprağa gömülür. Göbeğin parçasını saklayanlar da olur. Kişinin göbeğinin batırıldığı (gömüldüğü) yerden zor ayrıldığına inanılır. "Göbeğini oraya mı bastırıplar (gömmüşler) oradan ayrılamırsan" denir. Bu inanç ve söyleyiş Anadolu'da da vardır.

Yörenin Karapapaklarında balaya adını babası koyar. Babasının babası da koyabilir. Dedenin ismi toruna konularak, neslin yaşatılması amaçlanmıştır. Sovyetler döneminde Gürcistan'da Türkler, Orhan, Altay gibi isimleri çocuklarına koyamazlardı, yasaktı. Çocuğa ad konulduğu gün çocuk kız veya erkek olsun fark etmez, kurbanı kesilir. Kurbanlık hayvanı, çocuğa ad koyan verir. Çocuğun kulağına üç defa ezan okunur. Doğduğu gün, ay ile ilgili veya dinî içerikli bir isim koyulur. İkiz çocuklara Ömer-Osman veya Hasan-Hüseyin adları koyulur. Bazen de köhne (eski) ad, çocuk yaşasın diye babasının dedesinin ismi de konulur. Gürcistanda yaş günü yerine **"ad günü"** yapılıyor. Aydınların bu gününde basında haklarında yazı yazılıyor. Saz şairleri toplanıp kutlamaya renk katıyorlar. Borçalı yöresinde de çocuklara verilen isimlerle yaşamaları, kız veya erkek olmaları veya yeni kardeş istemediklerine dair mesajlar verilir. Meselâ; Ta-

mam, Besti, Yeter, Kifayet, Kız Tamam, Kız Yeter gibi isimler konulur. Erkek isimlerinin başına çok kere "gül" gelir. Gül Mehmet, Gül Ali gibi.

Borçalı Türklerinde bebek day duracağı zaman; "day dur dayın gelsin, çömçede payın gelsin" denir. O esnada çocuğun dayısı çocuğa hediye verir. Bu uygulama Doğu Anadolu'da da vardır. Bebeğe ad verme gibi uygulamalarda, baba tarafının etkinliği görülmektedir. Esasen bu gibi tespitler, irdelenerek bazı önemli sosyolojik sonuçların çıkarılması mümkündür. Anaerkil, ataerkil gibi.

Dişi çıkan çocuğa **"hedik"** yapılır. Hedik; buğday, kargıdalı (mısır), lobiya, kozlepesi (ceviz içi), maş, (küçük taneli fasülye) ile yapılır. Hedikten konu komşuya pay verilir. Hedik gönderilmiş kap boş iade edilmez. Çocuğun çıkıp düşen dişi **"halvet yer"** e atılır. Bu esnada "ay sıçan inci dişimi sana verirem, balta dişini bana ver" denir. Çocuğun ilk saçı bir yaşında kırkılır (tıraş edilir) o saç terazide çekilir tartılır. Ağırlığınca delleye (berbere) pul (para) verilir. Çocuğun ilk tıraşı **sağdan** başlanarak yapılır.

Borçalı yöresi Türklerinde **"kirve"** çok önemlidir. Kirve kutsal kabul edilir. Onun âdeta dokunulmazlığı vardır. Kirvelik kurumu nesilden nesile geçer. Kirvenin oğlu, onun oğlu o ailenin kirvesi sayılır. Ve kirve ile aynı itibarı görürler. Kirve olacak kimseye elçi gider **"razılık"** alır. Sonra konaklık (ziyafet) verir. Kirvenin damının üstünden geçme, içeriye toprak elense kıyamete kadar kirvenin sende hakkı kalır, diye bir inanç vardır. Kirveden kız alıp verilerek akrabalık yapılmaz. Kirvenin nesilden nesile geçen mirası bölününce atadan gelen kirveler arasında da bölünür. Bu hep devam eder ve o aile için başka kirve tutulmaz.

Uşağı olmayan kadına *maliki* (derman) yapılır. Kabak ve bal pişirilir; bu ve benzeri ilâçlara "Türke çara" denir. Ana adayının karnına belenir. O yakı iki gün orada kalır. Ayrıca *camış* gübresi

pişirilir, gelin ona belenir. İçi ağır kadın deriye çekilir. Bir başka uygulamada da, petekli bal, darçın, gülümcan, zencefil, hil, nuheyl, ıslot (biber) dört adet yel ceviz el makinesinde çekilir. Bir kilo petekli bala karıştırılır. Gelin aç karnına bundan bir yemek kaşığı yer, sonra çörek yiyebilir. Geline kartol (patates), pirinç verilmez. Düzelir ise beline yakı sarılır. Karnına köpe yapılır, beli çekilir, tekrar beli çekilir. Üç yumurtanın sarısına alçı karıştırılır. Bir metrelik bir bezle yakı yapılır. Bu yakı üç gün belde kalır.

Çocuğu sürekli ölen anne, meyve ağacının dibine gider ve "ben hamı zatımı sana verirem sen de varını bana ver" der. Üç defa ağacın dibine **"tu tu tu"** der. Bu uygulama da görüldüğü üzere "ağaç", "meyve ağacı"; **ocak** olarak algılanmıştır.

Karapapaklarda gelin **"ellendirilir"**. Bunun için gelinin başına bir **şiş** ve **ekmek** dolandırılır. "Ayağın sayalı, başın devletli olsun, yedi oğlanla bir sofraya el uzatasın" denir. Sonra gelin sağ taraftan perdenin arkasından gerdeğe girer.

Gelin, kaynana ve kaynatası ile bir müddet konuşmaz. Bu bir hürmet ifadesidir. Geline ve çocuğuna dua edilirken "Allah gelinine ve çocuğuna başacan (başına deyin, başına kadar) versin hoşbaht eylesin, Allah hoşbaht eylesin, oğullu kızlı olsun, hoşbaht yaşasın. Allah rızkını bol eyle özüne can sağlığı ver" denir.

"Karapapaklarda eskiden evlenecek kız oğlanı, oğlan da kızı görmezdi. Baba-ana gözaltılıyarlardı (gözaltı yapıyorlardı) Büyüklerin sözünden çıkılmazdı. Şimdi evlilikte gençler karar veriyorlar. 18-22 yaşlarında evleniyorlar". "Allah'ı aldatabilmem (yalan söyleyemem); kız istemeye gidince iki-üç ağsakal kişi bir toğlu (koç) götürür. Allah'ın emri peygamberin şeraatinle senin kızını oğluma diliyirem" der. Kız babası da "o ki Allah yazıp kimse bozamaz, başına dönüm senin" der.

Karapapaklarda kız istemeye aç karnına gitmelidir. Ev sahibi konuklara "açmısınız" der. Görücüler de "Size bir teklifimiz

var. Bize şirin bir söz söylemezseniz, ikramınızı yemeyiz" derler.

Türklerde erkekler 20-22, kızlar 18 yaşlarında evleniyorlardı. Hâlen her ailenin asgarî üç çocuğu olmaktadır. Özellikle Sovyet döneminde bir Türk ailesinin 10-12 çocuğu olabiliyordu. Ailesi felâkete uğramış bir genç, daima ebeveynlerin yanında yer alabilmektedir. Müslüman Türklerde alkol aileyi çürütememiştir. Hâlen Türklerle çok evlilik yapılmamaktadır. Gürcülere kız verilmemekte, ancak Gürcülerden kız alınabilmektedir. Bu arada ifade edildiğine göre Kafkasya'da İnguşlar ve Türkmenlere çok eşli evlilik hakkı verilmiştir. Eskiden Sünnî Türkler Şiî Türklerle kız alıp vermezler iken, şimdi bu tür evlilikler olmaktadır. Ayrıca, eskiden Ermeni ve Ruslardan nadiren kız alınırken şimdilerde hiç kız alınmamaktadır. "Haşa huzurdan bugün bir Ermeni bana selâm verdi" denilmektedir.

Karapapaklarda aile reisi evereceği kızının kanaatini sorar. Bu konuda baba, anneyi araya sokar. Kız kaçırma yoluyla evlilik vardır. Kan davası ise, çok nadir görülür. *Berdel* usulü evlenmeye Borçalı'da **"al değişik"** veya **"iki başlı kohum"** deniyor. İki kız kardeşi alan iki erkek kardeşe de çok sık rastlanılmaktadır.

Mahmut Hacı Halil aynı zamanda bir halk bilimcidir. Ondan da yöredeki halk kültürüne dair malûmat topladık; Gürcistan Türklerinde geline baba evinden çıkarken **"ocak taşı"** verilir. Gelin yeni evinde "ağır" olsun bereketi bol olsun diye Makedonya Türklerinde yeni geline, ilk geldiği gün **"ocak taşı"** öptürülür. Bereketi celp etmesi için. Anadolu ve diğer bazı Türk yörelerde gelinin cebine taş konur. Yeni evinde ağır olması, aklı baba evinde kalmaması ve sık sık kaçıp eski evine gelmemesi için yapılır.

Borçalı'nın bazı Türk kesimlerinde gelin için kesilen kurbana molla nezaret eder. Gelinin ayağının altında nelbeki (çay ta-

bağı) kırılır. Gelinin başına *şirni* (şeker) dökülür. *Şirniye düğü* (buğday) katılır. Gelin eşikten içeri girince bir kapda kor hâlinde od (ateş) getirilir. Yanında **demir şiş** olur. Gelin **od**'un etrafında beş defa sağdan başlayarak üç defa dolaşır. Gelinin kucağına körpe oğlan uşağı konur. Ayrıca gelinin çorabının içine baba evinde pul (para) koyarlar. Bu parayı gelinin çorabını çıkaran alır. Gelinin atası evinde beline üç defa kırmızı lent (kurdele) bağlanıp açılır. Gelin sonra ere verilir. Gelin, bey evine gelince bey tüfeng atar. Bey şahında muhakkak **"alma"** olur. Beyin beyliği **"bey şahı"** kızın evine gidince biter, arkadaşları da onu dostça döverler. Bazı görevli arkadaşları da onu korurlar.

Düğüne aranmayan bir kimse sitem ederken "Ağ sakallınızı kara sakallınızı yığıp hâlvet oldunuz Allah mübarek etsin" (genç yaşlı kendi aranızda eylendiniz) der. Borçalı'da gelinin eşikten girmeden evvel tabağı *sındırması* (kırması) evdeki şer ve hatanın dağılması içindir. Geline su dağıttırılır, zira suyun aydınlık olduğu inancı vardır.

"Toya gidende ayrı yoldan, toydan dönende ayrı yoldan gedilir". "Bey tutulmuş (bağlanmış) ise, mollaya gidilir. Beyin anası, nişan paltarından cırar özü beyi baştan bağlıyar, gelini gelende açar böylece başkaları bağlayamaz." inancı vardır. Karapapaklarda kız çıkmayan geline **"üzü kara"** denir. Onu geri gönderirler. Böyle gelinin **saçı** kesilir. Yenge ve gelin reddedilir. Babasının evine gönderirken eşeğe **ters** bindirilir.

Karapapaklarda eskiden kebin (nikâh) gizli kesilirdi. Nikâhsız (dinî nikâh olmadan) gelinin "yaptığı ekmek yiyilmez, verdiği su içilmezdi." Nikâhın gizli kesilmesi, muhtemelen yapılması ihtimali olan büyüye mani olmak içindir. Burada nedense nikâh için kıyma veya kesilme tabirleri kullanılır. Bizce, üzerinde durulmalı, kelimenin batınî anlamı irdelenmelidir. Nikâhsız kadının elinin değeceği şey haram sayılır. Zira, o cünüp insan ile eş tutulur. Eşi ile birleşmesi zina sayılır. Hatta onun durumu cünüpten daha ötedir. **Kırklanması** gerektiği inancı vardır.

Uşağı (çocuğu) gelini, atı, malı, davarı nazardan korumak için molladan nazar duası alınır. Dağdağan ağacı üç kulak (üçgen) biçiminde kesilir. Çocuğun sağ çiyniye (omuzuna) dikilir. Büyükler sağa *nasihat görürler* (uygun bulurlar), ayrıca göy (mavi) gök boncuğu, gelinin omuzuna, yakasına dikilir. Atın sinesine ve geri yanına dağdağandan yapılmış üç kulak takılır. Bu ağacın üstü şişle yandırılır (yakılır). Ev diktirende de evin anlına **at nalı** çakılır.

"Nezar kesen" için, malın nazardan korunması maksadıyla nazar duası okunarak **"tuz"** yakılır. Nazardan kurtulması istenilen hayvanın alnına nazardan hemen sonra yumurta vurularak kırılır. Tuz Türk halk inançlarında önemli bir motiftir. Binalarda ve beşiklere nazarlık yapılırken yumurta da nazarlığın içerisine konulur. Anadolu'nun bazı yörelerinde gelin eve getirilince evin duvarına yumurta vurularak kırılır.

Gelin evin eşiğinden içeriye girmeden ayağının kabağına (önüne) kurban kesilir. Eşikte ayağının altına bir çini kap konulur. Ayağı ile sındırması istenir. Gelin ayağı ile bastığı bu tabağı kırar. Gelin atasının evinden çıkınca bahtı aydın olsun diye ardı sıra su dökerler, yeni ocağında şirin olsun diye, şeker serperler.

Gelin ayağına kurban kesmek, tabak kırmak, arkasından su serpmek, Anadolu'da da vardır. Kırılan tabakla çıkarılan sesin kötü ruhları, cinleri korkutup kaçıracağına inanılır. Nitekim, tahtaya vurulup "şeytan kulağına kurşun" denilmesi de, aynı inancın tezahürüdür. Anadolu'da evin kapısına bal sürülerek, gelinin tatlı dilli olması dilenilmiş olur.

Borçalı yöresi Türklerinde gelin arabadan düşende (inince) arabacılar hürmet (bahşiş) isterler. Yolda çocuklar arabanın kabağını (önünü) keserler. Güreşmek ister beyden veya görevlisinden elam, hediye alırlar.

Gelin bezedilince (süslenince) başını yengesi hazırlar. Kemerini erkek kardeşi takar. Bu esnada bir inek veya gebe verir.

Gelini sandığına bir kasip balası (fakir çocuk) oturtulur. Onun kalkması için de ona bir hediye veya para verilir. Buna **"kemer bağlamak"** denilir. **"Kazan açması"**, oğlanın adamları kızın evinden gelenlere yemek verirler. Bu esnada "kazanın kapağı açılmıyor" denilir. Kapah açılsın diye pul hediye verilir.

Borçalı'da gelin eşine ismi ile hitap etmez. Kaynanasına hitaben evde konuşurken "oğlun" der. Eşi de ona, "Aykız" veya babasının ismi ile "Yusuf'un kızı" veya memleketinden hareketle "Ay Karslı" veya "Ay tembel" der. Bu hitap şeklinde kesinlikle aşağılama horlama yoktur. Bu doğal ve yaygın bir uygulamadır ve hiç yadırganmaz. Türk dünyasının her kesiminde bilhassa kırsal kesimde görülür. Anadolu'da bu uygulamaya **"ses saklama"** denir. Uygulamanın inanç derinliklerinde erkek çocukların nazardan korumak için pasaklı, fırtıklı gibi çirkin isimler koyarlar. Bu uygulama Borçalı yöresinde de var. Ayrı inancın başka bir tezahür biçimi olmalı.

Bey, sağdıç olarak tayin edeceği kimseye önceden bir hediye verir. Gelini kızın atası evine çağırınca, akrabaları da çağırıp yemek verir. Geline (kızlarına) hediye alır. Buna **"ayak açma"** denir. Gelini damadın akrabaları evine çağırıp ona hediye verir, onu yemeğe alırlar. Buna **"toy görmesi"** denir.

Şah muhakkak gece gitmeli, hükmen *Bey Şah*'ı gece götürülmeli; Şah, sağdıcın evinde bezenir. Taşınırken tezeklere gaz yağı dökülürek şamdan yapılır. *Bey Şah*'ı sağlı-sollu olarak aydınlatılır. Bu meşaleler şahın önünde **kara zurna** eşliğinde götürülür. Neden buradaki zurna kara'dır? Neden kara zurna eşlik yapmaktadır? Zurnalar tasnif edilirken neden bir kısmı **"kara"** dır? Bize göre düğün içerisinde ince-derin bir sızı içeren mutluluktur. "Hem ağlarım hem giderim" sözünde bu sır açıklanmıştır. Evinden ayrılmak yeni bir dünyaya girmek âdeta parlak bir karanlıktır. Bu zurna açık havada çalınan gür sesli büyük zurnadır.

Aras Vadisi düğünlerinden tanıdığımız *"Bey Şah"* Kür boyu Türklerinde de yaşamaktadır. *Bey Şah* burada da **dokuz dallı** olmakta ve her ağaçtan yapılabilmesine rağmen daha ziyade **çam** ağacından yapılmaktadır. Soyulan çam ağacından bazen dal sayısı 30'a kadar çıkabilir. *Bey Şahını* iki kişi taşır. *Bey Şahı* sağdıcın evinde gece bezenir. Beyin adamları Şahı korurlar. Şahın dalından gençler bir **elma** uğurlasa (çalsa, kaçırsa) bey o elmayı satın alır. Sağdıç subay (bekâr) olmalı. Bey sağdıçlık yapması için evli kimseyi çağırmaz.

Bize göre, sağdıcın bekâr olması, kısır gecesi, kızlar gecesi gibi sadece bekârlara hasredilen gece ve günlerin eski inançlardaki **"kişi oğlu"** kültü ile yakından ilgili olmalıdır. Zira, Altay Şamanizmde sadece evli kadınların katılabildiği toplantılar vardır. Bekârlar veya evlendikten sonraki kişi oğlunda kuvvelerce bir değişme mi oluyor? Acaba bu nişanlı, evli başı bağlı, başı boş sahiplenme sahipsizlik kavramları ile mi ilgili?

Borçalı yöresi Türklerinde **"honça"** uygulaması vardır. Buna göre bir tepsinin içine **kına** ve kınanın üzerine mum konur. Bu tepside çeşitli tatlılar da olur. Ayrıca ziynet (takı), kızıl (altın) olur. Bu tepsi ağacın olmadığı yerde *Bey Şahının* yerini alır. Oğlan evinden kız evine gönderilir. Anadolu'da bunun büyük ölçüde benzeri **"sini"** olarak bilinir. Nişanlı kıza sini gelir. Hatta Erzurum yöresinde oyunu vardır. "Bu, Deli Kız Sinin Geliyor" diye karşılıklı manilerin okunuşu ile oynanılan bir oyundur.

Borçalı yöresi Türklerinde düğün merasiminin son gecesinde **"kına bent"** yapılır. Erkekler ayrı, kadınlar ayrı yerde olurlar. Erkeğin eline yenge kına yakar. Beyin (damadın) bir adamı kızın evinden bir koyun veya tavuk getirir, dostlar davet edilir. Beyin yemek meclisinde büyükler olmaz. Sofrada bey elini çöreğe (ekmeğe) uzatmadan kimse uzatmaz. Uzatana *çerme* verilir. *Çerme,* verilen ceza olup cezalıya çok yemek yedirme veya onu aç bırakma şeklinde olur. Kına yakılınca "iki ay sonra vaht (va-

kit) kesirem (vadediyorum) iki ay sonra bir de yahıram (tekrar yakacağım)" denir. Bu bir nevi **adaktır.**

Aras vadisinde **"yetim"**den sağdıç veya soldıç olmaz. Bu konu da bizce çok önemlidir. Uluğ Türkistan'ın güneyinde yağmur duası için hazırlanan çocuk, bilhassa kız çocuk yetim olmalıdır. Buna **"fakirek"** denir. Birçok yerde fala bakılma veya define aranmasında analı babalı olma veya olmama kuralı aranır. Yetim kişi sahipsiz kişidir. Sahiplenilmeye uygun kişidir. Halk inançlarında yetimin özel bir konumu vardır. Türklerde kişioğlu âdeta doğuştan beydir veya onun kişiliğindeki kuvvede bir beylik vardır. Evlendiği zaman bu beylik unsuru açığa, gün ışığına çıkar. Onun yeni bir ocağı ateşlemesi, onun beyliğinin başlamasıdır. Yeni binalara çatı safhasında bayrak asılması, düğün bayrağı, bu anlamda o beyin kendi ocağında egemenliğidir. Bunun için damat **"Bey"**dir. Bey, beylik zenginlik ise, yetimden sağdıç veya saldıç olmayışı da doğaldır.

Kız evine gelindiği akşam gelin, bey ile oynatılır. Gelinin başında kırmızı sarp olur. Gelinin yüzünü kimse görmez. Gelinin elinden tutarak oğlanların oynamaları uygun değildir. Bu gece bey kesinlikle gülmeyip kesinlikle ciddî olmalıdır. Bey güldürülmeye çalışılır, gülen beye *çerme* verilir. Gülmenin ceremesini çeker. Eğlencede erkekler kadın veya polis kılığına sokulur bezenilir. Buna **"keçebörd"** denir. Bu gece oğlanın anası da oynatılır. Kız evi bir yıl kızının evine gitmez; kız da bir yıl atasının evine gitmez. Kız atası kızının toyunda oynamaz.

Borçalı Türk evlerinde **"yaşmak"** geleneği vardır. Gelin yaşmaklanır, kaynanası ve kayın babasının yanında danışmaz (konuşmaz) yemez, içmez, onların adını çekmez (söylemez). Erkek, atasının yanında uşağın adını çekmez. *Yaşmak,* hörmet demektir. Gelin ile oğlanın anası arasında perde vardır. Gelin, kaynanası kaynatasının, dediğine cevap kaytarmaz (cevap vermez), cevap ayıptır. *Yaşmak* olunca cevap verememiş olur.

Doğum ve evlilikten sonra hayatın son safhası olan ölüm konusunda bazı tespitlerimiz oldu. Bölgedeki inanca göre ölecek kimse rüyasında bir **kara kuşun** kendisini alıp götürdüğünü görür. Bu tespite göre ölüm meleği **karadır** veya bazı kimseler için böyledir. "**Ölüm teri**", ölümden evvelki ter olup bir çok kişi bu tere şahit olmuştur. "**Dualı adam**", ulu kişiden vergili adam demektir. Bu tür rüyalar dualı adamlara anlatılıp onlardan yorum istenir.

Urfu (ruhu) kimse göremez. Bir Allah bilir. **Ruh** ağızdan, burundan çıkar, çünkü nefes oradan alınır. Azrail başının üzerini keser; can, ruh ayağından itibaren çıkmaya başlar."

Karapapaklarda "dili ağız eylemek" başsağlığı dilemek demektir. Örnekler "ahırın hayır olsun, oğlun kızın sağ olun", "Allah seni yarı yolda koymasın" denir. Yemin ederken de, "Allah hakkı", "Allah adı hakkı", "balaların başı için", "Kur'an hakkı" denir.

Cuma akşamları, dua edilir. "Cümle âleme içinde de benim balalarıma" denir. Yemek yapılır. Bunları çoluk çocuk yer. "Bu gece ölüler gelir, onların burnuna yemek kokusu gitsin" inancı vardır.

"Ardoy" deyirler bir şey var. Köhne vakitte bir Süleyman Ağa vardı. Şer vakti değirmene un götürür mezarlıktan geçende aklından ardoy geçir, korur. Şeyhoğlu Bayram bundan birini tutup, (geç gel) deyende tez gelirmiş tez gel deyende geç gelirmiş. Buna hamur yoğurtturuyorlarmış, kurtulmuyormuş (çok bereketli imiş bitip tükenmiyormuş). Kız-gelin yığışır suya gider. Hamısı özünü suya verir. Kızlara "ben de (yıkanım)" deyir, paltarını çıkarırlar. Paltarında iğne variymiş, Onu o iğne tuturmuş iğne çıkanda suya girir kayıp olur.

Karapapaklarda **hal karısından** korunmak için, ***hal karısı*** tutmuş olan kimsenin bir eşyası, korunması istenilen kadına götürülür. Kanaatimizce ***hal karısını*** tutan kadın hal karısından bir kuv-

vet almış oluyor. Bu kuvvet eşyalarına sirayet ediyor. Bu eşyaları yanında bulunduran ve korunmak isteyen kadın, hal karısına karşı bu eşyayı referans veya karşı güç olarak kullanabiliyor.

Karapapağ halk inançlarında insan kılığına giren iyelerin olduğuna da inanılır. Bu iyeye, "**ruh**" diyenler de vardır. Hüseyin Ağa, Sarı Dere mevkiinde çayda, suyun kenarında bir uşağı oynuyorken görüyor. Çocuğun elinden tutunca insan evlâdı olmadığını anlayıp korkup kaçıyor.

Gürcistan'da Müslüman halk Anadolu ve Azerbaycan'da olduğu gibi rüyasında ölmüş bir yakınını görür ise, onun ruhu için hayır işler. Bölgede ölüsü olan 40 gün yasin okutur. 41 yasinden sonra bunlar mevtanın ruhuna bağışlanır. Mevtanın ölümünün 51. günü duası okunur. Toplanmak gerekmez. 52. gün "et kemikten ayrılır, mevta acı çekmesin" diye duası yapılır. Cemaatin ardından ölünün atının kendiliğinden kabristana gittiği görülmüştür. Cenaze kabire konulurken tabut üç defa yukarı kaldırılıp indirilir.

Gürcistan Müslümanlarının, Türk bölgesinde Türk TV. kanalları seyredilmeye başlamadan evvel, Türkiye'de yaşanan dinî hayata dair hiç malûmatları yokmuş, Türkiye'de din adamları mollalarının olabileceğini dâhi düşünemiyorlarmış. Geçmişte Türkiye aleyhinde çok yoğun bir propaganda yapılmış.

Kadınların düşen, dökülen saçları uygun bir yer kazılarak yere bastırılır (gömülür) veyahut böyle saçlar bir şeye bükülür (sarılır) ve duvarın taşlığına (oyuğuna) konulur. Saç ulu orta yerde taranmaz. Dökülen saçların **(cadı kün) (cadı yer) (cadı)** gibi büyü yapanların eline geçip büyü yapmasından çekinilir. Anlatılan bir hikâyeye göre büyücü kadın büyü yapacağı kadının saç kılını, âşık olan zattan ister. O da saç bulamayınca bir *camuşun* derisinden büyücüye kıl getirir. Büyücü büyüsünü bu kıla yapınca hayvanın derisi sürünerek-âşık olan adamın evine gelir.

Şer karışan tırnağına cadı yazıp büyü yaparlar ki çok mahsurlu görülür. Kesilen tırnak gündüz kesilmeli. "Gece tırnak kesenin kül başına" denir. Tırnak yakılır, daha ziyade gömülür. Tırnak kesildikten sonra el muhakkak yuyulmalı (yıkanmalı), el yıkanmaz ise, o elle tutulan yiyecek içecek haramdır. O tırnağı kesen **bıçak** da **haram** kabul edilir.

Borçalı bölgesinde halkın saygı ile ziyaretinde bulunduğu birçok ulu mezar vardır. Müslüman Türk halk bunların etrafında Türk dünyasının birçok yerinde olduğu gibi bazı inançlar geliştirmiştir. Tespitlerimizin arasına bu konuları da aldık.

Hacı **Mehmet Efendi**, Kazak'da Aslanbeyli köyünde (İnce Deresi) dir. Buraya halk her zaman ve daha ziyade Cuma günleri ziyarete gelir. Burası Nakşi Piri olarak bilinir. Burada kurban kesilir, sadaka paylanır, **kabir taşı** öpülür. Türbenin yanında camiî vardır. Burada gece kalındığı da olur. Seyit Nigari'nin burada gazelleri okunur. Meyhaneler geçilir. **"Nigari semahları"** yaşanır. Türbenin onarımı yapılır. Burası devlet koruması altındadır.

Borçalı Karapapağ Türklerinde, **adak** sahibi kimse, adağını pire veya seyyide getirince adağı alan kimse alıp kabullendikten sonra tekrar geriye vererek "bunu filâncaya ver onun durumu daha uygun fakirdir. İnşallah Allah adağını kabul etmiştir" diyerek adak sahibine yön verir. Borçalı Türklerinde pir ziyaretine giden kimse yol boyunda bildiği ayetleri okur ve "Allah Allah Allah" diyerek gider. Bir köyden başka köye pir ziyaretine okuyarak giden şahıs yolun nasıl bittiğini fark etmez. Pire gidilirken Allah adının ağızdan düşürülmemiş olması bize göre, pirdeki hikmetin de Allah'dan kaynaklandığına inanmanın bir tezahürüdür.

Borçalı'da **pir delisi** tanımı ile halk aşığı kastediliyor. Bunlara halk bir niyet tutarak gelir. Birisi test yapmak için bunlara gelirken niyetini değiştirir. Bunlar o şahsın zihniyetini sezgi yolu ile anlayabilirler, inancı vardır. Bunlar kızgın *peçin* (ocağın)

üzerine oturabilirler. **Nesip Baba (Deli Nesip)** Borçalı'nın Keşeli köyünden **yel dağı (yel ocağı)** Kazak'ın Kepenekçi köyündendir. Ziyarete gelenler, yolun ağzına nezir koyarlar. Ocağın yel hastalığına şifalı olduğuna inanılır. Buradaki **(adak taşı)** nın altına para konulur. Bunları fakirler alırlar. Niyet edenler bu parayı alıp niyetlerinde kullanırlar. Bu uygulama şekli özel inanç gizleri saklar. Erbil'de niyetli anne "çocuğum olsun, onun için konuşmadan dileneceğim" şeklinde, Anadolu'da çocuğu yaşamayan anne "kırk kapıdan kırk yama toplayıp kundak bezi yapacağım", diye, Ankara'da Hacı Bayram'da adak şekerinden alan kimseler kendi adakları için şeker adarlar.

Şeyh Senan Dağı, Tiflis'de kutsal bir dağdır. Efsanesi meşhurdur. Hristiyan kızına âşık olan bir Türk dervişin şeyhinden beddua alışı ve sonra nadim olup şeyhinin affına uğrayışını anlatır. Biz bu menkıbeyi Erbil'de de dinlemiş ve yayımlamıştık. Uzaktan gelip geçenler bu dağa **"baş indirirler"** "onu selâmlarlar". "Sarı Gelin" türküsü bu dağla ilgilidir. Ulu kabirlerin uzaktan da olsa selâmlandıklarını İran ve Türkiye'den de biliyoruz. Ulu dağlara mevsiminde ziyaret için gidildiği zaman bu dağlara yalın ayak tırmanıldığı inancı Türkiye'de de vardır.

Keşeli köyünde Türk mezarlıklarına gittik. Halk inançlarına dair maalesef bir tespit yapamadık. Bunlar Müslüman Türk mezarlıkları idi. Türk dünyasında Aşkabat gibi yerlerde Müslüman ve Hristiyan mezarlarını bir arada gördük. Mimaride etkilenme vardı. İfadeye göre "Şah Abbas" bir bina diktirmiş (yaptırmış); bir odası camiî, diğer odası kilise imiş. Böylesi bir yeri Gürcü kralı 4. Davut da yaptırmış; bu kralın annesi Kıpçak Türklerinden olup, onun döneminde Müslümanlık korunmuş. Müslümanların yaşadıkları yerlerde domuz beslenmesi yasaklanmış".

Bölgede birçoğu av hayvanı olan zengin bir kuş varlığı mevcuttur. Bunlar; vırgavul 1-1, 5 kilo eti olur. Eti çok lezzetli ve tatlıdır. Yağda soğanla kızartılarak hazırlanır. Pilâv üstüne ko-

nur. Bu kuş Anadolu'da sülün olarak bilinir. Keklik, bıldırcın, güvercin (Müslüman Türk halk tarafından pek vurulmaz. Gürcüler avlar ve etini yerler), ördek, gu kuşu (Anadolu'da kuğu kuşu olarak da bilinir) Sultan tavuğu (bataklık yerlerin su kuşlarındandır). Kara batak, (yaban kazı, (**kara kaz** olarak da bilinir), ismindeki kara, haşin, vahşi anlamına gelen karadan gelmektedir) gibi kuşlardır. Yörede ayrıca tavşan ve gavan (yabanî domuz) oldukça yoğundur.

Karapapağ Türklerinde halk takvimi de oldukça gelişmiştir. Ünlü bir ifadeye göre "eser Gence biter yonca, eser Tiflis eyler müflis"; rüzgârın Gence veya Tiflis yönünde esmesi halk tarafından denenmiş ve manalandırılmıştır.

Bölge Türklerinde okçuluk (avcılık) çok gelişmiştir. Kara, hava, su her türlü avcılık yapılmaktadır. Bilhassa balıkçılık çok yaygındır. Köyden Ever İslâmoğlu ünlü bir avcıdır. Kür'ün en kıymetli balığı göygavıtdır. Göygavıt, kış ve sonbahar aylarında tutulan kılçıklı bir balıktır. En ağırı bir kilo gelir. Bu balığın haşlaması ve soğutması güzel olur. On litre suya bir kilo tuz konur. Su kaynayınca içerisine beş kilo balık dökülür. Temizlenmiş balıklar pişince suyun yüzüne çıkarlar.

Bölgede, Anadolu'da olduğu gibi meral (maral) pek vurulmaz şeklinde inanç vardır. Maral avına gidenler onların çiftleşme zamanında nara atacaklarını bildiği için nara sesini takip ederler. Marallar çiftleşme zamanı rakip erkek maralla dövüşür ve bu düello %50 ölümle biter. Yenilenin sürüsü yenenin sürüsüne katılır. Yenilen yalnızlığa terk edilir, o yıl artık aşk dövüşü olmaz. **Maral boynuzunun** nazara iyi geldiği inancı burada da vardır.

Borçalı yöresinin diğer balıklarından birisi de *kızıl balıktır;* 10-12 kilo kadar olabilen bu balık kılçıksızdır. Az rastlanır, yağda, unda kızartılarak hazırlanır. *Şah mahi* (şamayi) 300-400 gramlık bir balıktır. Haşlama, kızartma veya kurutması olur; kıl-

çıklıdır. *Murza* kılçıklı bir balıktır; 400-500 gr kadar olur. Kızartma ve soğutması yapılır. *Akçalı* (pullu balık) Anadolu'da Kars yöresindeki sazan ismiyle bilinen balıktır. Kelimenin aslı Rusça *sozan*'dan gelmekte olup, ifade edildiğine göre manası kamış, saz yiyen demektir. *Laho*'nun, diğer ismi yayın balığıdır. Buna *naha* da denir. Kars'taki isim *lokka*dır. *Çanar* (bığlı balık) bıyıklı olan bu balığın on kiloya kadar çıkanları vardır. Turna balığı pulsuz dişli bir balıktır. 20-25 kilo kadar olur. Şimdilerde pek çıkmamaktadır. *Çopak* balığı, bir kilo kadar olur. Kılşıklı, yassı bir balık olup pulludur. Kurutulur ve kızartılarak tüketilir. *Sudak*, kılçıksız bir balıktır.

Karapapağ Türklerinde üzerine kar, yağmur yağmış koyunun sırtına **süpürge** vurulmaz. **Bereketi** kaçar. "Bereketi olan yere süpürge çekilmez. Ev süpürgesi ile koyunun sırtı şer karışan vakitten sonra süpürülmez. Avrat ile kişi ayak-baş yatmaz (birinin başı diğerinin ayağına gelecek tarzda yatmazlar). Arabaya süpürge konulmaz. İki er (erkek) ayak baş yatabilir.

Karapapağlarda yağmur yağmaz, havalar kurak gider ise yağmurun yağması için kurban kesilir, *godu-godu* gezdirilir. Borçalıda'daki yağmur duası Kars yöresinde yapılan ile tamamen aynıdır;

"Godu godu'yu gördünmü
Godu godu'ya selâm verdinmi
Godu burdan geçende
Kırmızı don giydinmi
Yağ yağ yağmur"
Ayrıcı: "gün baba gün çık
Kızıl atı bin çık
Keçeli kızı burda koy
Saçlı kızı al çık."

Borçalı'da dolu yağdığı zaman durması için **ezan** çekilir (ezan okunur). Mahsul alınca adağı olanlar nezir verip kurban keserler. Keşeli köyü Sünnî olduğu için Muharrem ayında Şiî inançlı Müslümanlarda olduğu gibi çok özel uygulamalar olmaz. Ancak, bu ayda Sünnîlerde de toy, düğün veya eğlence yapılmaz.

Nevruz ayında nevruz pilâvı, baca baca gibi uygulama ve diğer uygulamalar daha ziyade Şiî inançlı Müslüman Türkler arasında yapılır. Sünnî köylerde kurban bayramı daha coşkulu kutlanır. *Kavut* hazırlama ise hıdrellezde yapılır.

Holabel bir bereket, bolluk, işlerde kolaylık dilemek duasıdır.

"Holabel holabel
Kılıç keser
Hop dön dürer
Hanım bize yağlı gönderer
Elinde boydan gelin
Seni gördüm çayda gelin
Holabel holabel

Katan baştan gelir
Zincir kaşdan gelir
Holabel çekmeyenin
Bacısı oynaşdan gelir
Holabel holabel.

Karapapaklarda genel olarak tırnak tutulmaz (saklanmaz); yere bastırılır (gömülür) saç da yere bastırılır. Saç yakılmaz. "Yakanın ığbalı (ikbali) yanar" inancı vardır. Sünnetin kesilmişi evin yukarısına, damına atılır.

Karapapak Türklerine göre; dünya kızıl öküzün üstünde durur. "Yer terpenende öküz boynuzluyor" (Zelzeleye kızıl

öküzün boynuzunu oynatması yol açıyor) derler. Göy kuşağı (gök kuşağı) nın altından geçilmez, geçmek isteyeni o vurur. Ölen şahsın canı ağzından çıkar, tamahkâr adam geç ve zor can verir. Ölen herkesin canı cennete gider. Narahat ölü (rahatsız ölü) hortlayabilir. Hortlamasını önlemek amacıyla, ruhu için **helva** çalınır (kavrulur), kurban kesilir, hayrat verilir. Evin dört tarafı **efsunlanır**. Ölecek kişinin yakınları da öleceklerini anlayabilecekleri tarzda rüyalar görürler. Meselâ, evinin bir tarafını rüyada uçmuş olarak gören kadının eşi ölmüştür.

Ay tutulunca kurtulması için Allah'a yalvarılır, kazanın dibi dövülerek gürültü yapılır. "Yeni doğmuş ay görülünce yönler aya çevrilir, şükür Allah ay tazedir, denir; salâvat getirilir".

Yemin edilirken diğer tespitlerimizde görüldüğü üzere, suyun ve ayın hakkı için **yemin** edilebildiği gibi, "bu ağ (ak) yol hakkı" tarzındaki "ak" dikkat çekicidir. Zira "**kara yol**" gidişi olup dönüşü olmayan yas yoludur. Ayrıca, "bu suyun akarı hakkı, ant olsun bu suyun aydınlığına" tarzındaki antlarda suyun akması ve durgun olması önem arz etmektedir. "Aktar su pislik tutmaz". "Durgun su tekin değildir". "Suyun durgun akanı adımın yere bakanı". "Su cennet didarın görmüştür". Keza suyun aydınlığına ant içilmesindeki aydınlık da önemlidir. Rüyada **su** görmek aydınlıktır. Yolcunun ardından su serpmek, yolunun aydın olmasını sağlar, inancı vardır.

"Nevruzda, ahır çerşembe günü herkes evinde olmalı. *Gırakda* (kenarda, dışarda) heç ne (hiçbir şey) olmamalı, kalmamalı, komşuda bir şey bırakılmamalı, borcunu, alacağını ödemelisin; üç gün sonra evde yahşi (güzel) sufre düzeltiriz (hazırlarız); kimin üzerinde ne iş var ise, evine gidilir. Ona nevruzluk aparılar götürülür. Hayır işe, taze (yeni) kız alıp vermeye, elçiliye bu dönemde gidilir. Kurban ve Ramazan bayramlarında bayram namazından sonra mezarlığa gidilir, ölüler ziyaret edilir". Nevruzda "**bıçak kesmeyen şeyler**"den sütlâç pişirilir. Pilâv ve süt-

lâç bıçak işlemeyen yiyeceklerdir. *Cevan* uşaklar (genç çocuklar) kapı kapı gezer birbirine pay verirler.

Karapapaklarda "hal apardı" inancı vardır. Uşağ üstü olanda, uşağa yatanda doğum vakti gelen avradı hal basar. Korunmak için; **sarımsak, soğan** avradın anlına çekerler (koyarlar), yatağının etrafı dört tarafından ilgili suresi okunarak dönülür. **Demir** döver, ses ederler. Dövme işi **sağdan** dönmeye başlanılarak yapılır. "Al avradı" "Al karısı" inancı bütün Türk dünyasında yaygındır. Anadolu ve Uluğ Türkistan'da da **sarımsak, soğan** ve **demirin** koruyucu gücünden yararlanılır. "Ses **etme**" uygulaması *kara iyeler* sesten rahatsız oldukları için kullanılır.

"**Başına herrenmek**" bir yalvarış, yakarış biçimidir. Başına dolayıp (dolaştırıp) nezir-sadaka gibi şeyleri verme biçimidir. "**Başına dönmek**" sana gelen gada-belâ bana gelsin, demektir. Borçalı yöresi Türklerinin ecel vakti konusundaki inancı, "Yukarıki kişi bilir" şeklindedir. Yukarıki kişiden kastedilen Allah'dır. Bu inanç, "Kimin vakti olsa o bilir" şeklinde ifade edilmektedir.

Karapapaklardaki **yemin** şekline dair evvelce tespitlerimiz olmuştu. Bu defa onları teyit edip zenginleştirdik. Meselâ, "o günün ışığı hakkı", "ayın nuru hakkı", "ayın nuruna and olsun" denir. Ay kutsaldır. Gece eline *ahtaba* (ibrik) alıp us üstü gidenler (tuvalete gidince) kişi aya karşı durmaz (aya dönülmez) teze ay çıkanda Muhammed peygamberin adına üç defa salâvat getirilir, yüzüne çevrilir, dolanmamız namına (geçimimizin sağlanması için) yağış istenir, dua edilir.

Karapapak bedduaları onların dini nasıl anladıkları ve anlattıklarını takip itibarıyla önemlidir. "Zülfükâra rast gelesen", "Kur'an sana ganim olsun", "göze görünmez (Allah) sana kısmet versin baht vermesin", "sen de oğul uşağlıların cergesine (katarına) garışma", "yer hakkı", "göy hakkı", "uldız (yıldız) hakkı", "toprak hakkı", "toprağa and olsun". Karapapaklarda dut ve ceviz ağaçları ocak sayılır. "Dut hakkı", "ceviz hakkı",

"bereket hakkı", "ocak hakkı" yemin şekilleridir. Biz birçok yerde melekler ve cinler için görülmeyen tabiri kullanıldığını görmüş iken, inanç sisteminin en tepesindeki güç için "görünmeyen" denilmesi bizim için ilginç olmuştur. Ayrıca yer ve gök iyelerine and içilir.

Şahseven/Elseven Türkleri

Şahseven / Elseven Türkmenlerinin yaşadıkları Mugan bölgesinde; Parsabad, Bilsuar ve Germi şehirleri vardır. Burası İran'ın Azerbaycan eyaletinin kuzeydoğusundadır. Mugan'ın kuzeyinde ve doğusunda Otay Azerbaycan (Kuzey Azerbaycan – Kuzey Mogan) vardır. Batısında Keleyber, Eher ve güneyinde Miskin şehir vardır. İki Mugan'ı kısmen Aras ikiye böler. Mugan'ın dağları; Gulutaş, Donguz gedik, Kelanter, Horozlu, Salâvat dağlarıdır. Çayları; Aras, Şenbur'dur. Nadir Şahın Kurultay yaptığı tepe Mugan'dadır. Mugan ve yöresinde Azerbaycan Türkçesi konuşulur. Bölge halkı çoğunlukla Şahseven Türklerinden meydana gelmiştir*.

Şahsevenler, Oğuz Türklerindendirler. 11. yüzyıldan beri bölgede meskûndurlar. Evvelce Şah İsmail döneminde Kızılbaş olarak bilinirlerdi. Bunlara Şahseven adını Şah Abbas vermiştir. Türkmenleri bayrağının altına çağırırken "Şah Seven gelsin" der, Osmanlı sınırına bölgeyi korumak için gönderilirler. İran'da Safevi Türk yönetimi döneminde iktidar Şahseven Türkmenlerinde idi. Nadir Şah Afşar zamanında Şahsevenlerin lideri Sa-

---

* Daha detaylı bilgi için bkz.Ehed Gasimi, **Mugan Azerbaycan'ın Yüzük Taşı**, Cilt.1, II.Bölüm, Tahran 1998.

rıhan Beyli boyundan Bedirhan Bey'di. Onun başkanlığında 18. yüzyılda Bedirhan aşireti içerisinde ihtilâf çıkmış ve aşiret ikiye ayrılmıştır. Erdebil ve Miskin tayfaları 19 yüzyılda, bu bölgeyi kendilerine "el" olarak alırlar. Sosyal sistematiğe göre başkanlarına elbeyi denilirdi. Azerbaycan ikiye bölününce, bunlar da kuzey-güney diye bölündüler. 1925 yılından sonra Şahseven Türkmenleri mecburî iskâna tâbi tutuldular.

Şahseven Türkleri isyan ederler ve isyan on yıl devam eder, çok kan dökülür. Devrimden sonra Şahseven Türkmenlerine **"El Seven"** adı verilir. 1961 yılında yaşanılan Ak Devrim'den sonra elbeyi türünden tabirler de yasaklanır. 1843 yılında Miskin ili Şahsevenleri 6-7 bin ev idi. Bu dönemde Erdebil'de ise 5 bin hane Safevi Türkü vardı. 1900'lü yıllarda Şahseven Türkmen boyları: Hacıhacelu, Giyiklu, Gacabeylu, İsabeylu, Alorlu, Polatlu, Yurtcu idi. Bunlar en önemli boylardır. Şahseven Türkmenlerinde sosyal yapı; el, tayfa, tire, (göbek), oba ve ev şeklindedir. Şahseven Türkmenleri göçebe hayat tarzını sürdürürler.

Şahsevenlerin bugünkü tayfaları Karabbaslı (bunların kışlıkları Dereçay, yaylakları Öküzdağı'dır.) İsalu (kışlakları Erşek, yaylakları Savalan dağı eteklerinde Karabulak ve Boran çukurudur. 1940-45 yılları arasında Rus işgaline karşı çok direnmişlerdir.) **Kocabeylu** (Bunların kışlakları Dere Çayı ve yaylakları Ağlay, Kara Çay ve Bozkaye Savalan etekleridir. Tireleri; **Curuğlu, Nurullah boylu, Şahmarbeylu, Agabeylu, Hüseyinhanlı, Eliruzabeylu, Hosioğlu, Hampa, Çobanlı, Karamusalı,** Tepelu'dur). Bentolıbeyluların öteki ismi **Alibaba'**lıdır. (Bunların Kışlakları Şorgöl ve Horozlu'dur. Yaylakları ise Cinlibulag ve Maldeli'dir.) **Rızabeylu** (köyleri, Soğme, Yiyece, Golocug, İbedullahbeylu ve Nesirkendi'nde yaşamaktadırlar) **Şahelibeylu** (kışlakları Kermeli, Mirzahan, Fereçharabesi; yaylakları ise Çaldar'dır.) **Balabeylu** (Parsabat şehrinin etrafında kışlarlar, Yaylaları Kotursu'dur) **Mustaahıbeyli** (kışlakları Güllü, Çanak, Sarı-

bulak ve yaylakları ise Divandaşlı'dır.) **Saruhanbeylu** (kışlakları Ağmescit, Yelligedik; yaylakları ise Çınar, Kabale, Burunkışlağı'dır.) **Geyiklu** (Bu isim aynı zamanda Osmanlı'da bir bölgenin ismi idi. Sarılık Ocağı olarak bilinir. Yaylakları Kaşgamişe, Yağlı, Gaynarce (Kaynarca)'dır. Tireleri, **Alipnahlu, Mirzalu, Ciyanlu, Tumarlu, Hacımanlu, Halillu, Geyteranlu, Kiravlu, Karapıtıhlı, Alibayramlu, Medinelu, Musalu, Oruçlu, Hacıgereçli, Alişanhanmlu, Ağacaferlu, Hacıcaferlu**'dur. **Caferlu** (Bunların Parsabat şehri civarı, yaylakları Savaran'ın cinli Çayıdır.) **İvatlı** (kışlakları, Molla kenti, Koyabeylu; Yaylakları Durbekhi'dur.) **Tekele** (kışlakları, Tekele kenti, yaylakları Sarıerzu'dur) **Servanlar** (kışlakları Karadere, yaylakları Karayatak'tır) **Talişmikallü** (Bunlar Taliş bölgesinden gelmiş Türklerdir. Bunların kışlakları Hanbaba Kenti ve Rus Kenti'dir. Yaylakları ise Katursuyu ve Şabil'dir. Tireleri **Kızılkeçili, Camiyurdu, Mollalu, Karabağoğlu, Beyzade, Nurulu, Harimanlı**'dur **Çımodorlu** (kışlakları; Çolma ve Horhoz'dur. Yaylakları, Haftağeduğu'dur.) **Odulu** (kışlakları, Odulu; yaylakları, Karagöl ve Savalan'dır) **Muratlu** (kışlakları Muratlı köyü, yaylakları Çaldağı'dır) **Beyboglu** (kışlakları Üçdere; yaylakları, Çaldağı'dır.) **Arollu** (Bunlar 1940 45 yıllarında Ruslara karşı çok çetin savaşlar vermişlerdir. Yaylakları yoktur. Kışlakları, Angutler ve Musahan'dır. Tireleri; **Ebul Hesenbeylu, Homutbeylu, Mecitbeylu, Süleymanbeylu, Ebulfetbeylu, Memetelibeylu**'dur. **Arablu** (kışlakları, Parsabat şehri civarı; yaylakları Külli ve Kuzu Çayı'dır. Tireleri, **Savalanlu, Mensurhanlu, Seyityorlu**'dur.) **Yekelu** (kışlakları Yekelu köyü, yaylakları Kızılbere'dir) **Demircilu** (kışlakları Horozlu, yaylakları Çinli Çay'dır) **Kurtlar** (kışlakları Yüzkuyu, yaylakları Savala'nın doğusudur.) **Hüseyin Hoculu** (kışlakları Horozlu, yaylakları Öküzdağdır.) **Hacıhanlu** (Bunlar, buraya 1800 yılında Şeki'den gelmişlerdir. Ruslar Otay Azerbaycan'ı (Kuzey Azerbaycan) işgal edince, güneye bu bölgeye yerleşmişlerdir. Bunların kışlakları Saluk, Yumuk ve Elçi'dir.

Yaylakları Çaldağ'dır.) **Talişmikailli** (Bunların yaylakları Sarreyn "Sarıgöl" ve kışlakları Göytepe'dir) **Kühdehı** (Bunlar Kırmık Türklerinden olup, buraya Şah Abbas zamanında gelmişlerdir. Kışlakları Dereçay, yaylakları Salâvat Dağı'dır. Tireleri; **Şefilu, Kelbeloylu, Mollalu, Hüseyinelilu, Mirze Mehemmedli, Elifhanlı'dır.**) **Polatlu** (Bunlar Rıza Şah Pehlevi ile 1925 yılında savaşmış bir Türkmen boyudur. Kışlakları Polatlu Kuyusu, yaylakları ise, Boğru'dur). **Cihanhanumlu** (yaylakları Gül Çukuru, kışlakları Cihanhanımlı kentidir.) **Millî Seyitler** (kışlakları Kaşgılak, Tekele ve yaylaları ise Serap Şehri etrafıdır.) **Perivatlu** (Tireli, **Bentelilu, Şirvanlu, Sivtünlu,** Hacıhasanlu, **Çoğunlu, Atluhanlu**'dur.) **Hamuslu** (kışlakları Gariphacı, Mescitlu, Sordere; yaylaları ise Bavğu'dur). **Hacıhacılu** (kışlakları Aslanduz, yaylaları Gaşgameşe'dir). **Ecirlu** (Bunlar, Rusların Kuzey Azerbaycan'ı işgalinde Güney Azerbaycan'a geçen yedi taifeden birisidir. Bunların yaylakları Sonabeyin Gölü ve Ağ yarılgan'dır. Tireleri, **Berirlu, Hacılu, Karasakallu, Suretlu, İsmaillu, Emirhanlu, Çatağ, Yakubeylu, Tren ve Şinnu**'dur). **Humunlu** (Bunlar da Kuzey Azerbaycan'ı Rusların işgal etmeleri üzerine Güney Azerbaycan'a göç eden Türklerdendirler. Bunların yaylakları, Serab kenti etrafı ve Tekeli kentidir. Kışlakları ise, Porokışlak'tır). **Beydilli** (Bunların kışlakları Uzunkuyu, Sarı Gebelu ve Savalan'dır). **Muganlu** (Bunlar koyuncu bir toplumdur. Yaylakları Sarap'tır. Tireleri **Karaolu, Rizegululu, Beyravanlı, Tugemanlu, Elceler, Hacıismaillu, Memmetyormlu, Hacışirinli**'dir). **Teret** (kışlakları Ağdağ ve yaylakları ise Gaşgameşe'dir). **Günevli** (kışlakları Ağdağ, yaylakları ise Gaşgameşe'dir). **Zerger** (kışlakları Zerger kenti ve Baran Çukurudur). **Halifelu** (Bunlar oturmuş (yerleşik) bir Türk toplumudur. Germin'in etrafındaki köylerde otururlar. **Haleflu:** (kışlakları Gebelu, yaylakları Savalan'dır). **Günpapah** (yerleşik bir Türk toplumu olup Günpapah kenti köyünde yaşamaktadırlar).

Şahseven Türklerinden Germi'deki yerleşik taifelerden; **Halifelu, Kelleser, Cemgermi, Medetlu, Dilagordalu, Moranlu ve Gülal**'ın da varlıkları bilinmektedir. Şahseven –Elseven Türkleri 30-40 yıl evvel göçten önce merasim yaparlardı. Her obanın aileleri, bulaşık ve elbiselerini yıkar, Alaçık'ın keçelerini silkerdi. Bu uygulama gelecek yılın bereketli geçmesi için gerekli idi. Alacık, yurt tipi bir çadırdır. Keçeden yapılır. Keçesi ince ve ipliği ağ (beyaz) olmalıdır. Yuvarlak olan bu çadırın kapısı da keçkeden yapılır ve açılacağı zaman aşağıdan yukarıya doğru dürülür. Yarım alacığa **çatma** denir. Bazen, zamanla keçesi siyahlaşır.

Göç etmeyen Şahseven- Elseven Türkü çevresince aşağılanırdı. Bunun için göçün muhteşem olması, çok develi olması istenirdi. Deve kervanının önünde ve arkasındaki silâhlı atlılar kervanı korunmaktaydılar. Göçte içtimaî durumu iyi, prestiji güçlü olan aileler önde giderlerdi.

Azerbaycan bölünmeden evvel göç, kuzey-güney ve güney-kuzey istikametinde olurdu. Göçün zaman ve düzenine, ağsakallar tartışarak karar verirlerdi. Şimdi deve pek kalmadığı için göçler arabalarla yapılmaktadır. Göç zamanı ekimde başlamaktadır. 1993 yılında, Mugan göçerleri; Şahseven ve Arisbaran adlarıyla 47 taifeden oluşan 3 milyonluk bir toplum halinde göçmüşlerdi. 1995 yılında ise toplam göçer Şahseven sayısı 300 bine inmiştir.

Göç zamanı bütün aile seferber olur. Ailede yemek yapmak, süt sağmak kadınlara; çobanlık, kuzuculuk ise erkeklere aittir. Aile reisi erkektir. Başlangıçta çobanlık cazip iken şimdilerde çoban bulmak zorlaşmıştır.

Şahseven tabiri, Anadolu'da çok kere Kızılbaş tabiri gibi yanlış anlaşılmış, daha da önemlisi yanlış anlatılmıştır. Şüphe yokki, bu tür zihniyetlerin doğması hasımca yapılmış sosyal psikoloji operasyonlarıdır. Şahseven Türkmen boylarının hepsini Osmanlı arşiv kayıtlarından çok yakından tanımaktayız. Şahı

sevmek ile padişahı sevmenin hükümdarından yana olmaktan başka bir anlamı olmadığı gerçeği ustaca saptırılmış; kardeş değil, öz kardeş olan bu Türk boyları birbirlerine çok uzaktaki büyük düşmanlar olarak gösterilmiştir. Dünya'da ve bu arada İran'da yaşayan Türk topluluklarıyla ile ilgilenen Türkiye Türkmenleri veya Türkiye Türklüğü ile ilgilenen ve Türkçü oldukları söylenilen zevatın bu alandaki çalışmaları ilmî zeminde ele almaları gerekmektedir. Ancak bu sayede bölge halklarını araştırmak husumet değil dostluğa davet anlamına gelecektir

Şahsevenler konusunu incelemeden evvel Türkiye'de bir kaynak çalışması yaptık. Dolaylı ve tali açıklamaların dışında sadece birkaç dokumacılık içerikli makaleye rastladık. Onların da çoğu yabancıların araştırmaları idi. Bu defa konuyu el dokumacılığı ile ilgilenenlere açtık. Aldığımız cevap ilginçti. "Onlar, İran dokumacılığının bir unsurudur" dediler.

Biz evvelce yaptığımız İran'ın Türk kesimlerine dair çalışmalarda halk kültürünün bir parçası olan halk mutfağı hakkında da bilgi vermiştik. Bu defa da halk kültürünün inançlar türünden bölümlerine geçmeden yemeklerine değineceğiz.

Hedik'e Şahseven Türkleri (aşure) de demektedir. Yapılışı Anadolu Türklerininkinin aynıdır. Anadolu'da *hedik* yapılışı maksadı ve kullanılan malzeme itibarıyla apayrıdır. Şahsevenler her nedense aşureye *hedik* demektedirler.

Eğirdek: Süt ve un hamuru lüle şeklinde yapılır; üzerine şeker tozu dökülerek yenilir.

Şorba (Bozbaş): Şorba, çağırım yaptığının aksine çorba ile ilgisi olmayan yağlı et ve nohuttan yapılan bir yemektir. Kars'ta çok sevilen bir yemektir. Tencere veya güveçte yapılır. Tandırda da pişirilir. Bozbaşa patates de konulur.

Kelke: Bir avuz yemeğidir. Avuz (hayvanın ilk birkaç günlük sütü) bir kaba dökülür, ateşte ısıtılır. Süt kalıp gibi sertleşir.

Kafkasya'da buna **gumus** denir. Anadolu'da da bilinir. Üzerine toz şeker dökülerek yenilir.

Bulama: Azerbaycan Türkçesi ile "Sütten düzeler od üzre gaynatılır." (Sütten yapılan bulama ateşte kaynatılır.)

Haşıl: Helva türünden bir yemektir. Hamur hazırlandıktan sonra bal veya şeker ilâve edilir. Türkiye'de aynı isimle ince bulgurla bir yemek yapılır. Süt ile veya yağla yenilir. Bu tür haşıl Kafkasya'da da yapılmaktadır.

Kuymak: Kuymak daha ziyade **zahil** (lohusalar) için yapılır. Şahsevenler un, yağ ve şekerden yaparlar. Kafkasya ve Doğu Anadolu'da un, yağ ve şeker ağırlıklı, lohusalar için kuvvet verici çeşitli yemekler yapılır ve farklı isimlerle anılırlar. Kafkasya'da tereyağı eritirken kaynamaya bırakılır. Üzerine biraz un dökülür, bu un yağın altına iner. Böylece yağın bozulmaması sağlanırken dibine çöken un çok lezzetli olur. Çeşitli kuymak türleri vardır. Mısır unundan yapılanına mısır kuymağı denir. Buna peynir konulduğu da olur.

Doğa: Bu yemeğin diğer adı ayran aşıdır. Kars yöresinde de yapılır. Yoğurt çorbasından çok farklıdır. Doğa, yarma (kabuğu alınmış buğday) dan yapılır. Yoğurt çorbası ise pirinçten yapılır. **Şumum aşı** da bir ayran aşı türüdür.

Diş Hediği: Türk dünyasının birçok yerinde olduğu gibi, çocukların ilk dişi çıkınca yapılır. Buğday, nohut, fasulye, mercimekten yapılır. Türkiye ve Kafkasya'da bu karışımın içine kuru yemiş de katılır. Kafkasya'da sair zamanlarda yenilmek üzere de yapılır.

Kavurma: Soğanla etin kavrulması ile yapılır. Anadolu'da da çeşitli kavurma türleri yapılır. Çok kere soğan, eti yumuşatma ve lezzet vermesi için konulur.

Çilahuruş (sebzeli Pilâv): Türkiye'deki gibi yapılır.

Giyme: Kuşbaşı et ve nohuttan yapılan bir yemek türüdür.

Gorma Sebze: Kavurmalı Sebze, birçok sebzeden yapılır.

Turşaşı: Ekşili Aş.

Umacış: Hamur parçaları, soğan, mercimek, su, yağ, biber'den yapılır.

Sarı Şile: Pirinç, şeker, tarçın ve safran'dan yapılır. Yas yemeğidir. Hz. İmam Hüseyin'in yasında Muharrem ve Sefer ayında yenilir.

Sütlaş: Türkiye'dekinin aynıdır.

Yarmaaşı: Nohut, pirinç ve yarmadan yapılır.

Rişte Aşı: Erişte – ev makarnası aşı. Erişte ve nohuttan yapılır.

İran Türk yemeklerini İran Türk boylarını anlatırken her vesile ile zikrettiğimiz için tekrardan kaçınmak amacıyla burada fazla ayrıntıya girmiyoruz.

Mugan'da yaşayan halk inançları, Anadolu ve Türk dünyasının sair kesimlerinde yaşamakta olan inançlara doğal olarak çok benzemektedir. Tek aksırığın kötü olduğuna çift aksırığın hayrına inanılır. Anadolu'da "çift sabır geldi, sonu iyi olacak inşallah" denir. Aksırıkla ilgili başka inançlar da vardır.

Anadolu'da olduğu gibi Şahseven-Erseven Türkleri de gece evi süpürmez ve çöpü dışarı atmazlar. Hakas Türklerindeki bir inanca göre, insandaki **kutlar** akşamdan sonra yukarıdan aşağıya inerler. Gece evi süpürmek ve çöpleri dışarıya atmak kutların dışarıya atılması anlamına geleceği için uygun bulunmamaktadır[38]. Ayrıca süpürge ile ilgili inançlar da vardır.

Mugan Türklerinde, misafirin ardısıra **su** dökülmesinin onun sağlığına iyi geleceği inancı vardır. Anadolu Türklerinde uzun yola çıkanın ardından su dökülür ve yanısıra **ayna** tutulur. Böylece yolunun aydınlık olacağına inanılır. Mugan'da olduğu

---

38 Yaşar Kalafat, S. Ogan "Abakan Sempozyumu ve Haskaya Seyahat Notları", **Türk Dünyası**, Tarih Kültür Dergisi, Mart 2003, s.195, s.46-54.

gibi Anadolu'da da mezara su dökülür. Anadolu'da suyun kabir azabını giderici olduğuna inanılır. Ayrıca mezarlara suluk konulur. Suluk'tan su içen böcek türünden her canlının ve mezarın üzerindeki her bitkinin, bu sudan yararlandıkça meftaya rahmet okuduğu inancı vardır. Mugan'da mezara dökülen su ile ölünün ruhunun huzur bulacağına inanılır. Mugan'da gelin ata evinden çıkınca su kabı aşırılır (önünde dökülür). Bütün bu uygulamalar suyun aydınlatıcı, rahatlatıcı gücüne duyulan inancın bir sonucudur. Su kültünün tezahürleridir.

Su motifi Mugan'ın bayatılarında da yer almıştır. Özellikle Arpaçay ve Aras ile ilgili söylenilmiş binlerce bayatı vardır.

Arpaçayı aştı-taştı
Sel saranı götürdü gaştı
Menim yanım galem gastı
Apartı seller Sora'nı
Bir ala gözlü balamı

Gedin deyin han çobana
Gelmesin bu il (yıl) Mugan'a
Gelse batsa nahak (haksız) garnı
Apardı seller Sora'nı
Bir ala gözlü balamı

Sözlü kültür veya şifaî edebiyatın doğal bir sonucu olarak Türk halk edebiyatında şiir çok gelişmiş; âdeta günlük yaşamın bir parçası olmuştur. Hayatın her safhasında halk yaşamını şiirleştirmiştir. Bu özellik gözleyebildiğimiz kadarı ile Oğuz Türklerinin Azerbaycan'da yaşayanlarında, bilhassa yanılmıyorsak Karapapaklarda daha yoğundur.

Şahsevenlerin sazlarına **gopuz** veya **cügür** denir. Dokuz ayrı âşık makamı vardır. Bunlar; Yanık Kerem, Kerem Göçtü, Cen-

gi Köroğlu, Köroğlu Kaytarması, Ruhanî vb. Gopuz'un Dede Korkut ve evvelinden beri bilinen ve Türk halkları arasında en yaygın olan bir telli saz olduğu malûm bir husustur. İsmi geçen makamlar ise, Derbent, Borçalı Azerbaycan Kazak bölgesi, Çıldır, Kars ve Anadolu'nun daha birçok bölgesinde bilinen makamlardır.

Mugan bölgesinin ünlü halk ozanları, Cafer Karapur, Cavan Şir, Fazıl Abbaszade, Malik Rehlina, Müseyyip Mümini, Melahat Pur Kerimi, Pervin Şirinzade'dir. Bu ve diğer ozanların şiirleri tamamen Türkçedir. Bazı örnekler verilebilir. **Şah Dost Mirzai'**den;

"Şairin kalemi büyük silâhtır.
Kalemde gizlenip şairin gücü
Dertleri yazması ele alanda,
Yakın paslanıpdı kalemin ucu"

Salmaz Fehimi'den
"Men Azerbaycanlıyam
Şanı vıgarımsan veten
Vermerem can başka yerde
Sen vetenimsen veten
Ger (eğer) güle gülzare dönse
Cümle âlem men seni vermerem
Bağı canane lalazarımsan veten"

Şahseven –Elseven Türklerinde sözlü edebiyat hakikaten çok zengindir. Biz, birkaç örnek vermekle yetineceğiz. "Telesen (telâşlanan) tendire (tandıra) düşer", "İşlemeyen düşleyemez", "Dil yarası sağılmaz", "Dost daşı yaman olur", "Cüceni (civcini) payız (sonbahar) da sayarlar", "Yedi işti metlebi (arzusu)na eriş-

ti", "Yahşılığa yamanlık olmaz", "Açaram sandığı dökerem pambuğu", "Daldan atılan taş topuğa değer", "Kızım sene deyirem gelinim sen eşit".

Şahseven –Elseven Türklerinde çocuğun göbeği kesilince, hayırlı olsuna gelenler mama (ebe) ya **"göbek pulu"** verirler. Sonradan gelenler ise hediyelerini bebeğin beşiğine koyarlar. Türkiye Türklerinde ebenin hediyesini ayrıca doğum yapan kadının annesi, anneanne alır. Bebeğin diğer takımlarını da kızın annesi yapar. Ebenin özel yeri vardır. Bazı yerlerde kavgada ebeye küfür edilmesi en büyük hakaret sayılır. Ebeye **"ebe ana"** denir. Bebek büyüyünce de ona saygılı davranır, onu bayramlarda arar sorar.

Şahseven Türklerinde çeşitli çocuk oyunlarından kayış gaptı, gizlinbaç –gizlinkaç veya gizlempıç, üç taş, beştaş, gül-gül (handa –bunda) bütün Türk ellerinde oynanılır. Biz Durmuhammed Salih ile Hazara Türk oyunlarını Türkiye Türk oyunları ile karşılaştıran bir çalışma yapmıştık[39]. Mevlut Özhan ve Malik Muratoğlu daha genel bir karşılaştırma yapmışlardı[40].

Şahsevenlerde gelin geldikten bir yıl sonra gelinin ayağı açılır. Buna **"ayak bastı"** denir. Bunun için gelinin atası (babası) damadını, gelini ve yakın akrabalarını öz evine yemeğe alır. Ayak açma, Türkiye Türklerinde olduğu gibi, Suriye, Irak, Balkanlar, Kafkasya ve Ulug Türkistan'da da vardır. Ancak süre farklıdır. Bazı yörelerde üç veya yedi gün sonra yapılır. Bazı yörelerde oğlan evinin yakınları da sırayla yeni çiftleri yemeğe alırlar. Amaç, gençlerden kaç – göçü kısa zamanda aradan kaldırmaktır. Bazı yörelerimizde ise bir kısım farklılıklarla damada da bu uygulama yapılır. Ayak açma merasiminden sonra **"dil açma"** veya **"ağız açma"** merasimleri de yapılır. Böylece gelin

---

39 Yaşar Kalafat, **Balkanlardan Türkistana Türk Halk İnançları I**, (Ankara: 2002, ss.3-56.

40 Mevlüt Özhan ve Malik Muradoğlu, **Türk Cumhuriyetlerinde Çocuk Oyunları**, Ankara 1997.

"ses saklama" dan kurtarılmış olur. Bazen gelin yeni evinin öncelikli erkekleri olmak üzere saygı duyduğu fertlerinden ömür boyu sesini sakınır. Onların yanında konuşmaz.

Şahseven Türklerinde, evliler arasında boşanma görünmez. Evlenmiş çiftler ahte vefa ile ömürlerini doldururlar. Evlilik, adaklanma (nişan) ile başlar. Nisanda yüzükle birlikte Anadolu'da olduğu gibi tatlı da getirilir. Tatlı yiyelim tatlı konuşalım, denir. Evlenme türlerinden birisi de beşik kertmedir. Beşik kertmenin şahsevenlerdeki ismi **"göbek kesti"**dir. **"Kebin kesme"** nikâhlanma anlamındadır. Bunu için oğlan yemeğe çağırılır. **"Sige"** okunur. Evet denildikten sonra nikâh resmiyet kazanır. Nişan ile nikâh arasında dinî bayram olur ise, oğlan evi geline, altın takı, koç, kumaş ve tatlı gönderir. Bütün bu uygulamalar Türk dünyasında bu arada Türkiye'de de vardır. Şahsevenlerde nişanlılık döneminde damat Meşet'e Mekke'ye ziyarete gidecek olsa kız evine **sovget** "hediye" getirir.

Şahseven –Elseven Türklerinde **"Parça kesti merasimi"** de yapılır. Şahsevenlerin bu ismi alış şekillerinin izahı yapılmıştır. El, yurt, vatan üzerindeki yaşanılan kutsal topraklar, bu topraklardaki aynı değerleri taşıyan paylaşan insanlar demektir. "Elim obam", "el –âlem", "ele güne karşı", "elmi yaman bey mi", "elin töresi" gibi tabirlerin kaynağı aynıdır. Parçakesti merasimine gelince, gelin köçürülmeden evvel (oğlan evine getirilmeden önce), gelinin elbiselik kumaşları kesilip, biçilip dikilir. Bu arada müzik de olur. **Hına (kına)** gecesi bu merasimden sonra yapılır. Bu tür uygulamalar Anadolu Türklerinde de vardır. Biçkide terzi "makasım kesmiyor" der, oğlan evinden bir hanım tepsiye bahşiş verir. Bu uygulamayı damat tıraş olurken, berber ve gelin kuaföre gidince keza kuaför, gelin pastası kesilirken, garsonlar da yaparlar. Amaç, neşeyi paylaşmak daha çok kişiyi sevindirmek, daha çok hayır dua almaktır. Bunları hepsi **"sacı"** kapsamında mütalâa edilebilir.

Şahseven Türklerinde kınadan sonra ertesi gün öğleden sonra hamama gidilir. Buna **"gelin hamamı"** denir. Muzikli, oyunlu ve ikramlıdır. Kızların avucunun içine konulan kınaya **"fındıkça"** denir. Kına gecesi şenlikleri damadın evinde de tekrarlanır. Gelin hamamı Anadolu Türklerinde de çok yaygındır. Bilhassa fantazi olmayan yerli düğünü tabir edilen düğünlerde görülür. Kars'ta, Erzurum'da, Bayburt'ta, Trabzon'da, Elazığ'da bu hamamları inceleme imkânı bulduk. Gelin hamamının hamam takımlarını oğlan evi gönderir. Bu takımda havlular, yaygılar, halı, hamam tası, takunya gibi eşyalar olur. Özel fayton, şimdilerde süslü taksiler tutulur. Bulgaristan Türklerinde geçen yüzyıldaki gelin hamamı olaylarını biz dinleyip yayımlamıştık.

Şahseven Türklerinde gelin damat evine gitmeden damadın kardeşi veya yakını olan bir erkek gelinin kuşağını bağlar. Bu esnada,

"Anam bacım kız gelin
Eli ayağı düz gelin
Yedi oğul isterem
Son beşiğin kız gelin" denir.

Bu dörtlüğün çok değişik variyantları vardır. **"Son beşik"** tabiri ile dünyaya gelecek son çocuk kastedilir. Anadolu'da "bu son beşik mi?" denilir. Geline kuşağını Türkiye gibi bazı yörelerde, kızın babası veya erkek kardeşi bağlar. Bu esnada baba nasihat ve hayır duası eder. Kuşağı bağlayan erkek kardeş ise oğlan bu kuşağı ona hediye eder. Kuşak bağlamak bir ar namus meselesidir. Gelin "kızoğlan kızdır" veya iffeti ile gitmektedir anlamına gelir. Kuşak bağlamak Ahilik yoluyla bazı esnaf teşkilatlarına da girmiştir. Çok kere peştamal, önlük bağlamak şeklinde görülür. Hâlen Diyarbakır yöresinde çarşı esna-

fı bu tür uygulamaları yapmaktadır. Prof.Dr. Neşet Çağatay Ahilik konusunu ayrıntılı olarak incelemiştir. Ahiliğin özünde "eline, diline, beline" sahip ol anlayışı vardır. Kıza gelin olabilme ve esnafa da iş adamı olabilmesinin liyakat belgesidir. Birisi evini, diğeri işyerini helâlinden yönetecektir.

Şahseven – Elseven Türklerinde gelin-kız baba evinden çıkınca ona **"ayna"** tutulur. Ayna, aydınlık geleceğin simgesidir. Bu özelliği ile batı Türklerinde; beşiklerde, karyolalarda, baş süslerinde, daha birçok yerde kullanılır. Evvelce de belirtildiği gibi bizim bu konuyla ilgili bir incelememiz olmuştur[41].

Şahseven Türklerinde **"gelin alayı"** yakın çevrede dolandırılır. Gelin eve gelince **"sacı"** yapılır. Sacıda, nogul, nabat ve tatlı sacı edilir. Gelin alayının önünde oynanılır. Oynayanların başına bozuk para saçılır. Damat evine gelince onun ayağının altına mis bir teşt konur ki, mis gibi sert olsun.

Geline ve damada sacı saçmak Anadolu Türklerinde de vardır. Bozuk para kuru yemiş, kâğıtlı şeker serpilir. Posof gibi bazı yörelerimizde damat dama çıkarak sacıyı oradan yapar. Gelinin başına dilimlenmiş ancak dilimleri ayrılmamış bir **elma** atar. Elma Türk halk inançların da **narda** olduğu gibi döl ve bereketinin simgesidir. **Kızılelma** inancının derinliklerinde de aynı inanç vardır[42]. Şahseven Türklerinde elma motifini tespit edemedik. Şahseven Türklerindeki, gelinin attan inişine mani olma, damadı atından atma gibi şakalar daha değişik biçimleri ile birçok Türk bölgesinde yaşamaktadır.

Şahseven Türklerinde kız evi, gece oğlan evinden ayrılıp kendi evlerine dönünce, oğlan evinde "yenge" ve iki ağbirçek (güngörmüş deneyimli kadın) kalır. Ağbirçek, ağsakalın kadın

---

41 Yaşar Kalafat "Halk İnançlarında Hususiyle Tahtacılarda Ayna", **Tahtacılar**, Ankara 1995, s. 75-107.

42 Yaşar Kalafat "Alasya Türk Halk Kültüründe Elma İnanç tedavi İlişkileri", **İz Bırakmış Kıbrıslı Türkler II. Sempozyumu**, 12-14 Kasım 2002, Gazimagosa-Kıbrıs

versiyonudur. Yengenin bir veya iki yaşlı hanımla birlikte oğlan evinde kalması çok yaygındır.

Şahseven – Elseven Türklerinde **"duvar kaplı"** merasimi yapılır. Gelini damat evine getirenler, düğünden üç gün sonra, bu merasime şahit olurlar. Damadın yakını bir küçük çocuk, gelinin duvağını kaçırır, damadın yakınına vererek ondan hediye alır. Bu benzeri olayların amacı muhakkak eğlence veya harçlık almak değildir. Muhakkak başka mesajlarda veriliyor olmalı. Türkiye'de **"papaga gitmek"** veya **"papag kaçırma"** uygulamaları vardır.

Bunlardan bir kısmının geline bir kısmının damada yapılmış olmaları bir kısmı kız evi tarafından yapılırken bir kısmını oğlan evinin yapması ve belirli bir sıralamalarının oluşu bir anlam taşıyor olmalı.

Şahseven –Elseven göçebe Türklerinde Alacık –Yurt önüne bir **bayrak** konulur. Böylece burası mescit olur ve **yas evi** olarak kullanılır. Bu bayrak –alem böylece kalır, buna dokunulmaz. Göç başlayıp çadır kaldırınca alem orada bırakılır. Tabiata terk edilen bu alemi rüzgâr, yağmur ne yapacaksa yapar. Biz, Lenkeran'da böyle bir çadıra şahit olduk. Ancak bu toplum göçebe değildi. Tespitimizi ayrıntı olarak yazdık[43].

Şahseven –Elseven Türklerinde kadınlar yas döneminde saçlarını bükerler. Bu bükülü saçlar birbirine bağlanır. Bu hâlleri ile girde-girde (halka şeklinde) dönerek göğüslerine vururlar, dövünürler. **Ağı** (ağıt) veya **okşama** okurlar.

Analar yanar ağlar
Günleri sayar ağlar
Donu göy güvercinler
Gabrime konar ağlar

---

43 Yaşar Kalafat, Güney Kafkasya, Ankara 2000, s.102-147.

Dağların garı (karı) menem
Gün düşe erimenem
Bostanda tağım (dalım) ağlar
Basma yaprağım ağlar, türünden okşama veya ağı (ağıt) lar okurlar.

Karakoyunlu Türkleri

Bu çalışma yapılırken Dr. Gulam Hüseyin Saidi'nin eseri esas alınmıştır[44]. Kendisine teşekkür ederek inceleme, irdeleme ve karşılaştırma çalışmamıza başlamak istiyoruz.

Ehli Halk Türkmenleri / Karakoyunlu Türkleri ağırlıklı olarak Ilhıcı'da yaşamaktadırlar. Ilhıcı yakın zamana kadar büyücek bir köy iken, şimdi bir şehir olmuştur. Kelime anlamı, at bakıcısı olan Ilhıcı, Doğu Azerbaycan'da Tebriz'e bağlı bir sufi şehridir. Komşuları; Meraga, Azerşehr ve Urmiye gölüdür. Bu sufi şehrinin çevresindeki tepelerde ziyaret yerleri vardır. Bu tepelerdeki ziyaret kabul edilen ve beherinde bir tane bulunan kutsal taşlara **mişangâh** denilir.

Bu ziyaretlerden kuzey bölgesindekinin ismi **Şah Çırah**'dır. Bu tepenin eteğinde ise **Şah Çırah Türbesi** bulunmaktadır. Güney tepesindeki nişangâhın ismi ise, **Nebi Musevi**'dir. Yakın çevrede ayrıca **Gülmişki Hatun (Miski Nene)** ziyareti de vardır. Halkın inancına göre, bu nene, Hz. Ali'nin kızıdır. Buraya kurak mevsimlerde yürünerek çıkılır. Burada Şebek / Benzer Meydanında yağmur duası yapılır. Bu meydanda Hz. İman Hüseyin'in olayı **Aşure Günü** canlandırılır. Meydanın merkezinde

44 Gulam Hüseyin Saidi, Ilhıcı, Tahran 1964.

üç metre uzunluğundaki bayrak **İmam Hüseyin Elemi** olarak bilinir. Elemin etrafında bir **ocak** vardır. Orada **mum** yakılması şeklinde daimî bir uygulama yapılır[45].

Ehl-i hak inançlı Müslüman Türkler Anadolu'da da vardır. Çok kere **Ali Allahi'**lerle bulundukları köyler yakındır. Tunceli ilimizin bazı Alevî köylerinde yaşamaktadırlar. Tahtacılar arasında pek az ve daha ziyade Zazalar arasında bulundukları söylenilir. Alevî Tahtacıların hepsinde din anlayışı aynı değildir. Şafiî ve Hanefî Zazalar da olduğu gibi, ayrıca bir kısım Alevî Zazalar da kendilerini Ehl-i hak veya Ali Allahi olarak saymazlar.

Tepelerde ulu zatları defin eylemek ve buraları anıtlaşmış kabirler olarak kabul etmek Anadolu'da olduğu gibi Türk dünyasının birçok yerinde vardır. Bize göre Göktengri inancının göğe kutsiyet atfetmesi Tengri'yi gökte düşünmüş olmanın bir sonucudur. **Anadolu erenlerinin** bilhassa Anadolu'nun fethi döneminde İslâmın ilk çağlarında bu uygulama daha sık görülmüştür. Bu uygulama Alevî inançlı olmayan İslâmî kesimlerin ulularının mezarlarında da görülmektedir. Birçok ulu bilinen zat tepelere isimlerini vermiş iken, Tunceli yöresinde ki **Gündüz Baba** gibi birçok dağ ve tepe kutsaldır. Halk bu kutsal mekânlara yüzünü dönerek ibadet eder. Ondan yardım diler, onun adına ant içer. Bu tespitin Anadolu'da çeşitli tezahürleri vardır ve halk kültürüne dağ – tepe kültü olarak girmiştir. Bu tür tepelere yağmur duası için çıkıldığı gibi Hıdrezllez'de de çıkılır. Saygı göstergesi olarak yürüyerek çıkıldığı gibi, yalın ayak çıkıldığı da olur. Anadolu'daki örneklerinde bazen tepenin üzerinde hiçbir şey yoktur. Bazen taş yığını, bazen de moloz taştan çevrili basit bir mezar vardır. Yapılı anıt kabirler çok kere tepenin eteğindedirler ve bunlarla birlikte bir de cami bulunmaktadır. Yapılı anıt kabirler ve cami ilâveleri muhtemel sonraki dönemlere aittir. Biz Hakasya'da bu tür kutsal tepeler ve üzerlerinde kutsal taşlar gördük yerlerini belirledik.

45 G. H. Saidi, Ilhıcı, Tahran 1964, s. 12.

Kutsal mekânlarda **elem** (alem) ocak ve bazen de mezarın bulunması Galan Tepesi ve Bayır –Bucak Türkmenlerinde giderek kaldırtılmıştır. Kuzey Irak Türkmenlerindeki örnekleri ise 1998-99 yıllarından sonra mahallî idare tarafından kaldırılmıştır. Biz Nahçıvan, İran ve Derbent'de çok sayıda örneğine şahit olduk. Borçalı'da ise Sovyet yönetimi bütün türbeleri sürüp toprağa katarak yok etmiştir.

Sufi şehri Ilhıcı, Ehl-i Hak Müslümanların yabancılara göstermedikleri **hangahları** vardır. Burası Ehl-i hak anlayışına mensup dervişlerin ibadetgâhlarıdır. Ilhıcı'daki Hangah (tekke), Tekke Caddesi üzerindedir. Ilhıcı'daki Bahaî mezhebi mensuplarının **Haziretul Kuts** olarak bilinen ibadethaneleri de bu caddenin üzerindedir. Ancak hâlen burası faal olmayıp, sayıları 12 olan **Bahaî evlerinde** ibadet için toplanılmaktadır. Tekke Caddesi üzerinde kutsal kabul edilen tarihî bir **"dut ağacı"** vardır. Bu ağacın etrafı koruma amaçlı olarak duvarla çevrilmiştir. Böylece ağaca saygılı davranılması da amaçlanmıştır. Bu ağacın etrafında **"mum"** yakılır.

Dut, Türk halk inançlarında kutsiyet atfedilen birkaç ağaçtan birisidir. Özbekistan'da dut ağacının ilâhî hikmetine dair efsaneler anlatılır. Bunlardan bir kısmı tarafımızdan tespit edilip Malik Muratoğlu hocamızla birlikte neşredilmiştir[46].

Ehl-i hak Karakoyunlu Türkmen şehri Ilhıcı'da **tekiye /tekke bağı** vardır. Bu bağda Ehl-i hak dervişleri toplanırlar. Bu bağlara ileride tekrar değinilinecektir. Ilhıcı Sufi şehrinde iki adet büyük cami vardır. Şehrin çevre köyleri Ehl-i hak inançlı değillerdir. Tarafların birbirleri ile ilişkileri gayet iyidir. Karşılıklı kız alıp verilir ve akrabalık bağları kurulmuştur. **Ehl-i hak** dervişleri kendi mezheplerinden olmayan Müslümanlara Ehl-i şeriat demektedirler. Her vesile ile kendilerinin Karakoyunlu ol-

---

46 Y. Kalafat, C. Türkeroğlu, M. Muratoğlu, **Özbekistan Anadolu Karşılaştırmalı Türk Halk İnançları**, İstanbul: 1996

duklarını belirtirler. Karakoyunlulukla onur duyarlar. Bunlardan bir kısmı Ilhıcı'dan göç edip Horasan'ın Derekent'ine gitmiştir. Derekent Ehl-i hakları da Türkçe konuşurlar, aralarındaki ilişki sürmekte olup onlar da Karakoyunlu Türkü olduklarının şuurundadırlar.

Görüldüğü kadarı ile İran Türkleri, halk seviyesinde de olsa dil, kültür ve inançlarını ihtilâf yaşamadan sürdürebilmektedirler. Türkiye'de Karakoyunlu Türklüğünün uzantısı olarak bilinen kaç köy vardır? Veya Şiî-Sünnî taassubunu aşarak evlilik kapısını açabilen kaç aile vardır? İran'da yaşanılan olumsuzlukların yanı sıra İran realitesinin olumlu yönleri de bilinmelidir.

Ehl-i hak Karakoyunlu Türklerinde geniş bir halk takvimi bilgisi vardır: Güneyden gelen yelin adı **ağyeldir**. Bu yel her yıl Şubat ayının sonunda eser. Ağyel sıcak bir yel olup karları, buzları eritir. Bu yelin esmesi ile halk bayram geliyor diye sevinmeye başlar. Kuzeyden gelen yelin adı **mehyeldir**. Sıcak yaz aylarında eser ve havayı serinletir. Doğudan esen **meraga yelidir**[47].

Ehl-i hak inançlı Karakoyunlu Türkmenlerinden yapılmış bu tespit bize göre çok önemlidir. Türk yön biliminde Kuzey, karadır. Soğuktur. Güney akdır, sıcaktır. Geleceği müjdelenen bayram Nevruz/Yenigün bayramıdır. İlginç bulduğumuz bir husus da Karakoyunluların arsa ve arazilerini satarken yüzölçümü birimi olarak **batmanı** kullanmalarıdır. Bir batman 157 metre karedir[48]. Biz, batmanı ağırlık ölçü birimi olarak biliriz. Muhtemelen alınan ürün ile alındığı satıh arasında bir bağlantı olmalı. Ilhıcı'nın ünlü bahçeleri **Pirabad Bağı** ile **Teke/Tekke** Bağı'dır. Eskiden dervişler bu bağlara gelir, çalar, semah yapar ve kaside söylerlerdi. Kasideler Hz. Ali için seçilmiş eserlerden olurdu. Okunan bütün kasideler Türkçe idi. Tekebağı'na hâlen Allahgu-

---

47 A.g.e., s.31.
48 A.g.e., s. 35.

lu isimli bir zat bakıcılık yapmakta, bu bağdaki **Taşhavuz'a** hâlen dervişler gelmektedirler[49].

Ehl-i hak Karakoyunlu Türkmenlerinin otağı (ev) nda Hz. Ali'nin kaplanmış (çerçevelendirilmiş) resimleri bulunmaktadır. Bu uygulama Anadolu'da da çok yaygındır ve Ehl-i hak inançlı olan Müslümanlarla sınırlı değildir. İran Karakoyunlu Türkmenlerinin nişangâhlılarını inceleyen bazı araştırmacılar bunlardaki mimariyi ateşperest mimarisine benzetmektedirler. Ancak, bizim kanaatimiz nişangâh mimarisinin özgün olduğu şeklindedir. Anadolu'da sadece Alevî kesim için değil, halk inançlarındaki birçok kesime ait tespitler ile ateşperestlik arasında bağlantı kurulur. Etkileşimlerin olması son derece normaldir.

Nişangâhlardan **Şahcırak**, dört ayrı bölümden oluşur. Giriş kapısı batıya açılır. Buranın içerisi daima karanlıktır. Burası sadece gün batarken ışık olur. Buradaki şamdanlar **koç** heykeli şeklindedirler. Güneye bakan bölümün adı **mesciddir**. Burada kurban eti ve sair yiyecekler vardır. Burada yenilir ve yatılır. Burada da şamdanlar vardır. Topraktan yapılmış olan bu şamdanlar koç heykeli biçimindedirler. Mescidin arkasında **mitbah** (aşhane) vardır. Burada birkaç ocak ve maşa bulunmaktadır. **Kurbanlar** mitbahın önündeki taşların üzerinde kesilir. Mitbahdan dereye kadar uzanan merdivenin adı **kırkayaktır**[50].

Abdulhaluk Çay'ın koç-koyun konulu çalışmaları,[51] Ehl-i hak inançlı Karakoyunlu Türklerinde bu mabet münasebeti ile verilen bilgiden sonra daha bir derinlik kazanmış olmaktadır. Ak ve Karakoyunlu isimlerini alışlarının mistik derinliği de vardır.

Nebi Musevi Nişangâhı, Ilhıcı Ehl-i hak Karakoyunlu şehrinin güneyindeki tepededir. Doğu-batı istikametinde yapılmıştır.

---

49 A.g.e., 44.
50 A.g.e., s.46.
51 A. Çay, **Türk Milli Kültüründe Hayvan Motifleri**, Ankara 1989.

Buranın kapısı kuzeye bakar. Giriş kısmından mitbaha geçilir. Bu bölümde dört adet ocak vardır. Mabede batıya açılan kapıdan girince bir küçük set ve üzerinde bir şamdan vardır. Bu bölüme mescit denilmektedir. Bir diğer kapı güneydedir. Buradan mabedin mahzenine gidilir. Burada; sandık, masa ve demirden sandık ayakları vardır. İnanca göre burası **Nebi Ağa**'nın mezarıdır. Bu pire **Uzak Pir**; Şah Çırah'a ise **Yakın Pir** denilmektedir[52].

Ehl-i hak Karakoyunlu Türkmenleri kendilerine **"Göran"** derler. Göranlar bıyıklarının alt kısmını kesmezler. Bıyıkları ağzın giriş kısmını kapatır. Bu durumu açıklayan iki izah şekli vardır. Bu izahlardan birine göre, Hz. Musa ve Hz. İsa peygamberler zamanında Hz. Ali âşığı bir Müslüman varmış ve bu zat aynı zamanda dervişmiş. Ancak zatın atası (babası) putperestmiş ve Allah'ı tanımıyormuş. Atası, oğlunu yoldan çıkarmak isteyince, Allah şahsın atasını domuza döndürmüş. Oğlu, atası onu ağzından öpmesin, dudakları birbirine değmesin diye bıyıklarını uzatmış. İkinci izah ise; Hz. Muhammed (s.a.v) ölünce, Hz. Ali (r.a) ona **meyyi guslu** yaptırırken, Hz. Peygamberin göbeğini öpmek istemiş. Hz. Peygamberin göbeğinde birikmiş suya Hz. Ali'nin bıyıkları değmiş, bu nedenle bıyık kılları kutsal kabul edilmiştir[53].

Anadolu'da bu tür bıyığa bir kısım Alevî çevrelerde **"mühür bıyık"** denilmekte ve eline beline, diline nefsine sahip ol anlamında; haram lokma ve haram söze geçit vermemektedir, şeklinde de izah getirmektedirler.

Ehl-i hak inançlı Karakoyunlu Türklerinin kadınları, akşama doğru mumlar yakarak çocukları ile birlikte Şah Çırah'dan başlayarak, beş-altı kişilik gruplar hâlinde hergün ziyaretlere giderler. Bu Türk toplumu içkilerini kişmiş (kuru üzüm) den ya-

52 A.g.e., s. 49.
53 A.g.e., s. 52.

parlar. İçki olarak arakı (rakı) içerler. Şarabı pek fazla içmezler. Bayram ve gecelerindeki görüşmelerde tatlı ve acı (yedi levin; dut, badem, nohut, fıstık, fındık, ceviz, ayçiçeği) içki ikram edilir. **Nebi Bayramı**'nda (Hıdır Bayramı) çok aşırı içki tüketilir. Bu bayramda kadın-erkek, büyük-küçük herkes içer. Evvelce kavut yapılır, bunlar sandukhaneye konulur ve kitlenilir. Sandukhaneye kimsenin bayramdan evvel girmesine izin verilmez. Bayram günü içkiler, testilere konulur. Her evin belirlenmiş bir testisi vardır. Her testide Hıdır Nebi'nin elinin izi olduğuna inanılır. Herkez o kavuttan yiyip içkiden içmek zorundadır. Bayram günleri kavut yiyip içki içilir. Hıdır Nebi'nin hikâyeleri, menkıbeleri, efsaneleri anlatılır. Kasideler okunur. Bütün anlatım ve okunanlar Türkçedir. Bu bayram **Küçük Çille**'nin birinci Perşembe günü olur. O gece herkez sade veya ilâveli pilâv yer. İçkisi olmayan hanelere **"ocağı boş"**denir. Her Karakoyunlunun komşudan içki almaya hakkı vardır. Bu gece herkez **od** ve **mum** yakmak zorundadır. Kurban bayramında bütün hacılar kurban keserler. Burada **Kum Gadir Bayramı** da kutlanılır. Mezarlıklarda ve nişangâhlarda hurma paylanılır. Ehl-i hak Karakoyunlu Türkleri; hem Meşhed'e, hem Kerbalâ'ya ve hem de Mekke'ye giderler[54].

Hıdır bayramı Anadolu Türklerinden her kesimde kutlanır. Geçmişte bu kutlamalar daha yoğun olurdu. Bilhassa kırsal kesimde **bahar bayramı** olarak bilinir. Her il ve ilçenin Hıdırlık denilen mesire yerleri vardı. Buralarda bazen ulu kabirler de olur. Biz bunlardan bu isimle anılanları Safranbolu, Trabzon ve Oğuzlu (Azerbaycan) da resimledik. Hz. Hıdır ile ilgili hikâyeler Anadolu Türklerinde de çok anlatılır. Ancak, Varto, Tunceli yöresindeki anlatı ve uygulamalar çok daha yoğundur. Aile içerisinde ve komşular arasında bu bayramda renkli uygulamalar yaşanır. Biz Lolan, Cibranlı, Hormek adlı Alevî meşrep Müslü-

---

54 **A.g.e.**, s. 34.

man Zaza aşiretleri arasındaki uygulamalarla ilgili tespitlerimizi yayımlamıştık. Bu üç aşirette de Karakoyunlulara mensubiyet duygusunun yoğunluğunu M. Ş. Fırat'ın *Doğu İlleri ve Varto Tarihi* isimli eserinden izleyebiliyoruz[55]. Ilhıcı Ehl-i hak Karakoyunlu Türklerinde dikkatimizi çeken bir husus da, inanç kesimleri arasında daha toleranslı olmalarıdır.

Ilhıcı Karakoyunlularının büyük çoğunluğu kendilerini Ehl-i hak olarak tanımlarlar. Savatsız (cahil) kesimler kendilerine Göran /Gören derler ve bu kelimeyi görebilmekle izah ederler. Kendilerini Kürtlerdeki Goren aşireti ile karıştırmamak için özel önem gösterirler. *Burhanul Hak* isimli eser, bunların inanç ve yaşama biçimlerini nesir ve nazımla anlatmıştır. Bu eser; Ehl-i hak Karakoyunlularının yaşama biçimlerini verirken semahları, ibadet şekillerini, sofra adaplarını, nezirleri vs. anlatır.

Bize göre Goren Kürt aşireti ile ilişkili olunmasından da bu derece kaçınmaya fazla zaruret yoktur. Kürt aşireti olarak bilinen toplulukların büyük çoğunluğu soyca ve tamamı da kültürce Türktür.

Ehl-i hak inançlı Karakoyunlu Türk boyları; **Haksarılar** (Toprak Sarılar), **Safi Elişahiler, Günabadiler, Bektaşîler, Mevlevîler, Yadigârılılar, Yeddililer, Davudîler** (...)dir.

Ehl-i hak inançlı Müslüman Türkler de mevcut bir geleneğe dayanılarak **"şah şerbeti"** içilir. Bu şerbetin içerisinde hükmen (muhakkak) bir üzüm veya bir kişmiş tanesi bulunmalıdır. Bu şerbetin içilmesi **"Kırklar"**ın ilk toplantısındaki merasimin tekrarı anlamındadır. Bu konu *Rehberi* isimli ozanın şiirlerinde anlatılırken;

---

55 M. Şerif Fırat, **Doğu İlleri ve Varto Tarihi**, Ankara 1981.

"İçerem Şah Şerbetinden
Dahı gamma gilen (kılan) olmaz
Sırrımız halka fash oldu
Dahı danma (inkâr etme) gılen olmaz,

"Kırkların sırrı bir oldu
Gör ne hikmet sır oldu
Şah-ı Vilâyet pir oldu
Dahı danma gılen olmaz

Şerbetin esli nedendür
Kimse bilmez ne meydendür
Kırklar onu nuş edendür
Dah-ı gamma gılen olmaz

Eli'ye kuruldu mimber
Kulluğunda durdu kamber
Sakisi oldu Peygamber
Dâhi danma gılen olmaz

Eli getirdi bir terk ile
Ahiler onu ezdiler
Verdiler gönül gönüle
Dâhi damma gılen olmaz

Peygamber bir cam eyledi
Kırklara enam eyledi
Cümle bir dilden söyledi
Dâhi damma gılen olmaz[56]

56 S. G. Sadi, A.g.e., s.80.

Ehl-i hak inançlılar kendilerini tam ve gerçek Müslümanlar olarak bilirler; **Şeriattan, tarikatten, marifetten** geçmiş **hakikate** ulaşmış olarak tanımlarlar. Namaz ve oruç ibadetlerini kabullenir, ancak uygulanmaları cihetine fazla gitmezler. "İbadeti zahiren yapmak önemli değil, insan her zaman ibadet içinde olmalıdır. Günde beş vakit namaz kılan değil, daima namaz kılan olabilmeli. Her Müslüman günde bin defa "lailâheillallah daim Allah illallah", demelidir"[57].

Namaz kılmak ve oruç tutmak Hz. Ali'nin camide darp edildiği tarih olan Ramazanın 19. ve 21. günleri muhakkak şarttır. Camiî haram kabul edişlerini Hz. Ali'nin camide şehit edilmesi ile izah etmektedirler[58]. Anadolu Alevîleri arasında bu inancı taşıyan kesimler de vardır. Ancak büyük çoğunluk bu görüşe katılmazlar.

Ehl-i hak inançlı Türklerde Babanehani'den sonra **"kutup"** tabiri yerini **"çırah"** tabirine bırakmıştır[59]. Çırahlık rübbesi mirastır. Babadan oğula geçer. Baba ölünce, kendisinden sonraki çırahı tayin etmemiş ise, en büyük oğul çırah olur. Bu çırahların; Tahran'da, Şeki'de, Kıpçak'da, Hamna'da temsilcilikleri vardır. Bu çırakların görevleri arasında ırşat hizmetinin dışında ayrıca; yeni doğan çocukların kulağına dua okuma, evlendirme ve boşanmanın dinî işlevlerini yürütme, meyyit namazını okuma (cenaze namazını kıldırma) gibi hususlar da vardır.

Kutup'un İslâm dinî terminolojisindeki yeri çok defa farklıdır. O, bediüzzam ve çok kere onunda üzerinde bir mevkidir. İslâm tarihinde bu mevkiye gelebilmiş sayılı insan vardır. Çırahın ölen babanın yerine geçmesindeki yöntem Kuzey Irak Türkmenleri arasındaki **şebek** ve **ke-kaileri** hatırlatmaktadır. Ehl-i hakların İran ve Azerbaycan'da temsilcilikleri varken Türki-

---

57 A.g.e., s. 82.
58 A.g.e., s. 82.
59 A.g.e., s. 84.

ye'de olmayışı ilginçtir. Türkiye'de miktarı az bulmuş olabilecekleri gibi, Zazaca konuşanların ayrı bir organizasyonları da olabilir. Çırahın görevlerinin benzerini Anadolu'da **babalar** veya **dedeler** yapmaktadırlar.

Ehl-i hak Türklerinde çocuklar 15-16 yaşlarına kadar **cem'e** giremez. Cem'in dışında oturarak olayları izleyip öğrenebilirler. Öğrenince "**cerge**"ye girebilir; Cerge'ye girmekle de Ehl-i hak cemaatına girmiş olurlar. Cerge'ye girmek isteyen bir çocuk bir gün evvel **kurban** keser. Sonra cem'e dahil olmak için sürünerek girer. Doğru **mürşidinin** yanına gider. Mürşid kulağına dua okur. Çocuk kulağına okunanları tekrar eder. Daha sonra sürünerek eski yerine döner ve orada oturur. Böylece **tarikat yolu'**na ayak basmış olur. Sıra ile; **tövbe, tevekkül, rıza, murakıbet, fakr, fena, müşahade** eder. Ehl-i hak inancı Türkler arasında bazen **sakal** ve **bıyığını** Kerbelâ'da kestirmeyi **nezir** edenler olur[60].

Nezir/adak canlı hayvandan olabildiği gibi maldan veya paradan da olur. Bedenî ibadetlerden oruç ve namaz nezir edenler de olur. Borçalı ve Azerbaycan'da yaşayan bir pir kendisine nezr edilen bir şeyi, eğer isterse alıp kabul ettikten sonra muhtaç birisine gönderebilir. Kuzey Irak ve Golan Türkmenlerinde konuşmadan yedi kapıdan ekmek dilenmeyi nezir eden anne adayları olmuştur.

Tekrar kutup konusuna dönülecek olur ise, Ehl-i hak inançlı Türklerde bilinen 37 kutup vardır. Bunlar kutupnameler bırakmıştır. Bilinen en tafsilâtlı Kutupname Rehberi'dir. Bu eser Kutup Rehberi'ye aittir. Baba Nehani'nin kutupnamesi en tafsilâtlı olan kutupnamedir. Bu zat, **Hatemel Kutbeyn** (Son ve en önemli dönem)'dir. Bilinen kutuplar; Şeyh Hesen Besri (Hasan Basrî), Şeyh Maruf Kerhi, Şeyh Sedr, Şeyh Rükneddin, Hıdır, Pir İlyas, Sultan Nehani, Hudaybek, vd.dir. Rehberi'ye göre, Şeyh

---

60 **A.g.e.**, s. 89.

Safi (Şah İsmail'in 4. dedesi) den sonra gelen kutuplar Azerbaycan Türk coğrafyasından olmuştur.

Kutup Baba Nehani'nin eseri *Divan-ı Fatihi*'dir. Bu eser tamamen Türkçedir. Esasen bütün kutupların eserleri Türkçe'dir. Baba Haziri'nin mezarı Husravşah'dadır. Burası Ilhıcı'ya altı km. mesafededir. Baba Salman'ın Kutupnâmesi, **Keşfü'l-Esrâr** (Esrarların Keşfi) isimli eserdir. Bu eser Türkçe ve Farsça olup 12 bölümden meydana gelmiştir. Kur'an ve Nehcul Belage (Hz. Ali'nin Konuşmaları)'den sonra bu yörede okunan en önemli eser olarak kabul edilmektedir. İnanca göre bu eser herkesin yanında okunmaz. Büyük bir kısmı Türkçe olan bu eser senede bir defa okunur.

Kutup'ların yaşamı efsane ile karışmıştır. Kutup'lar zamandan ve zeminden münezzeh kabul edilmektedirler. Nebi Ağa, Gregoryanlar arasında da dinî prestiji olan bir otorite idi. Zamanında Ermeni kesişleri ziyaretine gelirlerdi. Nebi Ağanın müridlerine **Nebili** denilirdi. Müridleri onun öldüğüne inanmazlar. 12 İmam gibi gayba karıştığını kabul ederler. "Nebi Bayramı" ile "Hıdır Nebi Bayramı" halk arasında birbirine karışmıştır. Nebi bayramını Gregoryan –Ermenilerce de kutlanmaktadır. Gregoryanlar bu güne "Sume Sergis"demektedirler[61].

Kutupnâmeler Anadolu'da sadece Ehl-i hak kesimin değil, tarikatlar tarihi, İslâm felsefesi, tasavvuf ilmi ile ilgilenenlerin de başvuru kitapları arasında sayılır. Dönemin dinî liderlerinin hemen hemen hepsinin hayatı efsanelerle karışmıştır. Bizim açımızdan bu eserler çok yönlü kaynak olan başvuru eserleridir. Dikkatimizi çeken diğer konu Gregoryan inançlı halkın Karakoyunlu Türk dinî liderlerine itibar etmesidir. Olay saygın din adamının farklı dinlerden halkın sevgisini saygısını kazanmış olması mıdır? Yoksa bütün Gregoryanların Ermeni milliyeti ile özdeştirilmeden evvel bir kısım Türkler Karakoyunlu çağında

---

61 **A.g.e.**, s. 100-107.

veya daha önce Gregoryan inancına mı girdiler? Bunlar Türkçe konuşan Türk soylu ve Türk töreli insanlar iken, Gregoryan mı oldular? Böyle olunca Nebi Ağa'nın Gregoryan Türkler'e tarafından özel itibar görmesinin izahı da kolay olur. Gerçi Nebi Ağa İslâm ulusu örneğinde olduğu gibi Müslüman ve Hristiyan azizlerinin özdeşleştirildiğinin örnekleri az değildir. Sarı Saltuk bunlardan birisidir. Ancak bizim Gregoryan Türklere yaklaşım tarzımızı doğrulayan örnekler de vardır. Iğdır'da **Er Davut Ocağı** Müslüman halkın da ziyaret ettiği üzerinde haç bulunan büyük bir kayadır. Bu ziyaretin izahı her iki şekilde de yapılabilir[62].

Fezlelibey Divanı, Türkçe gazellerden oluşan bir divan olup, Fezlelibey'e aittir. *Nesimi Divanı,* 500 sahifeden meydana gelmiştir. Diğer önemli bir eser Fuzuli'nin *Hadikatü's-Süedâ'* sıdır.

Ehl-i hak inançlı Müslüman Karakoyunlu Türklerinde halk inançları genel Türk halk inançlarından fazla farklılık yansıtmazlar. Ölüler evde yıkanırlar, hayatlarda, **Kara Çadırlarda** yıkanılır. Yas merasimi üç gün sürer. Birinci günün akşamı **helva** ile mezarlığa gidilir, mum yakılır ve fatiha okunur[63]. Bahçe anlamında hayat, Kars ve çevresinde de vardır. Meftanın evde yıkanılması yakın geçmişe kadar çok yaygın iken, şimdilerde bu uygulama kırsal kesimde kalmıştır. Apartman hayatı, ölü yıkanmasını camilerde yaptırmak zorunluluğunu beraberinde getirmiştir.

Ehl-i hak Türklerinde, diğer Türk boylarında olduğu gibi mezarlar kutsal kabul edilir. Ziyaretgâhları sayıya gelmez, çokturlar. **Dut ağacı** ve alem ziyaretlerinin mumları hiç söndürül-

62 Y. Kalafat, Toplu Mezar Kazısı, Soykırım ve Nahcıvan Gezisi, Türk Ermeni İlişkileri (...) Ankara: 200, s. 183-193; Güney Azerbaycan'da Türkçe Yazan Gregoryan İnançlı Bir Halk Aşığı Salmaslı Kul Hart "**Türkiye'nin Ermeni Meselesi Sempozyumu,** V. Celal Bayar Üniversitesi, (23-25 Mayı 2002).

63 S. Sadi, s.124.

mezler. Sonsuz (çocuğu olmayan) kadınlar ziyaretlere daha çok giderler. Ziyarete **ayakkabı** ile girilmez. Ziyaretlerde sanduka **tavaf** edilir, mum yakılır. Ziyaretten arka arka tersine çıkılır ve kapısı kapatılır. Akşam gün batmadan kadınlar ellerinde **ekmek** ve mumla ziyarete gider, mumları ziyarette yakarlar. Ekmekleri de oradaki **sıçanlara** verir bu hayvanları doyururlar. Orada hiçbir hayvan öldürülmez. Tanış kadın ve erkekler karşılaştıklarında karşılıklı ellerini uzatır ve "eli'nin eli" diyerek tokalaşırlar. Nişangâhta hiç kimse kesinlikle arak içmez.

Gülmüşk Hatun (imamzade) Hz.Ali'nin torunu olarak bilinen bir ziyaret yeridir. Buraya yağmur duasına gidilir. Burada kaşıkla su serpilir ve **su** istenir. Kutsal kabul edilen taşlar arasında; **karataş, elitaş,** ayrıca Hz. Ali'nin kılıcıyla ile ikiye böldüğüne inanılan **taş,** sayılabilir. Burada Hz. Ali'nin parmağının ve atının nalının izi olduğuna inanılır. **Üç kardeşler taşının** oluşumuyla ilgili bir söylentiye göre, Nebi Ağa kente gelince, Onu tanımayan üç genç onun aleyhinde konuşurlar ve taş kesilirler. Gülmüş Hatunun arkasındaki büyük taş, **Baba Pir Eli**'dir. Bu taş bazılarına göre büyük bir derviş ve bazılarına göre de Hz. Ali'dir[64]. **Hz. Ali Kültü,** Anadolu Türklerinde de çok kuvvetlidir. Sadece Alevî ve Bektaşî inanç çevrelerinde değil, bütün dinî çevrelerde Hz. Ali'ye karşı muhabbet vardır.

Ehl-i hak Karakoyunlu Türkmenlerinde **şahsey - vahşey** inanç ve uygulaması vardır. Merasime katılanların ellerinde **kama** olur. Merasim semah gibi ritimli ve uzun olur. Bu Türk boyunda taziye merasimleri *Kumru* ve *Dahil*'in bu isimle tanınan iki ünlü eserine göre olur. *Kumru*'nun yazarı Nahçıvanlı Kumru ve *Dahil*'in yazarı ise, Meragalı Dahil'dir. Her iki eser de tamamen Türkçedir.

Dahil'in bölümleri: Müslüm ve Müslümün Balaları, Sakine ve Ekber'in Konuşması, Kasım ve Onun Gelininin Konuşması,

---

64 A.g.e., s.143.

Şumur ve Hz. Abbas'ın Konuşmaları, Haris ve Eşinin Konuşmalarıdır.

Ehl-i hak Karakoyunlularında **aşure günü** İmam Hüseyin'in rolünü mürşid oynar. Köyün aşığı - ozanı da Yezit olur. Yezidilerin elbiseleri kızıl, İmam Hüseyin'in giysileri ise yeşil olur[65].

Ehl-i hak mezar taşları **raz-ı remzi'**lidir (yazıları sırlıdır). Taşlarda tarak, makas, tüfek gibi şeylerin resimleri olur. Bu gelenek Türk ellerinde oldukça yaygındır. Derbent'teki Kırklar Mezarlığı'nda birçok eski ve yeni mezar taşında at, koyun, saksıda çiçek, kama, çizme, tüfek ve benzeri örnekleri görebilirsiniz[66]. Farklı boyutlarda da olsa bu uygulamayı biz Iğdır, Tunceli ve daha birçok yerde gözlemledik. Esasen kullanılan motifler değişmiş olmakla beraber Türkiye'nin her yerindeki birçok mezar taşında meftanın cinsiyetini ve mesleğini simgeleyen resimler görebilirsiniz. Bu gelenek Osmanlı mezar taşlarına kavukların türü şeklinde yansımıştır. Sırlı yazısı olan mezar taşlarının tarihî seyri ve yayıldıkları coğrafya Türklerin dinî tarihleri hakkında da bir fikir vermektedir. Altaylar'daki Türk bölgelerinde görülen üzeri koç, koyun ve at heykeli mezar taşlarının üzerinde Akkoyunlu mezar taşlarında olduğu gibi, ok, kılıç, kama, tarak, iğne ve benzeri motifler vardır. Azerbaycan'ın İslâm Türk bölgelerinde ve Anadolu'nun Ahlat bölgesinde bu mezar taşlarında Arap harfli yazılarda vardır. Erivan yöresi kilise bahçesi mezar taşlarında ise, tamamen aynı olan koçlu koyunlu mezar taşlarında haç da bulunmaktadır. Bu türden hayvan heykelli mezar taşı başka bir Hristiyan mezhepte görülmez iken, dünyanın başka bölgelerindeki Gregoryanlarda da bu tür mezar taşına rastlanmamaktadır. Ermeniler Kafkasya'dan Altaylar'a göç etmediklerine göre, Altaylar'dan Kafkasya'ya gelen halklardan bir halk bu kültürü taşımış ve bu halkın Kafkasya'da Gregoryan

---

65 **A.g.e.,** s.148.
66 Y.Kalafat, Kırım-Kuzey Kafkasya, Ankara1998.

inancını benimsemiş olması gerekir. Bize göre bunlar Türklerdi ve bugünkü Kafkasya Ermenilerinin belirli bir kısmı Türk soylu idi.

Ehl-i hak Türkmenlerinde mezarın yanında **mum** yakmak için bir **ocak** vardır. Mumsuz mezarlığa gidilmez. Mezarlıkların içerisinde mürşit mezarları da vardır. Bazı eski mezar taşları Türkçe yazılı iken, bu tür mezar taşları yaygınlaşmaktadır.

Anadolu'da mum yakmak için ocak bulunan mezarlar daha ziyade Alevî, Bektaşî, Şiî ve Caferî mezarlıklarında görülmektedir. Bu kesimin ulu kabirlerinin de belirli bir yerinde mum yakmak üzere ocakları vardır. Mum geleneği daha ziyade türbe ziyaretlerinde görülmektedir. Birçok ulu zatın yakın çevresine yapılan definlerle yeni mezarlıklar oluşur. Türkiye'de mezar taşlarına Arapça olarak sadece dinî ifadeler yazılmaktadır. Bu uygulama giderek yaygınlaşmaktadır.

Ehl-i hak Karakoyunlu Türklerinden Türkçe bir mezar taşı yazı örneği olarak şunu verebiliriz:

"Bir peri peykor (beden)melek suretinin dur bu mezar,

Gör nece hakiyle yaksen eyleyip dur rüzugar"[67].

Ehl-i hak Karakoyunlu Türkleri her cuma akşamı, toylarda bayram arifelerinde Nebi bayramında mezarlığa giderler. Yılın son çarşambasında burada ateş yakılır. Bayram merasimlerinde mum ve ocak da vardır. Kadınlar toplanır, akşamdan nişangâhların arkasında tatlı ve çerez yerler. Mezarlıklardan geçer ve bu esnada mum yakarlar. Dereye inince ağbircekler (gün görmüş yaşlı hanımlar) genç kadınlar okuyup oynarlar. Evlerine dönünce ellerinde kalan mumları da yakarlar. Kadınlardan sonra erkekler mezarlığa giderler. Mezarlıktan önce evden içki içmiş olarak çıkarlar. Kahveye gelir, âşıkları dinlerler. Atlılar, atçapar-

---

67 S. G. Saidi, a.g.e., s.127

lar, at koşturup, atları ile tepelere inip çıkarlar. Evlerde yaşlılar ve dervişler kalırlar. Onlar da kaside okurlar[68].

Bayramlarda atlarla tepelere çıkıp inmek Türk bayram eğlence geleneğinin bir parçasıdır. Sanırım temsili kut alınmış oluyor. Bizim Altay'da katıldığımız **"El Oyun"** bayram şenliklerinde atlılar ellerinde meşalelerle bir tepeye çıkıp inmişlerdir[69].

Ehl-i haklarda yıl tehvil olup günlerin uzadığı gece, bayram yapılır. Görüşe gidilir. Yemek verilip arak içilir. Yemekte, sütlü aş, badem unu murabbası (reçeli), kelem (lahana) aşı olur. Bayram gecesine **"eli gecesi"** denir. O gün Hz. Ali'den başka hiç kimsenin haklı ile haksızı ayırma yetkisi olmadığına inanılır. Bayram 13. güne kadar devam eder. O gün dışarı çıkılır. **Pir Abdal** ve **Tekiye Boyu'**na gidilir. Son çarşamba (ahir çarşamba) günü ateş yakılır[70].

Ehl-i hak inançlı Karakoyunlularda toyda büyük bir **teşt** (sofra) kurulur. Bir **kirt** (hediyelerin konulduğu yer) hazırlanır. Bu **kirte** konulan para ve hediyelerde yeni çiftlerin yaşamı başlamış olur. Bu Türk kesiminde de sağdıç ve soldıç uygulama ve inancı vardır. Gelin hamamı bunlarda da yapılır. Toylarda ve sair eğlencelerde; tar, kaval ve tanbur çalınır. Âşık meclisleri yapılır. Gelin alayına **mum** yakılır, çeyiz dizilir.

"Sağduşuna olmaz rustem beraber,
Solduşuna İsfendiyar yalandır
Bey üzü (yüzü) küçeni edip münevver
Görüm aybey toyun mubarek olsun"

---

68 **A.g.e.**, s.131.
69 Y. Kalafat-S. Ogan "Abakan Sempozyumu ve Hakasya Seyahat Notları", **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, Mart 2003, s. 195, s. 46-54.
70 S. G. Sadi. s. 131-135

Damat evinde özel erişte aşı yenilir. Berber damadı kırkar (tıraş eder). Tıraşın tam ortasına berbere büyük paralar verip "git" denir. Daha büyük para veren tıraşın devamını ister. Bu esnada damat sakin olmak zorundadır. Kendisine şakadan batırılacak iğneye kızmamalıdır. Aynı zamanda gülmeden ciddî durabilmelidir.

Gelin baba evinden çıkınca, kız evinin ağ sakalı bir **şal** ile gelinin belini bağlar, şapkasını gelinin başına koyar ve

"Gelin gelin naz gelin
İncilerin düz gelin
Yedi oğlan isterem
Son beşiğin kız gelin" der. Gelinin elinden tutar ve yedi adım ileri çıkar. Sonra üç defa gelini **duvara** çırparak evin eşiğinden dışarı çıkarıp;

"Dost dostluğu ile
Düşman korluğu ile
"Ha bir Allah ha" diye bağırılır[71]. Düğüne katılanların toplu hâlde, "Allah, mübarek ha" diye bağırmaları Kars yöresinde **"oğlan şahı"**nın havaya kaldırılmasında olur. Birisi "Here bir Allah" komutu ile başlatır.

Geline kuşak bağlamak ve bağlarken hayır dua etmek diğer karşılaştırmalarımızda belirttiğimiz gibi Anadolu Türklerinde de vardır. Toydaki diğer safahatı, İran'ın diğer Türk kesimleri ile ayrıntılı karşılaştırdık. Bu bakımdan tekrardan kaçınmayı yeğliyoruz.

Akkoyunlu ve Karakoyunlu Türk devletlerinin tarihleri gerçek anlamda ihmal edilmiştir. Her iki Türk topluluğu, günü-

---

71 A.g.e., s.139.

müze yansıyan siyasî ve kültürel sorunlar itibarıyla, öncelikle Anadolu Türklüğü için özel önem arz etmektedirler. Nedendir bilinmez bu Türk topluluklarının incelenmesi cihetine ciddî bir biçimde gidilememiştir. Anadolu'nun ilgili aydını Ehl-i hak ve Ali Allahi'lerin arasındaki farkın bile yeteri derecede farkında değiller. Son yıllarda yapılan bir iki çalışmanın dışında elimizde yapılmış inceleme de yoktur. İsmet Pakmaksız, *Tarih Boyunca Türk Kültürleri ve Türkmenler* isimli çalışmasında bu yörenin inanç yapısına da yer vermiştir[72]. İran Türklüğü ile ilgilenen Türkler ve Batı emperyalizmine karşı olduğunu söyleyen Farslar Akkoyunlu ve Karakoyunlu dönemlerini şartlanmamış bir kafa ile birlikte bölge medeniyeti adına incelemek zorundadırlar[73].

72 İsmet Parmaksız, **Tarih Boyunca Türk Kültürleri ve Türkmenler**, Ankara 1983.

73 Aygün Haşimzade Attar, **XVII. Esrin Evrelerinde Sefevi- Osmanlı Münasebetleri, Türkiye Gaynaklarında**, İstanbul 2001; Metin Ören, **İran Türkleri Hürriyet Hareketleri**, Ankara.

Kiresunlu Türkleri

Giresunlu veya Kiresunlu Türkmen-Oğuz toplumu Azerbaycan'ın Hoy, Salmaz ve Urmiye bölgelerinde, Urmiye Gölü'nün batı kısmında yaşamaktadırlar. Güney Azerbaycan'da bu toplumun Karadeniz'in Giresun bölgesinden geldikleri kanaati hâkimdir. Çepni Türkmenlerindendirler. Mezhepleri Caferî veya Hanefî değil Şafiîdirler. Lehçeleri Karadeniz ve Tebris Türkçesi arasında bir karakter arz eder.

Şafiî olmalarına rağmen Giresunlularda 12 imam ve muharremlik kültleri oldukça güçlüdür. Bu iki kült, Caferî mezhebine mensup Türklerin yaşadıkları Anadolu'daki, Caferî olmayan komşularında da canlılığını kısmen muhafaza etmektedir. Bu canlılık geçmişte daha güçlü imiş. Şafiîlik Türkmen Türkleri arasında pek görülmez. Doğu Anadolu'da bir kısım Kırmanç ve Zazalar arasında görülür. Kuzey Mezapotamya'da Erbil ve Kerkük yöresinin bir kısım Türkmenleri arasında Şafiî mezhebine mensup aşiretler vardır. Bu durum Sünnî olan Osmanlı ve Şiî olan İran Türklüğü arasında yaşanan bir sıkışmışlığın sonucu, birlikte yaşadıkları Bahtinan ve Barzan Şafiî aşiretlerinden de etkilenerek, Şafiî oldukları şeklinde izah edilmektedir. Güney Azerbaycan aydınının kanaatine göre Giresun boyunun Anadolu'daki kesimi de birkaç yüz yıl evveline kadar Alevî inançlı idi.

Türkiye Çepnilerinin bazı kesimlerinin hâlâ Alevî inançlı oldukları görüşünün yanı sıra, Çepnilerin eski Alevîler oldukları görüşünü savunanlar da vardır.

Türkiye'de Oğuzların en yetkili uzman ismi bu isimli eserin[74] yazarı rahmetli hocamız Faruk Sümer'dir. Bu eserde Giresun yöresi Çepnileri doğal olarak yer almaktadır. Ancak, isim bir boy ismi olarak zikredilmemektedir. Bölge Çepniliğini inceleyen Ali Çelik[75]de Giresun Çepnilerini uzun boylu anlatırken onların bir boy olduklarını belirtmemektedir. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki oymak, aşiret ve cemaatleri anlatırken Cevdet Türkay[76] Giresunluları zikretmemektedir. Esasen konumuz Giresunlular toplumuna Giresun şehrinin veya bu toplumun anılan şehre isim vermiş olması değildir. Biz Güney Azerbaycan'daki Giresun veya Kiresun Çepni Türkmenlerinin halk inançları üzerinde duracağız.

Giresunlularda uzak bir yerden köyüne gelen birisi, evine gitmeden evvel ilkin mezarlığa gider. Orada yatmakta olan aile büyüklerini ziyaret eder. Ziyaret ettiği mezarların toprağından bir parça alıp ağzına atar. Bu uygulama "ata kültü" ile ilgilidir. Ata ruhlarına saygılı davranmak Türk inanç sisteminde önemli bir yer tutar. Geleneksel İslâmın tezahürlerinden olan bu uygulama Türk halkları arasında çok yaygındır ve Göktürk dönemine kadar uzanan bir uygulama derinliği vardır. Göktürk döneminde senenin muayyen zamanlarında ata ruhlarına kurban kesilirdi. Hâlâ, Anadolu'da kurban bayramlarında ölmüş ana babalar için de kurban kesildiği olur. Evlilik arifesinde gençler, ulu kabirlere birlikte gider, göçmüş aile büyüklerini de ziyaret ederler. Askerlik, yüksek tahsil ve benzeri nedenlerle sılaya çıkanlar

---

74 Faruk Sümer, **Oğuzlar-Türkmenler-Tarihleri, Boy Teşkilatları, Destanları**, İstanbul 1992.

75 Ali Çelik, **Trabzon Şalpazları Çepni Kültürü**, Trabzon 1999.

76 Cevdet Türkay, **Osmanlı İmparatorluğunda Oymak Aşiret ve Cemaatler**, İstanbul 1979.

ecdat kabirlerini ziyaret ederler. Keza, arife günleri göçmüş büyüklerden başlanarak kabirler ziyaret edilir. Karapapah Türklerinde şampiyona gibi önemli yarışmalara giren sporcular karşılaşmadan evvel ve sonra ata mezarlarını ziyaret ederler. Ata ruhlarının ölünün kırkı çıkıncaya kadar ve her cuma hanelerini ziyaret ettiklerine inanılır bu vesile ile de hayır işlenir.

Salmaz'da yaşayan Giresunlu ve diğer Türk kesimlerindeki bir dep (gelenek)'e göre bir aileden ölüm olsa, o aileden kohum–kardaş (hısım akraba) ölümden korunmak için **"gada kurbanı"** diye adlandırılan bir koyun kesilerek kurban edilir. Bu kurbanın başı, ciğerleri ve işkembesi mezarlığa gömülür, eti yoksul ailelere paylaştırılır, ölü sahibi bu etten yemez. Böylece ölümden korunulduğuna inanılır[77].

Anadolu'da "gadanı alsın", "gada-belânı savsın" diye bir ifade vardır. Gelecek veya gelip geçmiş, görünmeyen bir terslik için kullanılır. Sadaka verilir veya bir kurban kesilir, hayır işlenir[78]. Adak kurbanın etini Anadolu Türkleri de yemezler. Yanılmıyorsak, bize göre bu uygulamanın mahiyetinde ölümü ifa eden güce yapılmış bir korunma veya kurtulma borcunun ödenmesi vardır.

Giresun Çepni Türklerinde toy-düğünlerde bir genç gelinin karşısına geçer elinde tutmakta olduğu yumurtlayan tavuğu oynatarak oynar. Ayrıca kız evi, gelinle birlikte onun yeni evine yumurtlayan bir **tavuk** hediye eder. Bununla, gelinin ileride çok çocuklu bir anne olacağına inanılır. İnanca göre tavuk–**yumurta**, dölün, zürriyetin remzidir. Anadolu ve sair Türk ellerinde yumurta ve tavukla ilgili çok inanç vardır. Doğu Anadolu'da gelin yeni evinin eşiğinden girmeden evvel, evin duvarına vurularak bir yumurtanın kırılması sağlanır, yumurta nazarlıklarda kulla-

---

77 Tovhit Melikzade Dilmegani, "Türklerde Ölüm Konusuna Bir Bakış", **Görüş**, Tebriz, 1379 (2001) s.51-89.

78 Ali Haydar Dede Kurban, **a.g.e.**

nılır. Kara tavuk ise büyü bozmada ve halk hekimliğinde kullanılır.

Giresunlularda yatılı misafirin çabuk gitmesini sağlamak için bazı uygulamalar yapılır. Misafirin oturduğu yere **tuz** dökülür. Bu inanç Salmaz'ın diğer Türk halklarında da vardır. Anadolu'da çabuk gitmesi istenilen konuğun ayakkabısının içine tuz dökülür. Gelişinden memnun olunmayan misafirin çıkardığı **ayakkabılar** düzeltilmez.

Tuz, Türk halk inançlarında önemli bir yer tutar. "Tuz – ekmek hakkı" na inanılır. Tuzun üzerine **yemin** edilir. Tuz da ekmek gibi nimet sayılır çiğnenilmez. Mevlütlerde su gibi tuz da okutulur. Sadaka olarak verilen tuz gada belâ savar. Büyü bozmada da tuz kullanılır. Karakalpakistan'da, Tataristan'da ve Başkurdistan'da misafir, evin veya köyün eşiğinde tuz ekmekle karşılanır.

Giresunlularda genç kızlar kısmetlerinin açılması için imamzadelere giderler. Bu ziyaretlerde;

"İmamzade dağları
Yaşıldı (yeşildir) yaprakları
Allah muradım versin
Açılan (gelecek olan) ayın ortası" dörtlüğü okunur. Bu dörtlüğün Anadolu, Kuzey Mezopotamya (Erbil-Kerkük) Nahçıvan, Dağıstan (Derbent)'da variyantları vardır. Bu tespitte "dağ kültü" ile "ata – arvah" kültü bir arada yer almıştır. Türk halk kültüründe ulu zadlar, pirler dağlara isimlerini verirler. Bu tespitte imamzade dağlara ismini vermiştir.

Güney Azerbaycan'ın Salmaz Türklerinde nazar vuranın (göz değmiş olan kimsenin) nazarının giderilmesi için, nazar edenin basmağı (ayakkabısı) ndan bir parça kesilerek üzerklik otu ile birlikte yakılır ve tütsüsü çıkarılır. Anadolu'da nazar ettiğinden şüphe edilen şahsın giysisinden gizlice bir parça kesilir

ve bu parça yakılır. Nazar alan şahıs bunun tütsüsüne tutularak nazarın tedavi olacağına inanılır. Bazen şüpheli şahıs sayısı artınca çok sayıda kimsenin giysisinden, meselâ entarisinin katlanılmış eteğinin ucundan bir paça kesilir. Bu uygulama Giresunlu Çepni Türkmenlerinde de vardır.

Giresunlularda çocuğu nazardan korumak için çeşitli vesilelerle çocuklara "koyun göz, adam göz, pişik göz, it göz hamı (hepsi) nin gözü çatlasın patlasın" denir. Bu inançta sadece insanların değil, diğer canlıların da gözlerinin değebileceği varsayılır. Dogu Anadolu'da çocuğun kırkı, çeşitli canlı yavrularının kırkı ile karışıp çocuk zarar görmesin diye bu hayvanların isimleri yapılan efsunda tek tek sayılır.

Giresun Türklerinde mavi-göy gözün önemini belirten bir söz vardır. "Ala gözü (gözlü olanı) it doğar, kurt da doğar, şart odur ki (önemli olan) göy göz doga" Gözü ela olan yavruyu bütün canlılar doğurabilir. Önemli olan mavi-yeşil gözlü olan doğumu yapabilmektedir. Göygöz nadir olur çok önemsenir. Mavi göz Anadolu Türklerinde de önemsenir. Mavi gözlüye nazar zor değer, mavi gözlünün nazarı çabuk değer. Mavi gözlüye büyü geçmez, bazı büyü yapımı ve define aramalarında mavi gözlü çocuklar kullanılır. Gök mavidir, uludur. Mavi gözlüde bir takım sır güçlerin olduğuna inanılır.

Dümbülü, Afşar, Bayat ve Giresunlu Türk boylarının yaşadığı Güney Azerbaycan'ın Hoy bölgesinde çille gecesi - akşamı güz mevsimin sonunda en uzun günün gecesinde kışın ilk 40 günü büyük çile; ikinci kırk gün, küçük çiledir. Kış mevsimi için saklanan meyve, çerez, şirni çıkarılır. **"Çilli sofrası"**na helva, peşmek (tel helva), baslık (horoz şekeri), nogul (tatlıya batırılmış badem veya fıstık), karpuz, nar, kavun, armut, elma, ayva, badem, ceviz, kişmiş, nohut, pıttak (patlak mısır), kavurga konur. Karpuz, sofranın gelinidir. Buna **"çille karpuzu"** denir.

Çillede yeni gelin ve adaklılara aileleri **"çille payı"** gönderirler. Çille payı, hava kararmadan gönderilmelidir ve çille payı yedi tabağa konur. Bunlara **"çille tabağı"** denir. Bu tabaklar süslenirler ve üzerlerine ağ (ak) veya al (kırmızı) şal çekilir. Bu tabakların her birine ayrı şey konulur. Bir tabağa kavun - karpuz, birine kırmızı elma, birine armut, birine nar, birine un ve düğü (pirinç), birine paltar (giyim) birisine ise altın ve gümüş konur. Tabakları getiren kız evi merasimle karşılanır. Tepsi için **üzerlik** yakılır. Tabaklar özenle alınıp konak odasına konulur. Getirenlere enam (hediye) verilir. Hediyeler para, yün, çorap, gömlek vs. olabilir. Kız evinde şenlik yapılır, gelen yemişlerden komşulara pay verilir. Oğlan evinden ertesi gün kız evine gelinir. Orada şadlık verilir (eğlence yapılır). Bu geceyi kutlamayanın yıl sonuna kadar mutsuz olacağı inancı vardır. İnanca göre çille mutsuzluk getirir. Adaklı kızı olmayanlar bir aksakalın evine gidip orada şadlık eder, nagıl söyler, hatıra anlatırlar. İnanca göre çilleler, büyük bacı ve küçük bacı imiş ve aralarında atışırlarmış, bunlar temsilen canlandırılır. Nişanlı, sözlü çiftler arasında hediyeleşmek belirli günlerde adaklıları anmak Anadolu Türklerinde de vardır. Özbek Türklerinde kız evi damada dokuz tabakta dokuz ayrı yiyecek gönderir. Bunları damat arkadaşları ile yer ve tabaklara para konulur.

Hoy'daki Giresunlu ve diğer Türk boylarında çille gecesinde **köse oyunu** oynanır. Köse bir çobandır. Ona makyaj yapılır. Sopasına çıngırov (zil – çan), beline tahta kılıç takılır. O kapıları dolaşıp eğlence yapıp hediye alır. Böylece çille eğlenceleri başlamış olur. Ev sahiplerine dua edilir ve ne verilir ise ona razı olunur. Veremeyen aileler için de Allah'a dua edilir. Bu arada kösenin avradını çalarlar, köse sopasıyla çevredekilere vurarak eşinin yerini öğrenmeye çalışır. Köse motifi Türk halk eğlence kültürünün aslî unsurlarındandır. Seyirlik oyunlarımızda mutlaka köse vardır. Biz, Dağıstan, Borçalı, Nahçıvan, Erbil'de, köse ile ilgili tespitler yaptık. Balkanlar'da da kösenin çok iyi bilinip ya-

şatıldığı bilgimiz dâhilindedir[79]. Anadolu'da köse ve benzeri köy seyirlik oyunlarının eski Türk inançları – Kam merasimleri ve modern Türk tiyatrosunun ilk adımları olan Karagöz – Hacivat ile olan bağlantıları da çalışılmıştır[80]. Bize göre, semaların da derinliklerinde şu veya bu şekilde seyirlik köy oyunları ile olan bağlantıları vardır[81].

Giresunlu, Dümbülü, Avşar ve Bayat Türk boylarında çille gecesi bir çocuk suya gönderilir. Bu çocuk hiç konuşmadan suya gidip su getirmelidir. Bu suyu ağpürçek (saçı ağarmış, gün görmüş) bir kadın bir kaba döker. Bu esnada oradakiler mani bayatı okurlar:

"Elinde bayda gelin
Durupdu çayda gelin
Tanrı muradın versin
Açılan ayda gelin"

gibi parçalar okunurken, Ağpürçek hanım gençlerin her birinden boncuk düğme türünden eşyaları suya atar. Bunlar bayatı okunarak sudan çıkarılır. Okunan şiir, eşya sahibinin falı olarak kabul edilir. Bu uygulama Türk halkları arasında çok yaygındır. Balkanlar, Anadolu, Kafkasya, Orta Doğu ve Türkmenistan Türk halkları tarafından bilinip uygulanmaktadır[82].

---

79 Erman Altun, **Cemali Ritüeli ve Balkanlardaki Varyanyları**, Ankara: 1993; Abdurrahim Dede, **Batı Trakya Türk Folkloru**, Ankara 1987.

80 Metin And, **Oyun Ve Bügü Türk Kültüründe Oyun Kavramı**, İstanbul, 1974, Şükrü Elçin, **Anadılu Köy Orta Oyunları- Köy Tiyatrosu**, Ankara 1977; Kamil Toygar, **Karagöz, Kukla, Orta Oyunu, Oyun Metni Yarışması, Karagöz Oyun Metinleri**, Ankara 1987.

81 Fuad Yöndemli, **Mevlevilikte Sema Eğitimi**, Ankara 1997; Muammer Uludemir, **Eskişehir Semahları**, Ankara 1995.

82 Amangül Durduyeva, "Türkmen Mancukaattıları", **Bilig.** S.1, Bahar: 1996, s. 89-91.

Çille inancını Nevruz bahsi münasebeti ile Abdulhâluk Çay incelerken; eserinde bu inancın yaşatıldığı Türk ellerine dair bilgilere ayrıntılı olarak yer vermiştir[83].

Salmaz'da yaşayan Giresun Türkmen aşiretlerinde buğday kavrulup (kavurga) evin damına, gelecek yıl **bereketli** olması için serpilir. Türk halk inançlarında kavurga bir kültür kotudur. Keza evin damı da öyledir. Çıkmış diş dama atılır. Gelinin başına elma ve çerez evin damından saçılır. Nevruz'da damdan mendil salınır, kapı gibi baca da dinlenir[84].

Güney Azerbaycan'da **Hıdır Nebi günü**, büyük çilleden 45 gün sonra olur. Hıdır Nebi veya Hızır Nebi günü Hıdır Peygamberin dirilip bütün evlere uğradığına inanılır. At sırtında dolaşan Hıdır Nebi darda kalanlara yardım eder, hayır ve bereket getirir. Giresunlularda yaşayan bu inanç Batı Türklüğünün tüm ellerinde vardır. Anadolu'da Hızır'ın dirildiği değil, her zaman gelebileceği inancı da vardır. Hangi kılıkta geleceği de bilinmez. Bu itibarla "Her geceyi kadir ve her geleni Hızır bil" denir. Bu söz her gece iyi niyetlere, hayırlara talip ol ve hiç kimseye fena davranma anlamında söylenmiş bir sözdür. Hızır inancı Ahmet Yaşar Ocak tarafından ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir[85].

Mevsim törenleri Türk coğrafyasının her kesiminde uygulanmaktadır. Kazak Türkleri ilkyaz gündönümü yılbaşı bayramına **"ulus kün"** veya "ulustın ulıy kün" (ulusun ulu günü) demektedirler. Tacemen bu merasimleri;

1. İlkyaz gündönüm
2. Hıdrellez
3. Sayacı / sayıcı – cumalı, Güz törenleri

---

83 Abdulhaluk M. Çay, **Türk Ergenekon Bayramı Nevruz**, Ankara: 1989.

84 İbrahim Boyzel "Iğdır Nahçıvan ve Tebris Üçgeninde Nevruz Gelenekleri", **Nevruz ve Renkler**, Ankara 1996, s.111-121.

85 Ahmet Yaşar Ocak, **İslam Türk İnançlarında Hızır Yahut Hızır-İlyas Kültürü**, Ankara 1985.

4. Kurt günleri / Kurt düğünleri / Kurt bayramları /Kış törenleri şeklinde tasnif etmektedir[86]. Biz Gagauzeli'nde **kurt bayramında** bulunduk. Ayrıca Gagauz Folklor Müzesinde bu bayramla ilgili dokümanları inceleme imkânı edindik[87].

Altı Mayıs veya Hıdrellez, Anadolu, Azerbaycan ve Bulgaristan'da olduğu gibi bütün Türk ellerinde bilinen ve uygulamaları ile inanç yüklü bir bayramdır. Bu günün arifesinde evlerin içleri (haremler) tamamen temizlenir. Bayram günü çamaşır yıkanılmaz, dikiş dikilmez. Bu durum, "Hıdrellezde iğne tutulmaz" diye ifade edilir. Bu dönemde erkekler de iş yapmazlar. Safranbolu'da olduğu gibi Bulgaristan'da da Hıdrellezde dağdan eve odun getirilir ise eve muhakkak yılanın geleceğine inanılır. Safranbolu'da odun getirme zarureti var ise, yılandan korunmak için bazı uygulamalar yapılır. Bununla ilgili efsaneler anlatılır.

Bulgaristan'da Hıdrellez'de **"göce aşı"**, **"ot bidesi"** gibi özel yemekler yapılır, "yağ kokutulur". Özel yemekler yapılması Hıdrellez bayramının özelliklerindendir. Anadolu ve Azerbaycan Türklerinde de bu uygulama vardır. Yağ kokutulması; helva kavurma, pişi ve lokma yapma şeklindedir. Bu kokunun ölülerin ruhuna gideceğine onlar için bir nevi hayır, hasenat olduğuna inanılır. Anadolu'da bu uygulama bilhassa cuma geceleri ve bazı kandil gecelerinde yapılır. Ölen kişinin ailesini sık sık yokladığına, onların iyi hâllerini görmekle mutlu olduğuna inanılır. Bilhassa ölünün ilk kırk gün içerisinde evine geldiğine inanılır. Helvanın unu kavrulurken ve helvadan tadanlar geçmişlerin ruhuna fatiha okurlar. Bu helvadan yedi komşuya dağıtılır. Kandil geceleri komşu kendisine **helva** gönderilen tabağı geriye gönderirken bu tabağı yıkamaz. Hıdrellezde yumurta bo-

---

86 Ahmet Tecemen, **Bulgaristan Türkleri İnançları veya Türk Kimliği**, Ankara 1995.

87 Yaşar Kalafat "Göktürklerden Günümüze Türk Halk İnançlarında Kurt", **XIV. Türk Tarih Kongresi**, 9-13 Eylül 2002 Ankara.

yamak, **yumurta** tokuşturmak, Azerbaycan ve Bulgaristan Türklerinde çok yaygın iken, Anadolu'da da bazı bölgelerde rastlanılır. Anadolu'da yumurta tokuşturmak suretiyle yumurta kazanmanın bir tür kumara girdiği inancından hareketle bu yumurtanın haram olduğu, yenilmeyeceği inancında olanlar da vardır. Soğan kabukları suda kaynatılarak elde edilen boya ile yumurtaların boyanmasına "bu bir Rus kültürüdür" diyerek karşı çıkanlar da vardır. Ayrıca, **soğan** ve **sarımsak** kabuğu Anadolu'nun bazı yerlerinde ateşte yakılmaz. Bunların **cinlere** ait altın ve gümüşler olduğuna ve bunları yakanın çarpılacağına inanılır.

Bulgaristan Türklerinde Hıdrellezde yakılan yaprak (gazal) ların külü, evlere, ahırlara, kümeslere, komlara serpilir. Böylece hayvanların çiftleşmesi hızlanmış olur inancı vardır. Bitlis'te, ocaktan kül atılan kümeste yumurta veriminin artacağına inanılır.

Anadolu'da ve Azerbaycan'da olduğu gibi Bulgaristan'da da Hıdrellez çeşitli isimler almış, yörelere göre iklime bağlı olarak takvim kaymış ve Nevruz / Sultan Nevruz ile aynileştiği de olmuştur.

Bulgaristan'da ilk yaz törenlerine "**kızıl**" denilmesi de ilginçtir. Bereketin, bolluğun, döl tutmanın önem arz ettiği bu bayrama kızıl denilmiş olması, bize "**Kızılelma**" olgusunu ve çocuk dileği ile "**elmalı yerler**" de yatılması inancını hatırlattı.

A.Tacemen'in Bulgaristan Türkleri ile ilgili yaptığı tespitler arasında önemli bir husus da "**karga butkahı**" veya "karga tuy/karga lapası/ karga törenidir. Esasen bu adlandırma Başkurt Türklerine ait olup ilkyaz bayramı anlamında kullanılır. Bu tespitin bir boyutu da Kızılderili Türkleri ile ilgilidir. Bizi heyecanlandıran yönü ise Kars'ta Iğdır, Nahçıvan ve Azerbaycan'da "**tuzlu glik**" diye bilinen bir ekmeğin bekâr kızlar tarafından yenilip, su içmeden yatılması ve artan ekmeğin de pencerenin

dışına konulup bu ekmeğin kargalar tarafından alınmasının beklenilmesidir. Bu gece genç kızlara bir erkek **rüyada** su verir, bu erkek kızın kısmeti olan kimsedir. Karga ise tuzlu gliki alır ve bir tarafa, bacaya doğru uçar, kızın kısmeti o yörede o evdedir, inancı vardır. Türk halk inançlarında karga motifi oldukça geniş yer tutar, incelenmeye değer.

"Ateşten geçme" Türk halkları arasında önemli yer tutan ateş kültü ile ilgilidir. Reşideddin Ebul Gazi Bahadır'dan Ergenekon münasebeti ile ilgili olarak verdiği biliyoruz. İlkyaz gündönümünde dağın **demir** kesimini eritmeye matuftur. Kaşgarlı Mahmud da demire uluhiyet veren Türk boylarından söz etmektedir. Demirin bulunduğu yere **cin-perinin** giremeyeceği inancı Anadolu ve Azerbaycan Türklerinde olduğu gibi Bulgaristan Türklerinde de vardır.

Altay Türk halk inançlarında demir ve demirci kültünü toparlarken A. Tacemen şu bilgileri vermektedir. Türk inancında **gökyüzü demircisi** vardır. O, şamanların kutsiyeti sayılır. Gök demircisi, yaptığı mucizeli **aynalardan**, yere atar. Yeryüzündeki şamanlar, bunları alırlar ve şamanlık takımlarına ilâve ederler. Şamanlar Türk inancına göre, mucize yaratan büyük demircilerdir. Bu yüzden onlardan **kötü ruhlar** korkarlar. Demirci de çoğu defa halkı kötü ruhlardan ve hastalıklardan koruyan kişi sayılır. Buryatlar ve Sahalarda demir ve demirci kutsal itibarı görürler. Burada çok kere, demirci şamandan güçlüdür. Demirci isterse manevî gücü ile şamanı öldürebilir.

Ateşten geçmek, aile fertlerini geçirmek, hayvanları ve ev eşyalarını ateşten geçirerek kullanmak böylece maddî ve manevî temizliğe ulaşılacağına inanmak bütün Türk dünyasında görülürken; ilkyaz merasimleri Azerbaycan öncelikli olarak Bulgaristan ve Anadolu'nun bazı yörelerinde de görülür.

Demirden yapılmış **at nalı** ev ve ahırlarda nazarlık olarak kullanılır. Anneyi al karısından korumak için yastığının altına

kama, orak parçası gibi demir eşya konulur; kırkı çıkmamış balaların kırkı karışmasın diye **kilitli iğne** değiştirilir; çok yağan yağışın durması için ocaktan çıkarılmış demir **saç ayağı** eşiğin dışına tersine atılır. Hıdrıllezde deniz kenarında saç ayağından atlanırsa kızların kısmetinin açılacağına inanılır. Hamile kadının bebeğinin cinsiyeti **demir makas** ve **demir bıçakla** tahmin edilir. Ölünün şişmemesi için göğsüne demir parçası konulur. Birçok yerde demir bıçağın ağzı kapatılarak **"kurt ağzı"** bağlanır. Damat ve geline gerdek gecesi büyü yapmak için **demir kilit** kapatılır veya damadın kapısına **demir çivi** çakılır. Demir çivi bazı türbelere adak adamak ve tedavi olmak için de çakılır. Birçok yerde bebeğin göbek bağı **kızgın demir** ile kesilir. Anadolu'da "kara kazan/ demir kazan" komşuya pek verilmez.

Anlatıya göre, Hızır ve İlyas yılda bir defa karşılaşan iki kardeştirler. O gece güneş doğmadan önce doğada derin bir sessizlik hâkim olur. O gün kurbanlık kuzuların postları "el el kınalanır" ismi Martival, boncuk atma, kısmet seçme veya başka bir şey de olsa örneklemeler yaptığımız bölgelerin üçünde de genç kızlar kısmetlerini belirlemek için Hıdrellez de **gül ağacı** dibinde seçilmiş bir arkadaşlarına küpden, yüzük, küpe, düğme gibi eşyalarını çektirirler.

Doğu Anadolu'nun Varto, Karlıova, Tercan, Bingöl, Erzincan, Hınıs, Aşkale, Kığı, Pülümür, Mazgirt Nazimiye yörelerinde ocak ayının son haftası ile şubat ayının ilk haftası arasında **"Hızır haftası"** kutlamaları yapılır. Bu şölenler bir minnet ve şükran şölenleridir. Hızır darda kalan ve sıkıntısı olanlara yardıma koşan ulu bir varlıktır. "Hızır" kelimesi Besmele gibi insanların ağzından düşmez. O, boz atının sırtında yılın ve günün her saatinde yardıma muhtaç olanların imdadına yetişir.

Hızır haftasında salı gününden başlanılarak üç gün oruç tutulur. Orucun sonu cuma akşamına denk getirilir. Bu orucun son günü bütün evlerin içi dışı temizlenmiş banyolar yapılmış,

abdestler alınmıştır. Akşam üstü pişirilen çörekler dağıtılır. Dağıtma işlemi, şehitliklerde, kutsal yerlerde, yatırlar ve ailenin **"ata"** durumundaki fertlerinin mezarları başında yapılır. Ayrıca ev ziyaretlerinde de ikramlarda bulunulur. Ziyaretine gidilen kutsal yerlerden dönülürken, komşulara ve çocuklara **"Hızır lokması"** dağıtılır. Onların hayır duaları alınır.

Hızır şölenlerinde iftara doğru kurbanlar kesilerek fakir fukaraya dağıtılır. Köy halkı gruplar hâlinde kurban kesilen evlere davet edilip iftar yemekleri toplu hâlde yenilir.

Hızır şölenlerinin muhtevası içerisinde "ışık kültü"de vardır[88]. Cuma akşamı evlerin karanlık yerlerine, şehitlik gibi kutlu mezarlara, ata kabirlerine mum dikilir ve çıralar yakılır. Bu türden mekânların aydınlanması istenilir. Bu zaman zarfında dinî ağırlıklı sohbetler yapılır, zikredilir. Bilenlerden bazı müminler **"boz atlı Hızır"** ile ilgili menkıbeler aktarırlar.

Hızır şölenlerinin bir bölümünde de geleceği öğrenme ile ilgili dinî uygulamalar yapılır. Bekâr gençler gelecekte kiminle evleneceklerini öğrenmek isterlerse, Hızır şölenlerinin son günü (cuma günü) sabahın erken saatlerinde dışarıya çıkar, karların üzerine keklerden lokmalar bırakılarak gözetime geçerler. Tuzlu glikde olduğu gibi kargaların lokmaları götürdükleri bacaya gelin gideceğine inanılır.

Bu yörede her kabilenin **"Hızır günü"** ayrıdır. Bu uygulama Hızır haftasının uzamasını sağlar. Varto'nun Lolan bölgesinde **"kalo oğlan"** ve Harmek bölgesinde **"kaloğlan"** uygulamaları vardır. Bunlar aralık ayında yapılır. Kaloğlan'ın beyaz keçi kılından uzunca bir sakalı ve bıyığı vardır. Başına keçeden bir külâh takılıp, pantolon ve ceketine bükülmüş ottan kemer yapılır. Burma otlardan külâhının etrafına sarık yapılır. Elinde bir asa, sırtında bir torba, yanında genç kadın rolüne çıkmış bir erkek var-

---

88 Ahmet Tecemen, a.g.e.

dır. Bunların evlerden topladıkları yiyecekler pişirilip toplu hâlde yenilir.

Alevî meşrep Müslüman Türklerde Rumî Mart'ın 17. günü yılbaşı ve bayram sayılırdı. O günün gecesinde insanlar uykuda iken, canlı cansız bütün tabiat, bütün mahlukât Tanrı'ya secde eder. O gün herkesin yıllık rızk ve mukadderatının tayin edildiğine inanılırdı. Yapılacak merasime hazırlık olmak üzere ocağın reisi ufak taşlar toplar, bu taşları ev bacasının dışında bir yere koyardı. Taşlardan beherinin hane halkından bir sahibi vardı. Ertesi sabah erkenden o taşların altı kaldırılır, taşların hangisinin altına kızıl bir böcek girmiş ise, o yıl, o ocağın rızkı, o ferdin yüzünden verilmiş diye inanılırdı. 17 Mart sabahı ailenin bütün fertleri ak –pak ve şık giyinir, bayram yapardı. Bütün evlerde yemekler ve ziyafetler yapılır. Bu şölende köylüye ikramda bulunulur, yemek merasimin sonunda ölülerin ruhlarına Fatiha okunurdu[89].

Doğu Anadolu'da bilhassa Alevi olan Müslüman-Türk Zazalarda mezar kaldırma tabir edilen bir uygulama vardır. Buna göre, ilkbaharda mezarlığa gidilir, orada yemek yenilir ve mezarlık onarılır. Bu uygulamanın meftanın öteki âlemdeki hayatı için hayırlı olacağına inanılır. Uygur, Göktürk ve Hun Türklerindeki benzeri uygulamalara çok benzeyen bu tatbikatta mezar ilk şeklinden çıkarılıp kesme taşlardan yeniden yaptırılır. Haziran başlarında yapılan **mezar kaldırma**dan sonra ölen ve bu mezarlığa defnedilen defnedilen yeni meftaların "mezar kaldırma" uygulaması bir sonraki haziran ayı başlarına kalır. Haziran ayının ilk haftasında kararlaştırılan bir günde kadın, erkek, çoluk-çocuk tüm köy halkı en güzel elbiselerini giyerek topluca mezarlığa giderler. Beraberlerinde kesilen kurbanlardan söğüş etler, kelleler, çerezler, çörekler, taze peynir ve helvalar yaparak

---

89 Ali Haydar Dedekurban, **Zazalar'da Şölenler ve Törenler**, Ankara1994.

götürülürler. Herkes kendi yakınlarının mezarları başına çökerek, çiçekler koyar, mezar taşlarını öper ve göz yaşları ile dua ederler. Erkekler mezarları taş ve çimento ile yeniden yaparlar. Daha sonra Kur'an okunur, topluca dualar edilir. Cuma akşamına rastlayan bu uygulama yılda bir defa yapılır[90].

Konu özetlenilerek söylenebilir ki, Giresunlular Türkmen aşiretinde yaşamakta olan halk inançları, Güney ve Kuzey Azerbaycan, Orta Doğu Kafkasya, Anadolu ve Balkanlar Türk halk inançları itibarıyla bir bütünlük arz etmektedir. Bu bütünlüğün derinliklerinde Ural Altay Türklerinden gelmekte olan Tengricilik inancı yatmaktadır.

---

90 A. H. Dedekurban, **Zaza Halk İnançları**, Ankara 1993.

Afşar Türkleri

1995 yılında Taşkent Devlet Üniversitesinde Afşarlar konulu mastır çalışması yapıldığını tespit etmiş, Türkiye'den oraya yayın taşımıştık. Daha sonra Türkmenistan pirleri ile ilgili çalışmalar yaparken, burada da Afşar Türkmenlerinin varlığına dair tespitlerimiz oldu. Faruk Sümer hocamız Oğuzları[91] anlatırken doğal olarak Afşarları, bu arada İran Afşarlarını da anlatmaktadır. Bu münasebetle; Huzistan, Akkoyunlu, İmanlu, Alplu, Usalu, Eberlü Afşarlarına dair bilgiler vermektedir[92]. Bizim bu çalışma münasebeti ile takip ettiğimiz Eli Mehemmedinin[93] *Afşarlar* isimli eserinde de Afşar tarihi, boy teşkilâtları ve yaşadıkları bölgeye dair geniş bilgi verilmektedir. Ancak bizim yoğunlaştığımız konular, Afşar Türk halk kültürüdür.

Köy seyirlik oyunlarında **"köse oyunu"** Türk halkları arasında çok yaygındır. Afşar Türklerinde köse oyunu çobana oynatılır ve bunun için çoban köse kılığına sokulur. Bunun için süpürgeler köyün, çobanının başına boynuz gibi takılır. Yüzüne

---

91 Faruk Sümer, **Oğuzlar Türkmenler Tarihleri- Boy Teşkilatları-Destanları**, İstanbul 1992.

92 Eli Mehemmede, **Afşarların Yöresel Gelenekleri ve Halk Kültürleri** 1376-(1917) Tahran, s. 219-222.

93 E. Mehemmedi, **a.g.e.**

keçeden mask yapılır. Ayaklarına zil ve beline tahtadan kılıç bağlanır. Bir çoban da kadın kılığına sokulur. Ona kadın elbisesi giydirilir. Köse ve hanımı sokaklarda dolaşırken kışın gidişini temsil ederler. Çoban çeşitli yarenliklerle çiftçi halkı güldürürken, halk da onlara yiyecek içecek gibi şeyler verir. Anadolu'da kadın elbisesi giyinmiş erkeklerin oyunları ayrıca köçekçe olarak da bilinir[94].

Teke oyunu, oyuncu tekeye benzetilerek hazırlanması suretiyle oynanan bir oyundur. Bunun için bezden ve yünden bir teke yapılır. Üzerine teke derisi dikilir, boncuk takılır, teke oynatılırken şiirler okunur. Teke oyunları Anadolu'da da vardır[95].

Afşar Türkmenlerinde **küçük çillenin** ilk yirmi gününe bir komşunun adı verilir. O gece kar yağar, hava bozuk olursa ise bu durum, o komşunun iyi olmadığı şeklinde yorumlanır. Komşu bu ithamdan rahatsız olmadığını göstermek için hoşgörülü davranır.

Güney Azerbaycan Afşarlarında **"ikinci çarşamba"** da çocukların **saçlarının**; atların **yele** ve **kuyruklarının** kesilmesinin uğuruna inanılır[96]. Saçların Türk halk inançlarında önemli bir yeri vardır. Anadolu'da **ilksaç** için özel merasim yapılır. Saç altınla tartılır ve fakire sadaka verilir. Bu saç çok kere atılmaz saklanır. Özbekistan ve Türkmenistan'da ilk saç tıraşında **"saç toyu"** yapılır. Dağıstan, Kırım, Azerbaycan, Borçalı, Suriye, Irak ve İran Türklerinde hanımlar saçlarını gelişigüzel atamaz, özel şekilde muhafaza ederler[97].

---

94 Şükrü Elçin, **Anadolu Köy Orta Oyunları (Köy Tiyatrolu)**, Ankara 1979; Yaşar Kalafat, Nogay Türklerinde Halk İnançları, **Türksoy**. 3 Nisan 2001, s 33-35.

95 Ali Rıza Yaman (Yalgın), **Cemupta Türkmen Oymakları**, İstanbul 1993.

96 Eli Mehemmedi, **.a.g.e.**

97 Yaşar Kalafat, **Türk Dünyası Karşılaştırmalı Türkmen Halk İnançları**, Ankara: 2000, s.17, 49, 104.

Altay kişi halk inancına göre saçların dibinde **"kut"** vardır. Saçların ayak altına dökülmesi kutdan yoksun olmaya yol açacağı için muhafaza edilmelidir. Saçın bağlanılma şekli, dış çevreye mesaj verir. Saçı bağlamak, başı bağlı olmayla izah edilir. Saçı örten başmak / yazmayı düşmanın ayağına atan kadın, onun bir adım dâhi atmasını önler. Atların yeleleri (saçları)nın kesilmesi ve kuyruklarının kesilmesi ve örülmesi ile, saç kesimi arasında da bir bağlantı vardır. Ünlü komutanların büyük seferlere çıkarken atlarının kuyruklarını örmeleri veya kesmeleri bir nevi teslimiyettir. At, bahadır ile birlikte savaşır, onunla birlikte âdeta şehit olur. Bu konuda Doç. Dr. Ali Çınar[98] ve Y. Kalafat'ın ayrıntılı çalışmaları vardır[99].

Güney Azerbaycan'ın Afşar Türkmenlerinde **"son çarşamba -ahır çarşamba"** çok tantanalı geçer. Bu çarşambaların akşamı **et toprağı** (kırmızı toprak) çamur gibi yapılır. Bu çamur ile doğuya bakan duvarlara büyük bir **güneş** yapılır. Güneşin sağında ve solunda melek gibi ayakta durmuş insanlar ve ellerinde **terazi** vardır. Ayrıca bir genç kız ve erkek el ele evliliği temsil ederler. Batıya bakan duvarlara hilâl hâlinde bir **ay** birkaç **yıldız** yapılır. Kuzey yönünde birkaç erkek resmi el ele yapılır.

Türk halklarında sağlıklı inanç karşılaştırmasının yapılabilmesi için dinî katmanlaşmanın yerel boyutları ayrı ayrı ve dönemlere göre ele alınmalıdır. Türk halk resminin sırlarının çözülebilmesi için, Altay kaya resimlerinin şifresi muhakkak çözülebilmeli ve bugünkü kültürümüze mesajları taşınabilmelidir.

---

98 Faruk Sümer, **Türklerde Atıcılık ve Binicilik**, İstanbul:1983; Hayri Başbuğ, **Aşiretrimizde At Kültürü**, İstanbul 19869; Ali Abbas Çınar, **Türklerde At ve Atçılık**, Ankara: 1993; **Türk Kültüründe At Çağdaş Atçılık**, İstanbul: 1995, **Dünya Atçılığının Kemale Gelişinde Ahılteke Atları**, Aşkabat 2001.

99 Yaşar Kalafat, "Orta Toroslarda Karşılaştırmalı Halk İnançlarında At", **Alanya Tarih ve Kültür Semineri**, Alanya 1996.

Afşar Türkmenlerinde "**çarşamba hatun**" un evlerin içine girip evlere mutluluk getirdiğine inanılır. Çarşamba günü hatunlardan biri evin duvarına çıkar. Onun bir elinde **demir** bir şiş, diğer elinde **gavurga** vardır. Damın üzerinde şişle bir dikdörtgen çizer. İkinci hanım gavurgayı damın üzerine eker gibi yapar ve "Bismillâhirrahmanirrahim Allahümmesalli ve Ali Muhammed. Allahu Teala İnşallah Nuri Muhammed ve İbrahim devleti ve uzun ömür ve beden sıhhatini tüm komşulara inayet eylesin. Yoksullara devlet, zenginlere keramet versin, amin" der. Kavurgadan bir avuç evin bacasından aşağıya, bir avuç tavla - ahırın bacasından ağıya, bir avuç kıbleye damdan aşağıya, tarlalar niyetine havaya serper ve bereket diler. Havaya serperken "**kurdun kuşun payı**" der. Bunu bütün haneler yapar. Sonra aksakallar toplanır yas evlerine giderler. Onları yasdan çıkarmak isterler. Yaslıların, ağsakallara karşı hürmeten evin damında ateş yakarak yapılan teklifi kabul ettiklerini göstermiş olurlar. Komşuları bu ateşi görünce sabaha kadar tüfek atarlar[100].

Türk halk sufizminde kişi Allah'a dua ederken, talepte bulunurken ilkin herkes için, komşuları için dilekte bulunur. Sonra kendileri için veya bu arada kendileri için isterler; bu çok önemli bir noktadır.

Afşar Türklerinde bacadan aşağıya kavurga dökmek ocak kültü ile ilgilidir. Evlerin iyesi olduğu gibi inanca göre ahırların da iyesi vardır. Bu saçıların kıbleye dönülerek yapılması ve serpilmeye besmele ile başlanılması onların İslâmî bir giysiye büründürülmüş olmaları ile izah edilebilir. Kars'ta tarlaya tohum atıldıktan sonra, son bir avuç daha serpilir ve "**bu da kurdun kuşun payı**" denir. Bu uygulama, sacının kapsamına yerin ve bu arada diğer canlıların alınması inancının bir sonucudur. Borçalı Terekeme Türkmenlerinde, pazar yerinde çuvaldan yuvar-

100 Eli Mehemmedi, a.g.e.

lanan patates türü ürünü sahibi almaz. "O da yerin payı" denir. Bütün bunlar, oda suya, yere saçı yapılması inancının uzantılarıdır.

Anadolu'da yastan çıkmak için ya 40 gibi sayılı gün beklenir veya bayramların gelmesi takip edilir. Yaslı aileyi yakın komşuları berbere ve hamama götürerek, yastan çıkmalarını sağlarlar. Bu uygulama, Afşarlarda da vardır[101].

Güney Azerbaycan'ın Afşar Türkleri o gece yemek yenildikten sonra bulağ (çeşme) başına gidip mum yakarlar. Evvelce, evin **dört bucağında** mum yakılır. Bir meşel (meşale) yapılır, bulag veya akarsuya gidilir. (Bu uygulamayı ağsakallar yaparlar. Kadınlar suya yanlarında su tuluğu, boncuk ve sein (su testisi, küzesi) götürürler. Bulağa veya akarsuya götürülen tuluğ önce akar suda yıkanır. O su, geyce (makas)la temsili olarak kesilir. Kesilirken; "Biz yaşadığımız kötü günleri baş, diş, göz, ayak, beden, ağızlarımızın hepsini atamızın, anamızın tüm sıkıntılarını, kesiyoruz ve bu su ile akıtıyoruz. Gelecek günlerimiz bu su gibi parlak olsun denir. Akşam yapılan bu uygulamadan sonra kızlar aldıkları bu su ile evlerine dönerler. Bu uygulama sabaha karşı bir daha tekrarlanır ve gençlerin kız-oğlan tanışmalarına vesile de oluşturur.

Afşar Türklerindeki bu uygulama Nahçıvan'da da vardır. Borçalı Karapapah Türklerinde ise **"suyu hançerleme"** uygulaması vardır. Hamile kadın bebeği doğmak üzere iken, yakını olan erkekler, daha ziyade kocası, **hançer** veya **kama** ile suyu bıçaklar. Böylece doğumun tehlikesiz ve daha kolay olacağına inanılır. Bilindiği gibi hamile hanımlara ve onların yeni dünyaya gelmiş bebeklerine musallat olan **alkarısı** bir kara iye olup su kenarlarında ve harabe değirmenlerin arklarında yaşadığına inanılır. Suyun makaslanması veya bıçaklanması ile bu kara iye ile mücadele edildiğine inanılmış olabilir. Sudan çıkarken ağır-

---

101 Yaşar Kalafat, **Türkmen Halk İnançları(...)**, Ankara 2000, s.303-304.

lığın, uğurluğun def edilmesi inancı Aras Vadisi Türklerinde de vardır. Ayrıca 40'ı dökülen (çıkarılan) bebek için de "ağırlığı, hastalığı, gada balası, kurda kuşa, dağa taşa" denilir[102].

Afşar Türkmenlerinde o gün daha ziyade öğlen yemeğinde **ayran aşı** pişirilir. Rengi ağ (ak) olan bu aşın uğruna inanılır. Akşamdan derisi kurumuş tuluğlar bulağı bırakılır.Sabaha kadar bunlar yumuşarlar. Sabahleyin bunlar kadınlar tarafından at gibi binilir. Binilirken **"sütünüz yoğurdunuz çok olsun"** denir. Bu esnada Afşar erkekleri havaya tüfekle ateş ederler[103].

Türk halk inançlarında "binme" fiili incelenmeye muhtaçtır. Anadolu Türklerinde kısmetinin açıklamasını isteyen genç kız, **minarede** veya **evin damının** üstünde oklavaya at gibi biner veya kıbleye bakan çeşmenin borusuna oklava veya yün çubuğunu sokar. Birçok yerde gelin, sayanın bereketli olması için koçun sırtına bindirilir. Bazı yörelerimizde gelinin ilk çocuğunun erkek olması için **gelin atına** erkek çocuk da bindirilir.

Güney Azerbaycan'ın Afşar Türkleri yılın son çarşambasında eğirdek yaparlar. Eğirdek kızartılmış ufak yağlı ekmektir. Un, yağda kızartılarak helva yapılır. Yufka ile doşap (üzüm pekmezi) karıştırılıp top biçimde köfte yapılır. Buna **müçe** denir. Yapılan bu hazırlıklar halk arasında dağıtılır. Gün batınca **ağsakal** ve **ağpürçekler** mezarlığa **mücebber** tepsileri ile giderler. Burada mücebberler biribirine karıştırılır sonra paylaşılır. Buradaki karıştırılıp tekrar bölünme olayı çok önemsenir. Fatiha okunmasından sonra evlere dönülür[104].

Afganistan Türkleri arasında yaptığımız bir tespitte, aynı kaptan yemek yenilmesi, **"ağız birliği"**, söz birliğinin sağlanılması şeklinde izah edilmişti. Müçelerin karıştırılarak paylaştırılmasının sosyal psikoloji itibarıyla önemi olabilir.

---

102 A.g.e.
103 Eli Mehemmedi, s.450.
104 A.g.e., s.451-452.

Nevruz da "**şal sallama**", "**şala hediye bağlama**" inanç ve uygulamaları Afşar Türkmenlerinde de vardır. Biz yaygın olan gelenekleri tekrarlamaktan ziyade, renk katabilecek tespitler üzerinde duruyoruz.

Güney Azerbaycan'ın Afşar Türkmenleri yılın tehvil (dönüm) zamanı, gençler biraz **soğan** ve **sarımsak** yerler ve biraz da ayakkabılarının altına sürerler. Bu arada;

"Buyur buyur buyrulsun
Hükmü Süleyman olsun
Çarşamba'da bayramda
Sarımsak soğan yemişem
Ayağım altına sürmüşem
Yılan - çıyan kış"

diye parçalar okunur. İnanca göre bundan sonra haşereler onlara yaklaşamaz. İnanıldığına göre sarımsak yiyenlerde anî ölüm olmaz.

Soğan ve sarımsağın bazı mikrop ve haşereden koruyucu olduğuna dair halk inançlarını E. Akçiçek ayrıntılı olarak incelemiştir[105]. Biz daha önce yaptığımız bir çalışmada Türk dünyası genelinde soğan ve sarımsağın görünmeyenlere, kara iyelere karşı da koruyucu olduğuna inanıldığı tesbit etmiştik. Bu iki besin maddesinin; **büyü, nazar, al karısı, hortlak** ve **vampire** karşı da koruyucu olduğuna inanılmaktadır. Böylece, bu iki sebze mikroskopik ve ruhî zararlılara karşı koruyucu olarak kabul edilmiş olmaktadır[106]. Anadolu'da yayla evleri ve yazlıkların kapı çevresine haşerelerden korunmak için soğan, sarımsak eki-

---

105 Eren Akçiçek, **Eren'ce Halk Bilim Yazıları**, İzmir 1997, s.46-67.

106 Yaşar Kalafat "Türkmen Halk İnançlarında Sarımsak ve Soğanla İlgili Hususlar", **Türk Mutfak Kültürü Üzerine Araştırmalar**, Ankara: 2001, s.85-91.

lir. Salmaz'da mezarlığa soğan götürülmesi de korunmak amaçlı olabilir.

Güney Azerbaycan'ın Afşar Türkmenlerinde de özel günlerde bilhassa Nevruz'da **yumurta** boyamak ve yumurta dövüştürmek âdetleri vardır. Bayramlarda verilen paranın kullanılmamış **"ham para"** olması gerekir. Bu para Kur'an-ı Kerim'in içerisine konularak saklanır. **"Sizde"** inancı Afşarlarda da vardır.

Afşar Türkmenlerinde yılın ilk perşembesi **Berat Gecesi** gibi kabul edilir. Bu gece bütün günahların affedileceği inancı vardır. İlk perşembe günü herkes mezarlığa gider. Burada **hurma** ve **helva** türünden şeyler dağıtılır. Fakir fukaraya para verilir. Bu gece mükellef bir yemek hazırlanır. İnanca göre, günahkâr olsun veya olmasın bütün ruhlar serbest bırakılır. Bütün ruhların evlerine geldikleri inancı vardır. O gece hayır işlenir. Kur'an okutulur ve ölmüşlerin ruhlarına bağışlanır; bol bol dua edilir. Bu gece bütün günahların bağışlanacağına inanılır[107].

Bu inanç farklı yoğunlukta da olsa Anadolu'da da yaşamaktadır. Daha ziyade, heterodoks oldukları kabul edilen kesimlerde görülür. Bununla beraber, bütün inanç kesimlerden Müslümanların bu türden inanç ve uygulamaları vardır[108].

31 Mayıs Güney Azerbaycan'da yaşayan Afşar Türkmenleri için önemli bir gündür. Efsaneye göre yalnız yaşayan bir kadının kısır bir devesi varmış. Kadın, kış gelince devesinin yük olabilmesi için dua edermiş. Allah'ın izniyle kadının devesi on gün içerisinde hamile kalır ve yavrusunu doğurur. Bu döneme **karı (kadın)** denir. Bu on gün aynı zamanda hayvanları kışlağa vermenin son günüdür.

Anadolu Türklerinde de kışın ve baharın muayyen dönemleri çeşitli efsanelerle anlatılır. Bunlardan birisi de **"koca karı fırtınası"** dır.

---

107 Ali Haydar Dedekurban, **Zaza Halk İnançları**, Ankara 1993.
108 Eli Mehemmedi,

Sizde'de Afşarlarda da herkes dışarıya çıkar zira sizde muhakkak dışarıda olmalıdır. Ayrıca eve dönüşte kadın ve kızlar yakınları ve kendileri için arkalarına bakmadan arkaya doğru ters yöne birer ufak taş atarak gada ve belâların arkada kalmasını dilerler[109].

Taş atarak iyi dilekte bulunmak Anadolu Türklerinde de vardır. Trabzon Çepnilerinin yaylaya çıkarken ufak **taşlar** attıkları belirli yerler vardır. Anadolu'da gelin kızın cebine kocasının evinde ağır dursun diye ufak taşlar konur. Bazı yörelerde cenazenin ardı sıra hortlamasın diye **taş** atıldığı veya cenazenin kaldırıldığı yere taş konulduğu olur. **Yağmur duasında** da çaya belirli sayıda okunmuş taşın atıldığı olur. Ayrıca gayıptan gelen bir ses için, kişi arkasına dönmez.

Muharremlikte Afşar Türkmenlerinde yapılan uygulamalar, Güney Azerbaycan'ın diğer Türklerinden farklı değildir. Afşarlarda **"âlem"** gezdirirler. Bölgenin kuzey batısında Yaraziz köyü vardır. Burada üzeri ayetlerle bezeli iki kilo kadar ağırlığı olan **açık el (alem)** vardır. İnanca göre, Habib İbn Mezahir'e ait olan bu alem Muharrem ayında yerinden oynarmış. Oynamaya başlayınca sahibi, onu özel bir teşrifatla kaldırıp halka gösterirmiş. Bu esnada alem **neziri** olan kimseye doğru gidermiş. İnanca göre alem **kayıp eşyanın** veya yeri bilinmeyen ölünün yerinin bulunmasında kullanılmaktadır[110].

Bize göre bu inanç büyük ölçüde geleneksel İslâmın bir ürünüdür. Kam kültünün İslâmî tezahürüdür. Bilindiği gibi kamın davul ve benzeri ayin eşyalarına da kudsiyet ve hikmet atfedilirdi. Alem, bir kısım halkımızda ehlibeytin simgesidir. Pirlerin asa, tesbih ve benzeri eşyalarında olduğu gibi, alemde de özel hikmet olduğuna inanılırdı. Ayrıca hak âşıklarının da kayıp eşya yerini saz çalarak tespit edebildiklerine inanılır.

---

109 **A.g.e.**
110 **A.g.e.**

Güney Azerbaycan Türkmenlerinden Afşarlarda başsağlığına gelenleri cenaze evinin hanımları, evin eşiğinin dışında karşılarlar. Taziyeye gelenler, yaslı ailenin emmi veya halasının üzerine **kara bir örtü** atarlar. Ölen şahıs itibarlı bir erkek ise, onun atına **kara bez** örtülür. Ölünün şapkasını, **silâhını** ve **kemerini** atın üzerine koyarlar. Mihmanları (misafirleri) bu **atla** karşılarlar[111].

Anadolu'nun bazı bölgelerinde daha ziyade Aras Vadisi Türklerinde, Karapapahların yaşadıkları bazı yörelerde, meftanın atı, eğeri üzerine **ters** bağlanılarak cemaatle birlikte kabristana götürülür. Bazı yörelerde ölenin elbiseleri bir ağaca giydirilir, silâhları kuşandırılır ve bu maket atının üzerine oturtulur, bu at cemaatle birlikte mezara kadar götürülür. Türklerde ata, inanç içerikli bir önem verilir. Atın, sahibinin öleceğini anladığına inanılır. Sahibinden sonra yemekten içmekten kesilmiş atların efsaneleri anlatılır. Anadolu'da kutsal atlara ait mezarlıklar vardır[112].

Kara; Irak'ta, İran'da, Anadolu'da, Azerbaycan'da yas rengidir. Muharremlikte minareye **kara bayrak** asılır. Yas evinin duyuru simgesi **kara**dır. Yas evinde kara giyilir.

Azerbaycan'ın Afşar Türklerinde mezarlıkla ilgili inanç ve uygulamalar Güney Azerbaycan'ın diğer Türklerinden farklı değildir.

Afşarlarda kurban bayramından önce gab - kaçak (tahta - tabak) bulak başına götürülüp bunlar tertemiz yıkanır. İnanca göre bunlar, bayramdan bir gün önce **hacca** gidip dönerler. Aynı gece bu kap kacağa takı, altın türünden eşyalar konur ve bunlara hiç dokunulmaz. Bunlar için **"ehram bağlamış"** denilir. Ertesi sabah bunlar dua ve salâvatlarla açılır ve daha sonra kulla-

---

111 Eli Mehemmedi, s. 467.

112 Yaşar Kalafat, "Orta Toroslar Karşılaştırmalı Türk Halk İnançlarında At". **Alanya Tarih ve Kültür Semineri III. (...) Alanya 2004.sh. 74-82.**

nılırlar. Bayram gecesi gençler mum yakarlar. Erkekler **yadlık** anlamında bir ve kızlar tüm parmaklarına **kına** yakarlar. Herkesin avucunun içine kına yakılır. Ellerinde mum pınar başlarına gider, orada el ve yüzlerini yıkarlar. Pınarın etrafında da mum yakılır. Mumların yakılacakları yerin etrafında kir olmamalı iyi paklanılmış olmalıdır[113]. Daha sonra pınardan alınan sularla evlere dönülür. Afşar Türklerinde bayramlığın en önemlisi koyundur. Bayramlık koyunun boynuna kırmızı şal bağlanır. Alnına **kına** yakılır, damat evine gönderilir[114].

Kına, Türk halk inançlarında adanmışlığın simgesidir. Sünnet olana, askere gidene, hacca gidene, evlenecek olana kına yakınır. Kurbana da kına yakılır. Bunlarda; Allah'a, yeni ocağa, İslâma, vatana vs. adanmışlık vardır. Manisa'nın Sarıgül ilçesi Tırazlar köyünde yaşlı nineler ellerine kına yakılmasını, kınanın **cennet sıvası** olduğu şeklinde cevaplarlar[115]. Bu arada Türk halk kültüründe kırmızı, doğumda kızamık şekerinden, bebek beleğinden, gelin şalından, bekâret kemerine kadar hayatın her safhasında gözlenilebilen millî bir renktir.

Afşarlar kurban bayramında sabah ezanından önce pınara gider, elini yüzünü orada yıkar, abdest alırlar. İnanca göre, bugün el yüz dışardaki su ile yıkanır ise, kaza belâ defolur, rızık bol olur. **Hızır peygamber** o gün pınar başına gelir. Akşam olunca halk mezarlığa gider[116]. Anadolu'da gün battıktan sonra mezarlığa gidilmez.

Afşar Türklerinde, Anadolu Türklerindeki **çömçö gelin, çömçe balık** olarak bilinir. Kastedilen kurbağa yavrusudur. Onun gövdesi kepçeye ve kuyruğu da kepçenin sapına benzetilir. Kadınlardan birisi çömçe olur, üzerine bir bez çekerek evleri dolaşır ve bu arada;

---

113 **A.g.e.**, Eli Mehemmedi,

114 **A.g.e.**, s. 470.

115 Mehmet Şenol, "Tınazlar Köyünde Töre ve Gelenekler" **Orkun**, Ocak 2002, s. 47, 49-50.

116 Eli Mehemmedi, **a.g.e.**, s.470.

"Çömçe balık ne ister
Allah'dan yağış ister
Dabanı çatlıyığdı (çatlamışdır)
Birce kaşık yağ ister"

şeklinde şiirler okur. Anadolu'da da kurbağa ile ilintili yağmur duaları vardır[117].

Sonra evden bir **Kur'an-ı Kerim** alınır, yağmur yağması için yıkanır. Tarlada mahsul çok olsa bir **horoz** veya **tavuk** kesilir. **Kanı** tarlaya serpilir. Hoy'da olduğu gibi burada da "hala çekme" vardır[118]. Ekinin biçiminde bir ağsakal, biçimcilerin karşısında durur salâvat çeker ve;

"Erin erine
Hakkın birine
Şahı merdan devletine
Zemi (tarla) oldu külâh (ham tarla)
Ekip biçen görmesin derdü belâ
Be hakkı şahı kerbahar
Uşağlar bir deyin (hala)"

der ve sonra hep birlikte **"hala"** denir. İşçiler tarla sahibine **"kutlu olsun"** der ve yemeğe davet edilirler[119].

Afşarlardaki bu uygulama Azerbaycan, Borçalı, Derbent, Nahçıvan ve Kars'ta **"horavel"** olarak bilinir[120]. Sivas yöresinde ise **"kaba yele ekin salâvatlamak"**olarak bilinir[121].

---

117 Yaşar Kalafat, **Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzlari**, Ankara 1999, s.120-125.
118 Eli Mehemmedi, **a.g.e.**, s. 483.
119 **A.g.e.**, s. 484.
120 Yaşar Kalafat, **Bakü Ceyhan Kültür Hattı**, Ankara: 2000, ss.130-132.
121 Kutlu Özen, **Sivas ve Divriği Yöresinde Eski Türk İnançlarına Bağlı Adak Yerleri**, Sivas 1996, s.50.

İsmaili Hazara Türkleri

Hazara Türklerinin isim tahlili Hezare'nin Farsça bin anlamına gelişinden yola çıkarak, Hazar ismi; boylar birliğine katılanların sayısına göre adlandırılanlar kapsamına girebilir. Türkistan'da Hazaraların kendilerine Azar deyişlerinden hareketle Azar – Hazar –Kazar ilişkisinden yola çıkılmak suretiyle askerî, siyasî hadiselerin tesirinde meydana gelenler kapsamında izah edilebilir. Hazaraların yaşadığı Guristan ve Karustan bölgelerinden hareketle karla uğraşan bireylerin bölgesi anlamında, hâl ve tavır veya hava hadisesini bildiren isim grubunun kapsamına girebilir[122].

Bize göre Hazara Türkleri, Hazar (Türk Hazar Devleti'ni kuranlar), Azer Türkleri (bugünkü Azerbaycan Türklerinin bir kısım ataları) ile aynı Türk ailesinin fertleridirler. Aile reisleri ise Çuvaş Türkleridir. Bugün bu aileyi Çuvaşistan Muhtar Türk Cumhuriyeti temsil etmektedir. "Halk inançları konusuna girmeden kısaca değinmek istediğim bir konu da; tasavvuf bilgin-

---

122 İbrahim Kafesoğlu, **Türk Bozkır Kültürü**, Ankara:1987; Seyit Pişar Ali Keyani "Afganistan'da Yaşayan Hazaralar Mazlum Türklerin Ülkesi", **Afgan Türkistanı**, İstanbul 2001, s.109-121. Bu yazının hazırlanmasında Seyit Pişar Ali Keylani'nin tercüme ve açıklamaları ile katkısı olmuştur. Kendisine teşekkür ediyorum.

lerine göre Hazara Türklerinin Eftalit Türklerinden oldukları, ülkelerine daha yüksek daha hayırlı anlamında Afganistan denildiği, Afrasyap'ın Aftalistan'da yetişmiş İbrahim mertebesinde bir ilâhî uyarıcı elçi olduğu, Afrasyap'ın Afrika, Asya ve Avrupa'da töre koyucu olarak faaliyette bulunduğu; ayrıca Hazaraların Azerbaycan ve Hazar Denizinin kuzeyini de kapsayacak alanda yurt tuttukları, ticaret erbabı bir halk oldukları, Türk kültürünü Avrupa'ya taşıyan ilk halk oldukları, Musevî ve İsevî inanç sürelerinden geçtikleri, Hazar denizine Hazarbaycan / Azarbaycan'a ismini Hazara Türklerinin verdiği, uzun boylu hafif çekik, ufak gözlü, Fatih Sultan Mehmed tipinde insanlar oldukları, Fatih'in bir konuşmasında kendisinin Hazara Türkü olduğunu belirttiği, Aftalistan'ın daha geniş kapsamlı ve daha eski isminin Pakturye olduğu, Paktürklere ait ülke anlamına geldiği, bu bölgenin da kapsamına aldığı, Türk mitolojisindeki Kantura olayının Kandohar'da geçmiş olabileceği, şeklinde izahlarlar yapılmaktadır[123].

Afganistan Türklerinin tarihî dağılımı konusunda ise konunun uzmanı dostumuz Murat Argun'un açıklamalarına göre[124]; "Afganistan'da bugüne kadar beş Türk grubu yaşamış ve yaşamaktadır. Birinci grup Türkler çok eski Türkler. Yaftalıklar bunlar? Tukyular Yaftalitler (Eflalitler - Akhunlar), Sakalar ve Karluklar. Bu Türk grupları Kâbil ve etrafında yaşıyor. Yani, Kâbil'in doğusundan bugünkü Pakistan'ın Peşaver şehrine kadar olan alanda, (ve ayrıca) güneyinde ise Sistane ve Eyran'a kadar Kandahar, Zavil ve Gazni'de bu Türklerin hâkimiyet bölgesinde idi. Zamanla dili ve rengi değişen bu Türk grupları *Hudud-u Alam* isimli eserde Halaç Türkleri olarak nitelendiriliyor ve bun-

---

123 Sebahattin Güngör, **Tasavvuf Sohbetleri**, (Basılmamış Notlar), Burhaniye 2002.

124 A. Doğan "Türkistan Coğrafyası'nın Sancılı Kapısı Afganistan" **Yeni Avrasya**, sayı: 10-11, Ekim-Kasım, 2001, s.8-11.

lar bugünkü Afganlıların atalarıdır" deniliyor. Zaten, Afkan kelimesi de değişmiş manasındadır.

İkinci Türk grubu Aymaklardır. Aymak Türkleri, Fara, Herat, Gur, Bağdis ile Faryap vilâyetinin dağ bölgesinde Gürcan vilâyetinin dağ bölgesinde, Mezar-ı Şerif'te, Samangan'dan Bağlan'da kadar olan bölgede yaşıyorlar ve Farsça konuşuyorlar. Aymaklar dört büyük aşiretten oluşuyor. Bunlar Temuri, Taymani, Cemşidi ve Firus köyüdür. Bu konuda araştırmalar yapan uzmanların genel kanaati ve ortaya koydukları delilller de Aymakların Türk asıllı olduklarını teyid ediyor.

Üçüncü Türk grubu ise, Hazaralardır. Bunların bir kısmı Tibet asıllıdır. **Daykündi, Dayzengi, Daymırdat** ve **Daykürler.** Bunlar Çin Tibet'inden gelip buralara yerleşmişlerdir. Ama Hazaraların büyük kısmı, yani **Hazara Karluk, Hazara Nayman, Hazara Kıpçak, Hazara Tatar, Hazara Türkmen, Hazara Çağatay** adıyla anılırlar ve Türk asıllıdırlar. Bunlarda Farsçanın içindeki Türkçe kelimelerin oranı çok yüksektir.

Dördüncü grup Türkler Peştu dilini konuşanlardır. Bunlar Kandahar'da, Paktiya'da ve Gazne'deki **Mogur Türkleri, Karabağ Türkleri, Zavul Türkleridir. Kıpçak Türkleri** ise Herat'tadır.

Beşinci grup Türkler ise hâlâ Türkçe konuşanlardır. Pamir eteklerindeki Bahşan'dan başlayıp da Bağrisi'ye kadar uzanan çok geniş bir bölgede yaşayan bu grubu Kırgızlar, Kazaklar, Özbekler, Tatarlar, Uygurlar ve Türkmenler oluşturur[125]. Hazara Türklerine gelince; " **Day Zengi, Day Kündi, Day Çopan, Day Mirek, Türkmen, Dargın (Dargun), Oymak, Karlık, Besüt, Kıpçak, Orta Bulakı, Nayman, Tatar, Kızılbaş, Bayat, Nek Pay, Tay Mani, Kök Çınar, Kağay, Sadat"** şeklinde bir dağılım gösterirler. Bunları genel hatlarıyla kısaca şu şekilde özetlemek mümkündür.

---

125 A.g.e.

Türkmen: Bunlar Hazaraların en kalabalık boyudur. **Hazara Türkmenleri** genellikle Parvan, Bağlan, Şamangan, Mezar-ı Şerif, Kâbil, Bamiyan gibi illerde yaşamakta olup çoğu ticaretle uğraşırlar ve Hazaraların en zengin boyudurlarlar. Hazara Türkmenleri kendi şiveleriyle kendilerine **"Turkmu"** diyorlar. Bu Türkmen boyu değişik soylara ayrılıyor: **Nekpay, Şih Ali, Ali Cem, Vahudiçi** vb. Türkmenlerin çoğu Şiî, bazıları İsmailî ve Sünnîdirler.

Besut: Besutlar genellikle Gazne, Bağlan, Samangan, Bamiyan illerinde yaşamaktadırlar ve hepsi Şiîdirler.

Dargın: Dargın (Dargun) lar en çok Bamiyan ve Bağlan'da yaşamaktadırlar. **Tarakçı, Daymırdat, Daymirek** gibi soylardan müteşekkildirler. Çoğu İsmaillî ve Sünnîdir.

Day Zengi: Zengiler genellikle Vuruzgan ve Bamiyanda yaşamakta olup hepsi Şiîdir.

Day Kündi: Daykündiler Vuruzganda yaşamakta olup hepsi Şiîdir.

Aymak: Aymak (Oymak) lar en çok Gur'da yaşamaktadırlar ve Kunduz Faryab, Herat, Vuruzgan gibi illerde de yerleşmişlerdir. Hepsi Sünnîdir.

Karlık: Karlık (Karluk)lar genellikle Bağlan, Samangan, Bamiyan gibi illerde yaşamaktadırlar. **Kara, Devlet Bek, Setmerde** gibi boylardan oluşmaktadır. Sünnî ve İsmailîdirler.

Tatar: Samangan ve Bağlanda yaşmaktadırlar. Hepsi Sünnîdir.

Kök Çınar: Bağlan'ın Nahrin ilçesinde yaşarlar ve hepsi Sünnîdir.

Bayat: Bayatlar en çok Gazne'de yaşarlar. Fakat Mezar-ı Şerif, Bağlan ve Kâbil'de de yaşadıkları görülür. Hepsi Şiîdir.

Kızılbaş: Kızılbaşlar Türk olmalarına rağmen kendilerine Tacik diyorlar. Herat, Mezarî Şerif, Kâbil ve Gazne'de yaşarlar. Hepsi Şiîdir.

Tokluk: Tokluklar Bağlan'ın Duşi ilçesinde yaşarlar. Hepsi Sünnîdir.

Nayman: En çok Kunduz ve Bamiyan'da yaşarlar. Sünnî ve İsmailîdir."[126].

İsmailîye gelince, İslâmiyetin bu kesiminin izahı[127]; İsmailîler'in, Şia'nın bir kolu, bir fırkası olduğu şeklindedir. Şiîlikteki mütediller ile müfritler arasındaki ihtilâfın sonucunda ortaya çıkmışlardır. Ayrılma, Hz. Ali neslinden 6. İmam Hz. Câfer-i Sâdık'ın vefatından sonra vuku bulmuştur. İsmail Cafer'in büyük oğlu ve halefi iken; ihtilâf sonucu hilâfet küçük kardeşi Musa'ya geçmiştir. Musa'nın ve varislerinin imameti İsna Aşeriye tarafından hâlâ tanınmaktadır. İsmailîye mezhebinin ihtilâlci temellerini Abul Hattab kurmuştur. İsmailîler arasında hilâfet devam ederken bu inancın mensuplarından çok büyük ilâhiyatçılar, görsel felsefî seviyede bir dinî akaidi meydana getirdiler. Büyük edebiyatçılar yetiştirdiler. İsmailî akaidin Sünnî İslâmla pek az münasebeti vardır. Fikirlerinin çoğu orta şarkın daha eski dinlerinden ve bilhassa yeni Eflâtuncu felsefeden gelir. Fikirlerin büyük çoğunluğu bâtınîdir. Tevil yolu ile idhâl edilmiştir. Batınî tabirine İsmailîler sebep olmuştur. Kur'an ve bütün dinî ahkâmın iki manası vardır. Biri harfi ve zahiri, diğeri yalnız müritlerin bildiği mecazi ve Batınî manadır. Hz. Ali'nin İsmail yolu ile halefleri olan imamlar ilâhî ilhama malik ve hatadan salim olup, saliklerinin kendilerine kayıt ve şartsız itaatini isterler. Bayram gibi günleri Astronomi ile hesaplarlar. Bunların İslâmiyet üzerinde fevkalade fikrî tesirleri olmuştur. Fatımîlerden önce ve sonra da Orta Doğu'da etkili olmuşlardır. Hasan Sabbah, Alamut Kalesi, Haşhaşîler İsmailî tarihinin safhalarını teşkil eder. 10. asırdaki Resâil-i ihvânü's-Safâ İsmailîlerin akaid kitabı-

---

126 Seyit Pişar Ali Kayani;**a.g.e**

127 Farhad Daftary, **Muhtelif İslamın 1400 Yılı İsmaililer, Tarih ve Kuran** (Ter.) Ercüment Özkaya, İstanbul 1999; **İslam Ansiklopedisi,** 5.C.2.ks., İstanbul 1997, s.1120.

dır. Ünlü Nâsır-ı Hüsrev İsmailî idi. Müfrit Şiîlik, menşelerinden itibaren, memnun olmayan sınıfların mevcut nizama karşı isyanlar ile yakından alâkalı oldular. İsmailîlik uzun süre, gerek içtimaî, gerek kavmî bakımından tazyik gören sınıflar ile gayrimemnun münevverler üzerinde cazip bir tesir icra etmiştir. İsmailîlerin İslâmî esnaf ve futüvvet teşkilâtlarında rolleri olduğu da gözlenmektedir. Gizli kalabilen, örgütlenebilen iyi propaganda yapabilen mazlumlara adalet fikri taşıdığını savunan bu fırka dai tipinin de yaratıcısıdır. Durzîler ve Karmatîler bu fırkanın tezahürleridir. Selçuklular döneminde Türklükle olan münasebetleri netleşmeye başlar.

İsmailî inançlı Müslüman Hazara Türkleri arasında yoğun bir şekilde gözlenebilen Müslümanlık evveli eski bölge dinleri, bu arada Tengricilik - Kamizm izleri onların kültürel kimliklerinin kadim Türk kültürünün devamlılığını gösterir niteliktedir. Yarı göçebe karakterleri bozkır medeniyetinin zamana uymuş biçimidir. Kam kültü yerini pir kültüne bırakmıştır. 11 Eylül 2001 olayından sonra Afganistan'da gelişen hadiseler, bölge Türklüğünün kültürel kimlik tercihinde etkili olmuş ve değerlerin öncülük sıralamasını değiştirmiştir. Bölge halkları üzerindeki dinî fırka prestiji, yerini millî yetkiliye bırakmıştır. İsmailî Türklerin tarihten gelen özellikleri mazlum bölge Türklüğü için özel önem arz etmektedir.

İsmail Hazara Türklerinde gıçak, kemençe türü bir çalgıdır; düğünde eğlencede çalınır. İsmail Hazara Türklerinde cem ayini yoktur. Aileden mutlaka bir gıçak çalan olur. Hz. Ali ile ilgili ilâhiler (gazel - beyit) okunur. İsmail Hazara Türklerinden olan Babageldi, gıcak ustası olup Kayan yöresindedir.

Gıçakla çalınan parçaların hepsi Farsçadır. Bunlar daha ziyade İran kaynaklıdır. Bütün Afganistan İsmailîlerinin lideri olan Seyit Nadir Şah Kayanî Hazaradır ve etnik kesimlerden Tacik ve Peştunlardan da müridi vardır. 50-60 şiir kitabı olan bir

şairdir. Tarikat bağları etnik bağların üzerindedir. İç savaşlardan sonra etnik bağlantılar tarikat bağlantılarının önüne geçmiştir. Milliyet, dinî inancın önündedir. Baglam bölgesi Hazaralarının Sünnî veya İsmailî olsun kız alıp verdikleri için dayanışma güçlüdür. Dinî lider olan şahıs Pîr'dir. Pir olmak için gerekli şart ehlibeyt mensubu olmaktır. **Pir** ölmeden oğullarından birisine pirliği miras bırakır, kızlara pirlik geçmez. Onlar **bibi** olarak bilinir. Bibi sadece pirin büyük kızıdır. Onun itibarı vardır. Ona sorular sorulur. Pirin İsmailî olmayan kızının kocası pir olmaz. Bu ailenin çocukları ana adı ile tanınır. Kız çocukları seyit ehlibeyt olmayan hanım alması çocukları etkilemez. Pir eğitim görse de görmese de pirdir. Bir ailede birden fazla pir olmaz. Pir kendisinden sonra pir olacak oğlunu ayırmaz. Genelde bu pir olur ve bazen de pirin kardeşi pir olur. Pir namzetini, pir ölümüne yakın açıklar.

Çocuğa isim konulacağı zaman pire gidilir. Çocuğa ilkin ismi verilir, sonra pir dua okur. Çocuğun doğunca kulağına ezan, ailede okunur. Çocuğun doğduğu yere erkek giremez, ezan evin önünde daha ziyade erkek çocuk için okunur. Kadınlar dışarıya haber verirler. Son zamanlarda silâh atılmaya başlanılmıştır. İsimlerin sonuna muhakkak Ali ismi eklenir. Mehmet Ali, Seyit Ali vs. gibi; çocuk doğduktan sonra seyide–pire hediye götürülür. Her İsmailî esasen gelirinin % 10'unu pire verir. Kendisi götürür, uzakta olanlar için pirin halifesi dört-beş kişilik heyet ile dolaşıp paraları toplar. Doğum esnasında **kurban** kesilir. Etinden herkes yer.

Sünnette pirin rolü yoktur. Kurban kesilir, tek bir çocuk **sünnet** yapılmaz muhakkak yanına eş veya eşler eklenir. (kirve) bir sini bezetir. Üzerine **ters** çevrilmiş bir sofra konulur. Çocuk bunun üzerine oturtulup sünnet edilir. Sünnetli tepsisini ve yiyecekleri alır gider. Atabeke ömür boyu saygı duyulur. Her önemli adımda ona sorulur. Sünnet olan kişi Atabekin kızını alabilir.

Askere giderken, evlenirken, gurbete çıkarken, kan davaları ve diğer anlaşmazlıklarda sorunları pir çözer. Pir kanundur, dediği olur. Onun yanına giderken eli boş gidilmez.

Komşusunun ölümü anında yaslı aile ile üç gün komşuları ilgilenir. Pir, yakın çevrede sadece aksakalların cenazesine gider. Altıncı gün kadınlar evi toplayıp yıkamaya başlar. 40. gününde hayrat yapılıp mezara gidilir. Pirin kırkla ilgisi yoktur.

Pir ölünce çevreden gelebilen bütün halk toplanır, müridi olmayan, Sünnî, Şiî vs. herkes gelir. Defin aynıdır. Pirin mezarı kutsaldır. Müritlerden hastası olan her türlü ihtiyaç için pire gidilir. Muhakkak mezarda bir hayvan kesilir. Pirin mezarında dua edip talepte de bulunurlar. Büyük pirlerin mezarına para bırakılır. Kadın veya erkek mücavirler bu parayı alırlar. Mücavir yoksa fakir çocuklar alır. Pir mezarının toprağı yenir. Taş yapıştırmak, çaput bağlamak yoktur. Pirin mezarlığı halkın mezarlığından farklıdır. Pir mezarları kolay ulaşılacak yerlerde olur. Her evin, köyün bir piri olmaz. İsmailî Hazaraların bir tek piri vardır. Şu anda pir Seyit Şehnasır'dır. Hapisten çıkıp İngiltere'ye gitmiştir; pirliği kardeşi Seyit Mansur yürütmektedir. Pirlerin isimlerinin başına muhakkak seyit kelimesi eklenir. Sadece pirler dörde kadar eş alabilirler. Muta nikâhı İsmailî ve Şiî Hazaralarda yoktur.

Hacı olmak için Mekke'ye gidilir. Kerbelâya pek gidilmez. Hacca gidene hacı denir. İki-üç defa gidenlere **el hac** denir. İsmailî Hazaraların dinî kitabı Nâsır-ı Hüsrev (Mervli bir Türkmen, Çağrı Bey'in başlangıçta Hanefî olan veziri) *Vecidin* isimli eseridir. Caferî *Fıkıh*'ını tartışmalı irdeleyen bir eserdir. Burada namaz bahsi olmadığı için Bamyan'dakiler Şiî akaidine göre, Semangan Bağlan'daki İsmailîler Sünnî akaidine göre namaz kılarlar.

İsmailî Hazara'lardan Bamyan'dakilerde yerleşik hayat Bağlam ve Semangan'dakilerde göçebelik çok yaygındır. Bun-

larda göçebelik yazın başlar. Hayvancılar Hindukuş dağlarına giderler. Buralara **"ayaylak veya aylak"** denir. Büyük aile (Hanever)in yaylada bir yeri vardır. Buna "ülke" denir. Yayladaki, konuş çadırın adı **laçiktir**. Azerbaycan'da buna **alaçık** denir. Hanever'in başkanı en yaşlı erkek veya en yaşlı kadındır. Bunlara bey, bay veya mir denir. Bir bayın yetkisidir. Çocuklarını itirazsız evlendirir. **Berdel** usulü evlilik çok yaygındır.

Hazaralarda tek evlilik vardır. Ancak çocuğu olmayan tekrar evlenebilir. Her zaman söz büyük hanımdadır. İsmailîlerde eşini boşamak çok zordur. Boşanmayı ancak pir yapabilir. Bunlarda cem yoktur. **Cemaathane** vardır. Cemaathanede dinî eğitim yapılır, dua edilir, nikâh kıyılır. Ancak namaz kılınmaz. Namaz ancak camiîde kılınır. Cemaathanenin hemen yanında camiî vardır. Ayrıca Ağa Hanın doğum günü veya imam olduğu zaman kutlama törenlerine gelinir. Cemaat evine ve dışına İsmailîlerin bayrağı asılır. Bu bayrak Fatimîlerin bayrağı olup yeşildir, ortasında kırmızı çizgi vardır.

Babalar evliliklerde kızlarının kanaatini sorar; ancak daha ziyade bildiklerini yaparlar. Evlilikte erkeğe alacağı kız konusunda kanaati pek sorulmaz. Bunlarda kız kaçırma yoktur. Kan davasına da pek rastlanılmaz. İsmailîlerde pirin kızını kimse isteyemez. Pir kızını istediğine verir. Verdiği adam da kabullenmek durumundadır.

Tekekati- Koçkati (teke –koç katımı merasimi): Koyun ve tekelerde doğumun kışa gelmemesi için beş-altı ay evvelinden havalar ısınınca koç ve tekeler sürüden alınır. Yaylaya götürülmez. Çiftleşmesinler diye kışlakta saklanırlar. Sonbaharda sürüye bırakılırlar. Bu esnada özel bir tören yapılır. Herkesin sürüsü aynı otlakta bir yerde toplanır. Bol miktarda kavun ve karpuz hayvanlara verilir. Koç ve tekeler iyice yıkanıp temizlenirler. Sonra **kırmızı** ve **yeşil** iplikten örülmüş kolyeler ve çanlar hayvanların boynuna bağlanır. Dövüştüklerinde boynuzları kırıl-

masın diye boynuzlarına yağ sürülür. Ayrıca, boynuzlarına küçük kavun ve karpuzlar takılır. Halka, kavun ve karpuz ikram edilir. Yaşlılar toplu hâlde dua ederler. Dua merasimini imam yönetir, halk amin der. Koç ve tekeler aniden sürüye bırakılır ve böylece tören biter.

Göçer İsmâili Hazarâlarda bol et tüketilir. Yahni, kavurma, kebap, pilâv, şir tava, şir pirinç, aş, deleme yapılır. Kaymala, kaymısrak, çelpek, hacur, katlama ve petir pişirilir.

Yahni: Yapılırken et haşlanır. Sadece içine tuz ve su katılır.

Kavurma: Hayvanî sarı yağ, kuyruk yağı ve soğan katılır. Et suyu ile pişirilir.

Kebap: Tandırda veya odun ocağında yapılır. Üzerine tuz atılır.

Pilâv: Kavurmada olduğu gibi yağ kavrulur, soğan eklenir, sonra pirinç konur. Pirinç bir süre kavrulur, sonra hazırlanan pirinç bunun üzerine dökülür. Pirincin pilâvı özeldir. Kapağı kapatılarak bir süre demlenmeye bırakılır.

Şir Tava: İri pirinç sade hâliyle kaynatılır. Sulu olarak pişirilir. Üzerine ayran dökülür. Bir nevi pirinç çorbasıdır.

Şir Pirinç: Sütlâç, iri pirinç kaynatılır, sonra yağda pişirilir, içine bol şeker atılır. Piştikten sonra büyük tabağa alınır. Ortası çukur yapılır. Sarı yağ iyice kaynatıldıktan sonra buraya dökülür, elle pirinç alınır, yağa batırılıp yenir.

Aş: İki cins aş vardır. Birinci türünde, hamuru boldı çuruk (erişte) kesilir. Suda kaynatılır. Sonra içine yoğurt atılır. Çemçe (özel kaşık)ile yenir. Diğer aş yapılırken ise, ince hamur dört köşe kesilir, suda kaynatılıp yenir.

Deleme: Doğum yapan inek veya koyunun ilk sütü ağız ile yapılır. Pişirilip yenir.

Kaymala: Süt kaynatılır, uzun süre kaynayan sütün üzeri kapatılıp konur. Sonra kaymaklı süt yemeği olur. Kaşıkla yenir.

Koymusrak: Yumurta ile un karıştırıldıktan sonra su katılıp sıvı hâle getirilir. İyice kızartılmış yağ içinde bardakta kahvaltıda yenilir.

Çelpek: Hamuru üç köşeli kesip yağda kızartılarak yenir; hayrat günlerinde yapılır. Herkese dağıtılır.

Hacur: Şekerli ve yağlı hamur küçük dilimler hâlinde kesilip iki ucu birleştirilip yağ içinde kızartılarak çayla yenilir.

Katlama: Bol yağlı hamur alınır, kat kat konur. Her katın arasına şeker konur. Büyük yuvarlak hâlde kazanda kızartılır. Üzerine şeker atılır, yenir.

Petir: Tavada pişirilen yağlı, bazen de yumurta ve şeker konulan bir ekmektir. Ekmekler genellikle tandırda pişirilir. Bunlara *nan* denir. Biri yuvarlak, biri ince uzun iki tür ekmek vardır.

Sebzelerden **ıspılat** denen dağlarda yetişen yabanî bir bitki yıkanır. Kızartması ve haşlanması olur; kıyma konulmaz. **Sözenek** denen yabanî dağ bitkilerinin yaprağı ıspılat gibi pişirilir.

Çükrü (eşgin) veya **ravaş** kökünden istifade edilen bir bitkidir. Ekşidir, çiğ yenilir. **Tatrang**da bu türdendir. Bu ekşi değildir. Ayrıca **enfüze**, gövdesi ve karnabahara benzeyen bir gülü vardır.

Evin işleri başta yemek olmak üzere genç kıza aittir. Genellikle bütün gelinler evlenince baba evine gelir, ancak her oğulun ayrıca bir hanesi olur. Yazlık evleri çadır, kışlık evleri normal evdir. Babanın çadırı büyük olur, oğulların ayrı küçük çadırları ve ayrıca misafir çadırı olur. Misafir çadırına **kaşhane** denir. Evlerdeki misafir odasına da **kaşhane** denir. Ailenin bütün kadın fertleri birlikte günlük işleri yapar, çocuklu ve hamile olanlara pek iş düşmez.

Evin iç işlerini tavuklar dâhil kadın takip eder. Dış işleri koyun satımı dâhil erkeğindir. Kadın halı, kilim dokur; kadının izni olur ise erkek satış yapabilir. Kırkım işleri de erkeğe aittir. Kap kacak daha ziyade kabak oyularak özel pişirilerek yapılır.

Hayvanın kafasına geçirilen saman veya arpa kabının adı **"torba"** dır. Yünden örülür. Öküz, eşek ve atın heybesine **"hurçin"** denir. İpten örülür.

Un için özel çuval yapılır. Koyun derisinden yapılan yağmuru geçirmeyen bu çuvala **"sanaç"** denir.

Ham; Kuzu ve davar derisinden yapılır, yağ ve peynir için kapatılarak kullanılır.

Kurut; Yoğurdun suyu alınır, yarı katı olur, içine tuz konur. Güneşte tutulur. Küçük toplara dönüştürülür. **Çaylada** iyice kurutmaya bırakılıp kışın sulandırılıp kullanılır. Ayran ve peynirin bir cinsi vardır. Otlu peynir yapılmaz.

Koç ve koyun derisinden **"yayık"**; teke ve keçi derisinden **"sendere"** denilen su taşıma kapları yapılır.

Biz kısa incelememizde küreselleşmenin bir başka boyutuna kısaca da olsa tekrar değinmek istiyoruz. "Türkiye ve İran arasında stratejik arayışların sürdüğü bir ortamda kültürel küreselleşmenin önlenemez emperyal gücü karşısında iki komşu ülkenin kültürel zeminde stratejik potansiyeli nedir?" sorusuna sürekli cevap aranmalıdır. Bilindiği gibi ulusal güçler: ekonomik güç, askerî güç, coğrafî güçlerin yanı sıra kültürel güçten de meydana gelmektedir.

Daha ziyade emperyalist bir görünüm arz eden kültürel küreselleşme az sayılı halklara kültürel güvence verirken, küresel boyuta erişememiş ulusal kültürleri baskı altında tutmaktadır. Küresel gücün kültürel yaptırımları karşısında bölgesel kültür çevreleri bir korunma mekânizması oluşturamazlar mı? Bu itibarla emperyalizmin etnisiteye vaatleri konusunda bölgenin iki ulus devleti daha cesur adımlar atamazlar mı? Türkiye ve İran'ın böylesi bir yapılanmada şansı nedir? Bilindiği gibi küresel güçler karşısında: ekonomik, siyasî, askerî hatta kültürel alanda bölgesel güçler oluşturulmaktadır. Bu zaruret ulusal yapılanmaları tehdit etmeden kurulan ortaklıklar şeklinde realize

edilmektedir. Yakın zamana kadar, Alman, Fransız veya İngiliz kültüründen söz edilirken şimdilerde bu ifadenin yerini Avrupa kültürü tanımı almıştır. Her politik çevrenin ayrı bir "Avrasya" tanımı varken, Türkiye ve İran'ı içine alabilecek Avrasya oluşumunun şansı nedir? Bu arayışın her iki ülkeye sağlayacağı yeni imkânlar neler olabilir? Bu itibarla mevcut şartlara, geçmişe ve geleceğe bakılamaz mı; hangi taşlar, nasıl bir sıralama ile yerinden oynatılabilir?

Bize göre, Türkiye'nin İran'la stratejik ortaklığı diğer komşuları itibarıyla öncelik alma şansına sahiptir. Bu teşhis İran için de geçerlidir. Zira bu iki ülke geçmişte kültür alanında bölgesel entegrasyonu büyük ölçüde sağlamış; meydana getirdikleri ortak medeniyet havzası ile yüzyıllar boyunca dünya medeniyet merkezlerinden birisi olmuşlardır. Bu medeniyet havzası Türkiye ve İran'ın batısını, doğusunu, kuzeyini, güneyini kapsamaktadır. Bu anlamda bir arayış, ihtilâf alanını ittifak alanına dönüştürebilir.

Ulus devlet modeli Orta Doğu'ya girince, her iki ülke CENTO gibi yapılanmalarda yerlerini alarak bölge dışından bölgeye yönelik emperyal emellere karşı özel anlamda da birlikte korunmasını bilmişler; tahrike müsait hâle getirilen Kürt etnik milliyetçiliği türünden gelişmelere karşı ortak tavır alabilmişlerdir.

Giderek her iki ülkenin yaşadığı iç siyasî tercih ve değişimler, ortak stratejilerde yer alma imkânını sınırlamıştır. Kanaatimize göre, mevcut sosyokültürel yapı ihtilâfların değil ittifakların güçlendirilmesine müsaittir. Ülkelerin rejim tercihleri, yansıtılmaya çalışıldığı gibi stratejik ortaklığa mani olacak boyutta değildir. Bir yerinden başlanması gerekir ise, "Âlimlerin anlaşmaları, âlemlerin anlaşmasını sağlar" özdeyişi esas alınabilir.

İran ve Türkiye iki komşu Ön Asya ülkesi oldukları kadar, aynı zamanda Kafkasya ülkesidirler. Demografik yapı her iki ülkeyi hem Kafkasya hem de Orta Doğu ülkesi yapmaktadır. Böl-

genin tarihî coğrafyası bir yana etno kültürel ve demografik yapı, bölgeye siyasî sınırların ötesinde kültürel bir coğrafya getirmiştir. İran coğrafyasındaki Türk nüfusun İran tarafından tehdit unsuru olarak algılanmaktan çıkarılması üzerinde durulabilir. Bu noktada İran'ın atacağı bir adım, ona doğru kırk adımın atılmasını sağlayabilir."

Bize göre öncelikle, İran, Türkiye ve büyük bölümüyle Kafkasya'yı içerisine alacak bir Avrasya bizim Avrasyamızdır. Yukarıda da belirtildiği gibi bu havza doğuya, İç Asya'ya doğru açılan bir havzadır. Bu havza, kültürel küreselleşme karşısında ortak kültür özellikleri itibarıyla bir kalkan oluşturabilir. Bu havzanın dışa karşı güçlendirilmesi, bölge halklarının kültürlerini yaşayabilmelerinde daha demokratik davranılması ile mümkündür. Özlemi duyulan geçmişin doruktaki medenî düzeyine ulaşılması isteniyor ise, Farsçayı da bilen İran Türklüğüne dilleri ile eğitim hakkı tanınabilmelidir. Geçmişin yazılı kaynaklarına ulaşabilecek bölge aydını bu iki dili bilmek zorundadır. Azerbaycan ve Anadolu Türkü Farsça bilmez iken, İran Türküne ana dili ile eğitim şansı tanınmamaktadır.

Caferi Mezhebine Mensup İran Türkleri

İran Türkleri Afşar, Kaçar, Kaşgayi, Kiresunlu, Karapapak, Hamse ve benzeri boy isimlerinden yola çıkarak ele alınıp halk inançlarına dair bilgi verilmişken **Caferi** mezhebine mensup İran Türkleri ifadesinin kapsamına neleri aldık? İran Türklüğünün boylar bazında ele aldığımız kesimleri % 80-85 Caferi mezhebine mensup Müslüman Türklerden oluşmaktadır. Ancak İran Türklüğü halk inançlarının bir özeliği de halk arasında yaşayan, İslamiyetten evvelki döneme ait Türk inançlarının Caferi- İslam inancı ile örtüşmüş olmalarıdır. İran'da yaşayan Türk halkının inançlarının Türk halk inançları genelindeki yerinin bilinmesi ve yapılan değerlendirmelerin sağlıklı olması adına bu husus vurgulanmalıdır. Bu özellik Kum gibi islami inanç tabakasının baskın olduğu yerlerde daha fazla gözlemlenebilmektedir. İran Türk halk inançlarının bu başlık altında topladığımız özelliklerini, İran Türklüğünün diğer kesimleri ile kesin çizgilerle ayırmak doğal olarak mümkün değildir.

Halk inançlarının yeni görülen dinlerle örtüşerek devam etmesi sosyolojik bir gerçektir. Aynı özelliği sunni inançlı Türk kesimlerde de görmek mümkündür. İslami mezheplerin halk inancı örtüsü kaldırılınca hangi şeraitte olursa olsun altından Türk halkın İslamiyetten evvelki inançları çıkmaktadır.

İran Türklüğünün bu başlık altında incelenmiş olan bölümü derleniliş şeklinin özelliği nedeniyle seyahat gözlemleri uslubu ile anlatılmıştır[128].

Nişabur'da **İmamoğulları Seyit Muhammed Mahruh** ve **Seyit İbrahim** adına bir külliye var, tamir ediliyor. Nişabur Tren güzergahı üzerinde **Şeyh Said-i Bin Selam Mağribî** adına bir dini merkezi gezdik.

Nişabur'un **Gademgah** isimli kasabası **"Adak"** kasabasından sonra geliyor. Burası oldukça büyük dini turizm potansiyeli olan bir kasabadır. **İmam Rıza**'nın ayak izi olduğuna inanılan bir çift **ayak izi** buradaki mescidin duvarına konulmuş bir taşın üzerindedir. İfade edildiğine göre, halkın ekmek pişirmek için istifade ettiği çok sıcak bir taşın üzerine İmam Rıza oturur, taşın altından su fışkırır, İmam Rıza'nın ayak izleri bu taşın üzerine çıkar. Mescit'in dört yana açılan kapıları Kare mekan üzerine kurulmuş dıştan kare içten 12 köşeli bir yapı tarzı var. Buradaki kapıları ve kilitleri de halk **niyet çaputları** ile doldurmuştur. Burada da İmam Rıza türbesinde olduğu gibi tepede **yeşil kandil** var. Mimarisi Filistin'deki Hz. İbrahim'in **Beyti Şema**'sını andırıyor. Kilitler üzerindeki bağlı ip, **ak-kara** kordon biçiminde idi. Nişabur'da gece kalmayıp aynı gün Meşed'e döndük.

Caferiliğin etnik farklılığı önleyici misyonunu İran yönetimi sonuna kadar kullanıyor. Caferilikte camide tam boy insan resmi haram ancak insan portresi camiye asılabiliyor. Camilerde **Ayetullah Humeyni** ve **Ayetullah Hamaney**'in portre resimleri görülebiliyor. Bu tespiti Tebriz'den de yapabiliyoruz.

19 Kasım1996, hala Tebriz'deyiz, bütün sosyal ve kültürel dokuları ile bir Türk şehri, Tebriz müzesinde teşhir edilen her döneme ait eser Türklüğü yansıtıyor. Ancak kültürel malzeme Şii- Caferi katmanla örtülmüş ve tabakalanmış. Türk hanlarına

---

128 Yaşar Kalafat, "Vatan-İran-Turan Hattı ve Caferi Türklerde Halk İnançları", **Türk Dünyası Araştırmaları**, Haziran 1997, s.108, s.33-101.

ait para birimlerinin bir yüzünde **Aliyül Valiyullah** türünden ibareler var.Bu noktada İran zemininde Şii-Caferi, Türk kültürü örtüşmüştür. Açıktan Fars milliyetçiliği de yapılamıyor ancak yönetim Farslarda olunca ve sistem mezhep devleti şeklinde çalışınca, Fars milliyetçiliği kârlı çıkmaktadır. Nitekim, **Gök Mescit** tarihi bir Türk sanat eseri, şimdi onarıma alınmış, burası da hizmete girince aynı dini devlet yapısının bir parçası olacaktır. Bu açıklamalarımla İran'ı ve İran'ın tutumunu suçlamıyorum. Tarihi gelişim içerisinde İran bu tercihi yaparak varlığını sürdürmüş. Bizim vurgulamaya çalıştığımız husus, İran'ı tanırken İran'ı İran yapan kültürel ayrıntıyı açıklamaktır.

Aynı gün Tebriz'de **İmam Sıga-i İslam Mescit** ve Makberine gittik. Burası Büyük Türk şairi Şehriyar'ın büstünün bulunduğu İranlı Fars ve Türk edebiyat ehlinin resim ve büstleri ile süslenmiştir. Burada daha bir çok yerde istediğimiz kadar resim çektik ve not aldık. Rivayet edildiğine göre **İmam Musa Kazım**'ın torunlarından **Seyit Hamza** ile Rus işgaline karşı geldiği için şehit edilen **İmamzade Cihan Banu** burada yatmaktadırlar. Duvardaki yazılardan mezarın Seyit Hamza'nın olduğu ve Cihan Banu'nun da Tebriz valisi olduğu anlaşılıyor. Duvardaki dökülen sıvıların altından, **Bektaşi** derviş resimleri çıkmaktadır. Bölge Hz. Ömer zamanında İslama kazandırılıyor. O dönemde Şii- Caferilik henüz yok. Bölgede hakim olan İslam anlayışı o önemde bir Türk tarikatı olan **Yesevilikti**. Anadolu'da Bektaşiliğin tezahür biçiminde olduğu gibi, burada da Bektaşilik mümasili bir Yesevi Türk dini merkezi olmuştur. Zamanla bölgeye Şii-Caferilik girince **aynalı teyzinatla** eski kültür yeni inancın desenleri ile örtülmüştür. Şüphesiz bunda bir kasıt ve kültür düşmanlığı aranmayabilir. Ancak İran'daki Türk İslam kültürünün Şii- Caferi siyasi İslam kültürü ile örtülmesi bir tabakalaşma olayıdır. Burada; türbe parmaklıklarında, kapılarda, duvarlarda ve mezarlıkta resimlediğimiz tespitlerimizi ayrıca ele alacağız.

Gezdiğimiz şahıs ve kuruluşların dökümantasyon merkezlerinin, arzu olarak ortak paydaları Türkiye'den Ehl-i Beyt Kültürü öncelikli olmak üzere İslam medeniyetinin kaynak eserlerinin mikrofilmlerini temin etmekti. Bu sahadaki bütün eserlere sahip olmak istiyorlar. Bunun; alt yapıları kurum ve kadro olarak sağlanmış, bu safhada çevreye açılma dönemi yaşıyorlar. İsteklerinin ne olduğunu, neden bunları istediklerini ve nasıl temin edip ne şekilde kullanacaklarını kadrolarını ve kurumlarını tanıdıktan sonra "biliyorlar" diyebilirim. İslamın **Vahabi** kanadındaki potansiyeli bilemiyoruz. Ancak, sünni Türk kesim olarak bizde, gerekli hazırlığın yapılmış olduğunu mevcut bilgilerimden hareketle söyleyemiyorum.

19 Kasım 1996 günü, 9. İmam, **İmam Muhammed Taki**'nin doğum günü olduğu için **Hz. Mahsume (Fatima)** nın Kum 'daki türbesine halk, kardeşi için gözaydınına gidiyordu. Camiler tamamen ışıklandırılmıştı. Özel konferans salonları hazırlanıp, dini sloganlar ışıklara verilmişti. Adaleti getireceği, haksızlığın ve çirkinliğin son bulacağına inanıldığı için, **İmam Mehdî**'nin gelmesi için dua ediliyordu. Camideki görevliler ellerinde Per(kanat, kuş tüyü) ile izdihamı önlemeye çalışıyorlardı.

Humeyni'nin **Pençe-i Ali Aba** figürü (Hz. Muhammed, Hz. Ali, Hz. Fatima, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'i simgeleyen beş parmağı açık el) nün yanında şu ifade yer almaktadır; "Muharrem-i canlı tutunuz ve yaşatınız. Bizim değerlerimiz Muharrem'dedir, Muharrem'e endeksli ve ona bağlıdır". Bu ibareyi okurken bir mezhebe kodlanmış. İslamın kutsal ayı ile, mezhepler arası diyalog nasıl bir arada mütala edilecektir. Kendimi birkaç standartlı bir oluşum ile muhatap edilmiş hissediyorum. Oturmakta olduğumuz büyük salonun uzun duvarında duvarı kaplayacak boyutlarda bir Kâbe posteri var. Posterde Arapça "İmam-ı Ali Kâbe'nin çocuğudur" (Kâbe'de doğmuştur) yazısı var. Anlatıldığına göre, Hz. Ali'ye annesi Fatıma hamile iken, doğum sancıları yoğunlaşınca Kâbe'nin önüne gelir. Kâbe'nin

köşesinden bir duvar yarılır ve bir kapı açılır. Fatıma kapıdan girer ve duvar tekrar kapanır Fatıma Kâbe'den çıkar. Bulunduğu yerde herhangi bir doğum yapılmışlığın izi görülmez ve Kabe'den güzel kokular yayılır. Şimdi Kabe'nin o köşesi **Fatıma binti Esed** olarak bilinir. Kabe'de halkın öpmesine müsaade edilen iki yer vardır. Bunlardan birisi **Hacerü'l-Esved** diğeri de **Fatıma binti Esed** köşesidir. Yemeklerden sonra yapılan duayı bazen de Türkçe yapıyorduk. Bu bir Bektaşi Sofrası duası da olabiliyordu. Dua sırasında eller masaya avuçlarımız aşağıya gelecek tarzda konuluyordu. Bunun nimetin artması için yapıldığı izah edildi. Bize göre sofradaki bereketin gitmemesi içindir. Kum'da Hüseyni örneğinde olduğu gibi farklı bir dini mimari de gördük bu "Türbe Minare" idi. Türbede baca feneri yerinden bir minare yükseliyordu. Selçuklu Türklerinde görülmeyen bu stili Safevi Türkler geliştirmiştir. İran'a Şiiliğin tamamen girdiği dönem ise 1150'lerde **Şah Huda Bendi** dönemidir. İran'da Kum gibi Türklerin çoğunlukta olmadığı yörelerde, Türk halk inançları farklı bir mahiyet almıştır.

Caferi Mezhebine Mensup Türklerde Halk İnançları

Caferi Müslüman halk; başta İran olmak üzere, Ortadoğu'da Suriye, mahdut miktarda Türkiye'de, bir miktar Kuzey Körfez ülkelerinde, Uzakdoğu'da, Hindistan, Pakistan ve Afganistan'da; yoğunlukla ise, Azerbaycan ve Nahcıvan'da yaşamaktadırlar. Halk inançları araştırmaları itibariyle, Caferi mezhebine mensubiyet özel önem taşırken "Yaşanılan İmamet dönemi Caferi halk kültürü" farklı bir yapılanmaya götürülmüştür. Halk inançları, siyasi şiaya entegre edilmiştir. Caferi Türk halk inançları İran ve Türkiye'de Aras vadisi ağırlıklı olarak yaşamakta ve Türk halk inançları çalışmaları itibariyle özel önem arz etmektedir. Yaptığımız tasnifte; halk inançları, halk

sufizmi konularını aynı bölüm başlığı altında ele almaya çalışmamıza rağmen, konuların işleniş biçimindeki zaruret, tasnifi kesin sınırlarla ayırarak yapmamızı önlemiştir. Ayrıca tamamen halk inançları kapsamına girmeyen bazı tespitlerimizi de konu yakınlığı itibariyle bu bölümde ele almamız gerekmiştir.

Caferi- Şii bir ailede çocuğa ismini nine, dede, anne veya baba koyar. Molla'ya isim koyması için gidildiğinde Mollalar Kelam-ı Kadim'i açar ve oradan isim seçerler. Çocuğun iki ismi vardır. Bunlardan biri ana karnında iken konulur. Bu isim çoğu kere peygamberin ismidir. Ad çocuğa hayata geldiğinin ilk cumasında konulur. Çocuk dünyaya gelince eğer kız ise ismi değiştirilir. Erkek ise ismine bir isim daha eklenir. Mesela Muhammed Ali , Muhammed Veli, Muhammed Kulu , Muhammed Rıza, Muhammed Tagi, Muhammed Naki gibi ilaveler yapılır. Çocuğun ismi konulurken veya dünyaya geldiği zaman sağ kulağına **Ezan- ı Muhammedî**, sol kulağına ise **igame (gamet)** okunur. Ezan ve gamet 3 defa tekrarlanarak okunur. Çocuklara aileden seçilmiş isimler konulacağı gibi, doğduğu ayın isminden hareketle de isim konulur. Şaban, Ramazan, Muharrem gibi çocuğu yaşamayan ailelerden çocuklarının yaşayacakları inancından hareketle, çocuklarına, Baba, Dede, Ağabey gibi isimler de koyarlar[129].

İran'daki Caferi inançlı Türkler de, Araplarda olduğu gibi çocuğun isminin baş kısmına "Abdül" eklenmez. Abdulgaffar, Abdulcebbar, Abdulaziz, Abdulhamid, Abdulmelik, Abdulkafi, Abdulmuttalip, Abdussamed gibi isimleri ek yoktur.

İran'daki Caferi Türkler çocuklarına doğduğu gün isim koymamışlar ise **"Şeb-i Şiş"** yaparlar. Bu çocuğun doğumunun 6. gününde yapılan **isim koyma merasimidir.**

---

129 Kaynak Kişi: Seyit Hüseyin, Kum'da yaşayan şoförlük yapan, 35-40 yaşlarında, orta tahsilli, Caferi inançlı, İranlı bir Türk

Caferi mezhebinden olan İran'ın Müslüman Türklerinde insan isimlerine: Mehdi, Rıza, Fatima, Tahire, İsmail , Nida, Ekrem, Rugiye, Zehra, Tettübe, Cevat, Hasan, Hüseyin, Azem, Ester, Mehmet, Abbas, Ali Kurban, Kandeli, Ali, Şeker, Ferrek, Mehmet ile Ramazan Bağır, Muhammed Ağa, Gaya Sultan, Gulem Abbas, Ruhullah, Ahmet Ağa, İhsan verebileceğimiz örneklerdir. İran Türklerinde Ekrem, kız ismi de olabilmektedir. Hasan ve Hüseyin ismi geçince, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in ismi geçiyormuşçasına (Radiallahu Anh veya Allahusselam[aleyhisselam]) denilmektedir. Ayrıca ismin sonuna doğuştan itibaren ismin bir parçası olarak "Ağa" kelimesi eklenilmektedir.

İran-Caferi inançlı Türklerde şehir merkezinde evlenme yaşı 20-22'dir. Çocuklara konulan isimler kırsal kesim ve şehir merkezlerinde 12 imam kültü ağırlıklıdır. Bunlardan sık rastlananlar; Şeyh Mahmut, Hamit, Mecit, Yusuf , Hasan, Mahsume, Füsun, Muhammed, Kazım, Abbas, Fereç (aydınlık) Ahmet, Salih, Ali Raziye, Necime, Suhra, Sakine, Gülam Rıza, Muhammed Rıza, Yunus, İsa , İlyas, İdris, Ummul, Veli, Firengiz, Tahmimi, Rugayye, Zerintaç, Rubabe, Uher, Ehet, Zehra, Ekber, Semet, Bağır, Seccat, Fatime, Ebser, Resul, Gülsüm, Murteza'dır[130]. Bir çok isim başına şeyh olmadıkları halde "Şeyh" kelimesi ismin bir parçası olarak eklenmektedir. Seyitler ile seyit olmayan ulemanın tefriki için onların sarıklarına bakılır. Seyidin sarığı kara diğerlerinin ki ise ak olur. Mahsume ismi, Kum'daki imamzade Fatimanın adına izafeten konulan bir isimdir. Fatima, Musa Kazım'ın kızı Rıza'nın kardeşi **Cafer-i Sadık**'ın torunudur. Veli ismi de çok kere başına gelen ikinci bir isim parçası ile kullanılmaktadır. Velayet anlamında evliyalık erkeklere mahsustur. Takva sahibi olma itibariyle Hz. Fatima'nın yeri özeldir.

---

130 Kaynak Kişi: İbrahim Assımabadi, 33 yaşında 9 yıl tahsil görmüş, Kum'lu Caferi inançlı bir Türkmen, Taksi şoförlüğü yapıyor.

İran'da Caferi inançlı halk, çocukları dünyaya gelince onların ağzını zemzemyu ile açarlar. Dudaklarına **Kerbela türbeti (toprağı)** sürülür. Alnına da ayrıca Kerbela toprağı sürülür. Böylece ağzının zemzem gibi tatlı dilli, dudaklarının da Kerbela toprağı gibi pak ve temiz olacağına inanılır. Ayrıca alnına sürülmekle de zihni açık olsun akıl ve düşüncede Hz. Hüseyin gibi olsun. Alnı onun gibi ak ve pak olsun mesajı verilir.

Çocuğu yaşamayan anneler çocuğu yaşasın diye **İmam Rıza**'yı, **İmam Hüseyin**'i, **İmam Abbas**'ı ziyaret eder çocuklarının yaşaması için dua ederler. İmam Rıza ve **İmam Musa-ı Kazım**'ın **Bab-ül Havayiç** (dilekler kapısı)olduğuna inanılır. Buralara her türlü dilek talebi için gidilir. Keza Hz. Ali'nin imam olmayan oğlu **Celal Abbas** (abulfaz) da **Bab-ül Havayiç**'tir. Hz. Hüseyin **Bâbü'ş-Şifâ**'dır (Rahmet ve Şifa kapısıdır). Diğer imamlar şifa veya rahmet kapısıdır.

Ehl-i Beyt Oniki imamla sınırlanmış olmakla beraber, imamzâdelerle yayılmıştır. Onların türbeleri dahi Ehl-i Beyt'i yaşatmaya matuftur. Yaşayan imamlar ise, Seyitleri; Ehl-i Beyt soyundan iseler, bunlar da müessesenin canlı hayatındaki temsilcileridir. Ünlü seytilerin; yıldırım, zelzele, sel, yangın, yolculuk halleri için okudukları özel **dualar** vardır. Ayrıca haftanın her günü için dualar hazırlamışlardır. **Hz. Zeyneladidin**'in bu tarzda hazırlamış [131]olduğu ünlü bir eseri vardır.

İran'da Caferi inançlı Türklerde oğlan çocuğu dünyaya gelince bir, kız çocuğu dünyaya gelince iki **kurban** kesilir. Zira cennet anaların ayağı altındadır. Kız çocuğu büyüyüp ana olacaktır, inancı vardır. Kum'da kurban bayramının birinci günü kurban niyetine kesilen bir yaşındaki erkek koyunun kursağı, ilgili duası okunarak **sigillere** sürülür ve sonra o **kursak** defnedilir (toprağa gömülür) ise sigillerin döküleceğine inanılır.

---

131 Muhammed Bakır as- Sadr'ın yayına hazırladığı **Es- Safihetüs Seccadiye al- Kamile**, Beyrut 1992.

İran'daki Caferi Türklerde, sünnet olan çocuğun **sünnet artığı** da uzuv sayıldığı gerekçesi ile mezarlığa gömülür.

İran'da çocuğun ilk dişi çıktığı zaman Türkler **diş hediği** yaparlar. Bir çok yerde hediğe yemiş katılır. Kum'da yemek ikram olur.

Güzel olan erkek çocuğa göze gelmesin diye, kız elbisesi giydirilir. Erkek çocuğu yaşamayan ailelerin de, çocuklarına yaşasınlar diye kız elbisesi giydirdikleri görülür.

İran'da yaşayan Caferi Türkler'de Nevruz'da **sümelek hazırlama, Ahır Çarşamba** (Son Çaşamba), **kulak asma, kapı pusma(kapı dinlemek), ateşten atlama, şeker yığma** uygulamaları vardır. Ayrıca "**Kızıl Yumurta**" eğlencesi yapılır. Soğan kabuğu ile boyanmış yumurtalarla çeşitli eğlenceler, yarışmalar yapılır.

İran'da Caferi inançlı Türklerde **kına**, olağanüstü şadlığın belirtisidir. Nevruz ve Kurban Bayramlarında büyük-küçük, kadın-erkek herkese kına yakılır. Daha ziyade **Çarşamba-i Sürü** denir.

Caferi inançlı Türklerde **kız kaçırma** yoluyla evlenme yoktur. Kızı kaçırılan aile kızı kaçıranı öldürür. **Berdel** usulü evlenme vardır. Berdel'de de taraflar çeyiz getirirler. Berdel yöntemi ile evlenen, birbirinin kız kardeşini almış erkeklerden birisi eşi ile anlaşamayıp ayrılırsa , karşı taraf da eşini babasının evine göndermez yani boşanmaz[132]. Evlendikten sonra **bakire** çıkmayan kızı, oğlan evi kızın babasının evine gönderir. Buna "**Dana verme**" denir. Bazı hallerde halk arasında **kan gütme** olur[133].

İran'ın Caferi Türklerinde kırsal kesimde kız 14 yaşında gelin ve erkek 16 yaşında damat olur. Gelin olacak kızı, oğlanın annesi de beğenmelidir. Evlendirilecek kıza evlenmesi hususunda kanaati sorulur, fikri alınır. Kız gelin olduğu zaman, damat

---

132 Kaynak Kişi: İbrahim Asım Abadi.
133 Kaynak Kişi: a.g.ş; Dr. Cevat Tureylu, İran'a iltica etmiş Iraklı bir Türkmen.

onu baba evine getirir. Düğünlerde davul- zurnalı çalgılı eğlence yapılır. Bir ailede ortalama 5-6 çocuk olur[134]. Düğünlerde kız tarafının **bayrağı** olur. Duvağı damadın küçük kardeşi açar ve **Kerbent** (Kuşak)'ı yerine küçük kardeş bağlar ve ağabeysinden pul (para) alır[135].

İran'ın Caferi inançlı Türklerinde yakın evlenme vardır. Amca, dayı kızı ile evlenilebilir. Kız istemeye ise "**bel almak**" deniliyor. Başlık uygulaması da vardır[136].

İran'ın Caferi inançlı Türkleri, her türlü hacetleri bilhassa kızların kısmetlerinin açılması, oğlan çocuk doğması, çocukların yaşaması için Kum'da Hz. **Masume (Fatime), İmamzade Cafer**'e, **İmamzade İbrahim**'e, **Şah Cemal**'e, **Seyit Mesut**'a, **Vadiyesselam**'a Perşembe ve Cuma günleri gidilir. Buralara, er kişi, avrat kişi, uşak (çocuk) hamısı (hepsi) gider. Niyet sahipleri buralara çaput bağlar. **Çaput (bez)** alem bağlanır. Çaputun rengi önemli değildir. Niyeti olan kimse daha sonra gidip, çaputu açar[137].

Kum yöresi Caferilerinde çok kadınlı evlilik vardır. Ancak bu sınırsız evlilik anlamında değildir. İran İslam devriminden önce çok kadın ile evlilik daha sık iken, giderek bu nisbet düşmüştür. Evlilik yaşı olarak buluğa erme esas alınmıştır. Şer-i hükümе göre kızlar, erkekler 15 yaşında evlenir. İmamiye'de baba ve anneden birinci dereceden babanın rızası gerekir. Kız çocuğunun evlilikte reyinin aranması gereği vardır, alınmaz ise "**ıkrah**" olur.

Caferi Türklerde, Anadolu Türklerindeki "**Kilit Açma**"ya "**Kulplu Kulplamak**" denilmektedir. Kuklpluyu ziyaretin par-

---

134 Kaynak Kişi: a.g.ş.
135 Kaynak Kişi: a.g.ş.
136 Kaynak Kişi: a.g.ş.
137 Kaynak Kişi: İbrahim Asım Abadi

maklarına kilitleyen kimse niyet tutar, haceti olunca da gidip açar[138].

Gerdek gecesi başarısız olan damada **"Bağlanıptı"** denir. Oğlan'ı **"hapsetmek"** başarısız kılmak için yapılır. Bağlamak için **"cadı"**ya gidilir. Damat yazdırılır. Bağı açmak için de keza cadıya gidilir. Gelinin zifaftan kız çıktığını gösteren beze **"Ağ bez"** denir. Yengeler bu bezi gelinin kaynanasına gösterir[139].

Caferi inançlı Türklerde gelinin atının üzengileri açılır, üzengiler üzerine tersine konulur. Böylece atın üzerine iken üzengilerin bağlanılarak, damadın bağlanması önlenmiş olunur. Bağlanmış damadın bağının çözülmesi için 40 gün sabretmek gerekir. Kızın (gelinin) iki yengesi olur. Gelinin ağ bezini saldıç'ın görmeye hakkı vardır[140].

Gelinin 2. gününde kızın ve oğlanın neneleri (anneleri) konu-komşularını yemeğe alırlar. 3. gün hayırlı olsuna gelenler geline hediye getirirler. Buna **"üç günlük"** denir. Eskiden getirilen hediyeden paralar yengelere verilirdi, şimdilerde kap- kaçak getirilmektedir.

Caferi inançlı Türklerde evde kalan kızlara, **"bahtı bağlı"** denir. Bu tür kızların bahtının açılması için **"baht duası"** yazdırılır[141]. Ayrıca halk arasında **"Falnâmeler"** çok yaygındır.

Caferi inançlı Türklerde **"Aşerme"** , **"ağız pisliği"** olarak biliniyor. Bu tür aşeren hanımlara **"ağzı pis"**denilir. Ancak bu ifadedeki pis, kirli anlamında değildir. Makbul olmayan, olması gerektiği gibi olmayan anlamındadır. "Nefsin gelebe çaldığı dönem" anlamındadır. Doğumla ilgili bir halk inancına göre de bazı çocuklar daha annelerinin karnında iken ağlamaya başlar anneleri ağlama sesini duyar. Bu tür bebeklerin anne ve babası-

---

138 Kaynak Kişi: a.g.ş; Dr. Cevdet Tureylu
139 Kaynak Kişi: a.g.ş.
140 Kaynak Kişi: Seyit Hüseyin
141 Kaynak Kişi: a.g.ş.

nın ölümüne yol açacağına inanılır. Anadolu'da ise, çocuk çok ve zamansız ağlarsa, bir türlü susmaz ise, "Anasının babasının başını yiyecek" denir[142].

Caferi Türklerde **aynanın** önemli bir yeri vardır. Gelin kapıdan girdiğinde damadın bacısı gelinin yüzüne ayna tutar. Ayna "hoş baht, hoş geçim" içindir[143]. Anadolu Türk halk inançlarında da aynanın aydın gelecek olduğuna inanılır[144]. Bazı yörelerde ise gelin bezenince, **ağ at** (beyaz at) getirilir. O da bezenilir. Gelinin atını bir görevli erkek yularından tutar. Atı tutana **cilavdar** denilir. Cilavdar'a hediye verilir, ata **güzgü ayna** tutulur, gelin ve at, aynada birlikte görünmesi istenir. Ayna ışıktır. Köyün içinde gelinin yolu kesilir. Pul (para)istenir. Gelin başka bir köyden gelecek olsa, çoban gelinin ayağına bir davar yıkar. "Ben bu davarı gelinin ayağına kurban edeceğim" der. Gelin sahibi çobana pul verir, hayvanı kestirmez. Gelin hayvanın canını bağışlamış olur. Damadın bir "**sağdıç**"ı bir de "**soldıçı**"ı olur. Soldıç kız tarafından sağdıç oğlan tarafından seçilir. Bunlar damadı uğurlamasınlar (gelip kaçırmasınlar) diye damada sahip çıkarlar[145]. Damat, sağdıç ve soldıç düğün evinin damına çıkarlar. Damadın kolunda **kırmızı** kurdeleden bir **bozu bent** vardır. Bölünmüş bir beze bağlanmış **elma**ları gelinin başına atarlar. Konfeti serperler. Gelin attan inerken bir kürsü getirilir. Kürsünün altında ak bir bez vardır.

Türk Dünyasında yaygın olan "**Al Avradı**" inancı Caferi Türklerde de vardır. Lohusa kadınları Al Avradından korunmak için Avradın yastığının altına; orak, demir, para, demir parçası

---

142 Kaynak Kişi: a.g. ş. krş: Yaşar Kalafat, **Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri**, Ankara 1995 (2. baskı)

143 Kaynak Kişi: Seyit İbrahim

144 Y.Kalafat "Türk halk İnançlarında Hususiyle Tahtacılarda Ayna" **1. Akdeniz Yöresi Türk Toplulukları Sosyal kültürel yapısı (Tahtacılar) Sempozyumu**, Ankara 1995, sh. 75-107.

145 Kaynak Kişi: İbrahim Asım Abadi.

gibi şeyler konulur. "Al avradı demirden korkar" inancı vardır. Atın üzerinde demirden herhangi bir şey olsa ata binecek olan cin de binemez, cinlerin ismi geçecek de olsa cin denilmez "yiyici" veya "**bizden yiyiciler**" denilir. Al Avradı, lohusa ciğerini yemeğe pek meraklıdır.

İran'ın Caferi inançlı Türklerinde nazara karşı: **Göy boncuk, nazar duası,** göz şeklinde hazırlanmış **akik taşı, akik yüzük, Baba Gori Taşı, Akik-i Doğadan,** (Bu döntgen şeklinde yapılır, ortası delinir geçirilen ip ile kullanılır. Kum'da ve bilhassa Meshede'de geniş bir "takı taşı" kültürü var; adeta eski Türklerdeki "Taş Kültürü" Caferi Türklerde takı taşı kültürüne dönüşmüştür. İnanca göre akik taşı, ferahlık verir. Peygamber efendimiz ve Hz. Ali bu taşı kullanmışlardır. Hz. Ali ayrıca **Hadıd-i sini (Doğal Demir)** kullanmıştır. Bu demir kullananlara güç verir, **yakut** kullanana uluhiyet verir. **Firuze,** kullanana gönül zenginliği verir, **Zümrüt** kullananlara haşere dokunmaz inancı vardır.

İran'ın Caferi inançlı Türklerinde de belirtildiği gibi **yerikleme** inancı vardır. Hamile iken balık yerikleyen hanımın çocuğu dünyaya gelince, el -avuca sığmayacağına inanılıyor. Yerikleme aşerme olarak da bilinir.

Bazı konuların yorumlanmasında, buluğa ermemiş çocuğun kuvvesini alma yöntemi Caferi Türklerde de var. Hz. Muhammedin bu konuda Hz. Hasan ile ilişkiye girdiği ifade edilmektedir. Biz buna kesinlikle ihtimal vermiyoruz. Zira bu tür çocuklar fal baktırma, define aramada kullanılır. Peygamberimiz efendimizin karşı olduğu husustur.

İran Azerbaycanı'nda Türkler ölümün ilk gecesi mezarının üzerinde **tezek** yakarlar. Tezek közü uzun ömürlü olduğu için yavaş yanan bir yakıttır. Hemen yanıp bitmez[146]. Böylece mezar uzun süre korunmuş olur.

---

146 Yaşar Kalafat "Halk İnançlarında Hususiyle Tahtacılarda Ayna" 1. Akdeniz Yöresi Türk Toplulukları sosyo Kültürel Yapısı (Tahtacılar) Sempozyumu (...) Ankara 1995, s. 75-107.

Yıkanmamış ölüye el sürülmez. Sürülür ise elini süren kimse gidip hemen **mesh-i meyit (gusul Abdesti)** almalıdır. **Cuma Guslu** diye bir inanç vardır. Kişi, şu işim olur ise, "Allah rızası için gusul edeceğim" diye gusul nezledebilir. Bu gusullerin **Haiz, Nifaz, İstihaze** gusullerden farkı yoktur[147].

İran Azerbaycanı ve Kum Caferilerinde, 40 cm bir ağaç boyuna yarılır, bunların üzerine Kerbele'dan getirilmiş Hz. İmam Hüseyin türbeti (toprağı) ile "La İlahe İllallah Muhammed Resullah" yazılır, bunlar meftanın sağ sol koltuklarının altına konulur. Kefenin artan parçası ile bunlar sağ ve sol yana bağlanırlar. Bunun yapılmasındaki amaç, mahşer günü bütün ağızlar mühürleneceğinden, ellerini kaldıran mefta "ben buyum" demiş olacaktır. Çünkü inanca göre ahiret günü Kerbela toprağı kaybolmayıp zalimlerin zulmüne şehadet edecektir[148].

Caferi Türklerde **yas** dönemlerinde mersiye okuyan mersiyehan hanımlar ve bayatı okuyan hanımlar vardı. Bu uygulama Türk Dünyasının her kesiminde çok yaygındır.

İran Caferi inançlı Türklerinde ölümün sen-i devriyesinde "ölü bayramı" veya "mezar kaldırma" uygulaması yoktur. Sadece mezarlar ziyaret edilir, Fatiha okunup ruhlara bağışlanır, esasen Anadolu'da yapılan da farklı değildir.

İran'daki Caferi inançlı Türkler ölüleri için 3, 7, 40 ve sene-i devriyesini yaparlar. Caferilerde ölümün ve doğumun sene-i devriyesi çok yaygın bir şekilde yapılmaktadır. Özellikle büyük imamlar olmak üzere günümüze gelinceye kadar İran'da islamı temsil eden imamlar, ciddi bir biçimde anılmaktadır. Halk ve aydınlar değişik kutlamalarla bu günleri canlı tutmaktadırlar.

Ölmüş birisi rüyada görülmüş ise ve özellikle sıkıntılı görünmüş ise, "Narahat" olarak değerlendirilir. Rüyayı gören ölü sahibine gider, Kur'an okutulur hurma dağıtılması sağlanır[149].

---

147 Kaynak Kişi: Bilgin Coşkun
148 Kaynak Kişi: Bilgin Coşkun;Dr. Cevdet Tureylu
149 Kaynak Kiş: Seyyit İbrahim

Caferi Türklerde at kültü ve mistik kültür iç içe geçmiş bir vaziyettedir.Biz bir çok mistik muhtevalı at resmi çektik. Bunlar heybesi ayetli veya ayetler arasında atın yer aldığı afiş ve posterlerdi. Bir çok örtü ve yaygıda **at** ile birlikte Ehl-i Beyt'e yapılmış mezalim anlatılıyordu. Ayrıca "At ölür nalı kalır, insan ölür malı kalır" veya " At gözünden kişi sözünden tanınır", "Attan düşen yorgan döşek, eşekten kazma kürek" gibi sözler vardır. At satılırken "Altın cilo (gem) su satılmaz cilo (gem) yündür (uğurdur) geşekti (hayırlıdır)" denilir. Bu inanç Anadolu Türklerinde de vardır. "**At binen cin**"diye bilinen bir cin vardır. Bunun atı bindiği, atın terlemiş olmasından anlaşılır. Bu cin atı binince, atın yal(yele)sini örer. Bu cinin yakalanması için atın sırtına zift sürülür, cin , ata binince atın sırtına yapışır. Yakalandıktan sonra cinin yakasına iğne takılır, böylece o cin esir edilip sahibine kömek(destek)olması sağlanır. Bu şekilde esir edilip çalıştırılmakta olan bir cin, bir gün elindeki ekmeği bir çocuğa vererek iğneyi yakasından çıkarttırır. Evin eşiğinin önüne gelen cin ev sahibine "Siz bişuursunuz. Gerek ki, bana dertlerinizin dermanını soraydınız bunu yapmadınız" der[150].

Caferi inançlı Türkler arasındaki, al avradı da anlatırken "al avradı"ından korunmak için onun duası var. Duası okunmalıdır. Yakasındaki iğnesi çıkartılan bir al avradı, kendisini kullanan evin bacasına çıkar, "beni çalıştırdınız bana hazine yeri sormadınız, ölülerinizin durumunu sormadınız ben gidirem zibilinize bereket malınıza püf" der. Bu evin dört gelini varken bütün gün evin çöpünü, ziblini temizlemelerine rağmen evi bir türlü temizleyemezler. Dört kardeş gece gündüz çalışmalarına rağmen ellerinde avuçlarında hiçbir şey yoktur.

Caferi Türk halk inançlarında, güvercin barışı simgelemektedir ve insanlar ile en yakın ünsiyet kurduğu için avlanması mekruh kabul edilmiştir. Güney Türkistan'da Mezar-ı Şerif Şeh-

---

150 Kaynak Kişi: Aslı Iğdırlıoğlu

rinde Hz. Ali'nin türbesi etrafında beyaz güvercinler kutsal kabul edilmekte ve siyah güvercinlerin uğursuz olduklarına inanıldığı için yaşatılmamaktadırlar. Beyaz güvercinleri Mezar-ı Şerif etrafında tavaf ettiklerine inanılmaktadır.

Caferi Türklerde tavşan haramdır. Tavşan pençeliler gurubuna girmektedir. Deniz hayvanlarından pulu olan balık yenir, kabuklu deniz hayvanları yenilmez. Kanatlılardan ise taşlığı olanlar yenir[151].

Ehl-i Beyt Kültü Anadolu'da Caferi inançlı Türklerde de vardır. Daha ziyade Aras vadisinde dikkati çeker. Anadolu Bektaşi Alevilerinde Hz. Ali ve Hz. Fatima sevgisi bir kült olmuştur. Anadolu'da Ehl-i Beyt sevgisine dini folklor karışırken daha ziyade eski Türk inançları yeni inançlarına kılıfı geçirilmiştir. Hz. Ali Kayası, Fatima Ana Suyu gibi. Kuzey Azerbaycan'da da bu durum aynıdır. İran'da ise, Ehl-i Beyt inancı farklı bir görünüm sergiler. Bu gerçeğin altında Humeyni'nin " Muharrem'i canlı tutunuz ve yaşatınız. Bizim değerlerimiz Muharrem'dedir, Muharrem'e bağlıdır" vecizesi vardır. Iğdır, Pullur köyünde "Kelbayı Kulu Ocağı" vardır. Ayrıca Erdavut ocağı ise Tuzluca'dadır. Burada çocuk sahibi olmak isteyen anneler, nenni kurarlar (beşik yaparlar) nenni (beşik) sallanır ise, anne adayı çocuğunun olacağına inanır. Ayrıca "Karataş" vardır. Buraya niyetler çivi at nalı çakarlar. Niyeti olacak kişinin çivisi el darbesi ile çakılır, niyeti olmayacak kimse bu taşa balyozla da çivi çakamaz. Kamışlı köyü yolunda "Kutsal kayalar" vardır. Bu kayalar için "er Davlut Ocağı'ndan küsen kayalar" denir[152].

Iğdır-Sürmeli köyünden, bir "Yar" vardır. Buradaki bir kayada Hz. Ali'nin izi olduğuna inanılır. Burası halk nazarında "Kutsal Mekan" olarak kabul edilebilirdi. Rivayete göre Iğdır'ın Karakalesi Hz. Ali'nin Kan Kalesidir.

---

151 Kaynak Kişi: Bilge Coşkun
152 Kaynak Kişi: Seyit İbrahim

Caferi Türklerde beddua ederken "Allahım seni pis güne koysun" "Allahım seni yaman güne bıraksın" "Allah seni dara salsın" gibi sözler söylenir. Yemin ederken de çok kere 12 imam ve bilhassa Hz. Ali üzerine yemin edilir. "Ant olsun İmam Ali'ye" denilir. Dualarda ise "Allah yaman gözden saklasın" "Seni Allah saklasın" "Seni Allah'a tapşırmışam" denir. Duası kabul edilen şahıs için "Allah onun sesini duyuyor, duası tutuyor" denilir. İran 'da akideli genç insanın duasının kabul olacağı inancı var " Gençseniz Maaşallah Duanız hürmetine" denilmektedir[153].

Penc-i Ali (açık halde 5 parmak): Resulullah, Hz. Fatma, Hz. Ali, Hz. Hasan , Hz. Hüseyin temsil eder. Bu şeklin bulunduğu mezarlar seyit yada Ehl-i Beyttir. Muharrem ayında bayrağın alemine Hz. Celal Abbas'ın temsili kolu olarak bulunur.

Caferi inançlı Türklerde yeni ayı gören Kelime-i Şahadet getirmelidir. Ayın ortadan iki parçaya bölünmesi Resulullahın Ku'an'dan sonraki ikinci mucizesidir. Yıldırım çakınca iki rekat ayet namazı kılınır. Ayrıca zelzele olunca ay ve güneş tutulunca davul çalınır. Melakani kıram, davul çalınması için beklermiş ki, bu yolla yemek versin diğer mollalar da doysunlar, İran Azerbaycanı'nda duyduğumuz esprili bir söze göre " Mollanın karnı Allah'ın ambarıdır".

İran Caferi inançlı Türkleri şehir girişlerindeki türbelerin önünden geçerken, seyir halindeki arabalarını yavaşlatıp Fatiha okuyorlar. Tahran'a Kum'dan girişteki Ayetullah Humeyni'nin külliyesinde biz buna şahit olduk. Afganistan'da Caferi ve Hanefi Türkler Hz. Ali'nin külliyesinin önünden geçerken aynı şekilde ağırlayıp Fatiha okuyorlar veya Allahuekber deyip ellerini yüzlerine sürüyorlar. İran Caferileri şehir çıkışındaki "Sadaka Sandıkları"na taşlarını doldurup sadaka atıyorlar. Kuzey Afganistan'da "yol dilencileri" var, bunlara taşıtlardan sadaka verili-

---

153 Kaynak Kişi: Aslı Iğdırlıoğlu

yor. İran'da dilenciliği önlemek için sık sık "sadaka kumbaraları" konulmuştur. Caddelerde dilenmek yasaktır. Buna rağmen sokaklarda fakirler dilenmektedir. Osmanlı Türklerinde kutsal aylarda cami bahçesi gibi muayyen yerlerde sadaka taşları olurdu. Bunların üzerine sadakasını koyan hayırsever gider, ihtiyaçlı müslümanlar da gelip alırlardı. Eski Türk inançlarında "Yol iyesi" ve sefere çıkmadan ulu kişilerin kabirlerinin ziyareti vardı[154]. Kum yöresi Caferi Türklerinde evler haremlik ve selamlıktır. Erkek misafirlere, erkekler hizmet etmektedirler. Yemekler lezzetli ve halk misafir severdir.

Caferi Türkler, Peygamber Efendimiz zamanında da **yağmur** duasına çıkıldığını belirtiyorlar, o dönemde açık havada yapılan dua şimdilerde camide imamın yönetiminde yapılıyor. Yağış dolu olarak yağar ise, dolunun durması için ekine vereceği zararı önlemek için özel duası okunur.

Canavar ağızı bağlamak, İran Türklerinde de var. Düz'de (kırda bayırda) kalan hayvanları canavar (kurt) parçalamasın diye okunarak bir bıçak kapatılır. Hayvan bulununca bıçak okunarak açılır. Okuma işini imam, aksakal veya "akideli adam" "pek insan" yapar. Bu şekilde kayıp olmuş beş koyun bulunduğu zaman kurdun onların yanında yatar halde bulunduğu anlatılıyor. Hayvanlar ile ilgili efsanelere gelince: Yılanların savaşı diye anlatılan bir hikayede, Iğdır Tuzluca'nın Pirili Köye Nahırcısı Mehmed (Mrhmet) rüyasında kendisine randevu verilerek çağırılır. Bölgelerden birisi Türk tarafında, diğeri Ermeni Rus tarafındadır. 3 gün bu rüyayı gören Nahırcı Mehmet son çağrı üzerine yatağından kalkar, kapısını açar birisi sağında diğeri solunda insan kılığında dik duran iki yılan görür. Nahırcıya yürümesini işaret ederler, yılanlar onu Aras'tan geçirirler. Birlikte bir mağraya girerler, selamünaleyküm diye Nahırcı Mehmet, yılanların şahı ile selamlaşır, şah oturmuş yarısı adam yarısı yılandır.

---

154 Y.Kalafat, **Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri**, Ankara 1999, s. 46.

Şah, Mehmet'e oturmasını söyler ve devam eder "3 gün sonra bizim Ağrı'ya seferimiz var. Benim mahiyetim sizin oradan gelip geçecek halka söyle korkmasınlar onlara zarar vermeyeceğiz. Onlar da bize zarar vermesinler, elinizden gelirse, yollara su ve süt dizin, mahiyetim su ararsa halk korkmasın. Bunu yapabilirseniz güzergahımdan çıkmayacağım. Bunu yapabilirsen bölgemdeki yılanları senin emrine vereceğim. Şimdi veya gelecekte senin tükürüğün yılanlara zehirdir. Bir suç işlerse ağzını aç içine tükür, ölürler. Bu günden itibaren senin evin malın çoluk çocuğunu onlar bekler. Eğer bize yardım edersen ödülün daha büyük olacak. Savaşa ordum giderken ordu komutanımın ağzında bir şep çırak (Fosforik Elmas-gece ışık verir) olacak, giderken ona dokunma, dönerken geç önüne korkmadan ağzından al, eğer onu alırsan dünyaya hükmedersin, almazsan bölgene hükmedersin, fakirliğin hemen biter. Şimdi evine git, dediğimi yap. Bir daha ya görüşürüz ya görüşemeyiz. Mehmet, döner köye haber salar ama, köylü inanmaz deli sanırlar. Nahırcı döner hayvanını satar, kap kacak satın alır nahırcılığı bırakır. Nahırcı hakkı olarak bir tencere süt alır, yollara süt ve su koyar. 3 güm içinde yılanlar gelirler. Köylere Mehmet'in ocak olduğu haberi salınır. O , 3 gün su ve süt dizer. Bir hafta sonra yılanlar döner, yılanların ordu komutanını gören Mehmet, bayılır ve elması almaz. Mehmet ocak olur. Mehmet'in her malını bu yılanlar beklermiş. Mehmet yılanın vurduğu (soktuğu) insanları tedavi ettiği gibi, vuran yılanı da çağırıp cezalandırır, yılanın ağzına tükürür yılan kupkuru kesilir ve ölürmüş. Çocuklarının yemek kaşıkları yılandanmış.

İran Caferi Türkleri'nin, cami çevresinde yaşattıkları bazı inançlardan bize ilginç gelen bir takım tespitlerimiz oldu. Bir kültür tezahürü olarak bunlara da yer vermek istiyoruz. Meşed'de İmam Rıza Külliyesi'nde, Kum'da Feyziye medresesinde; Mescid-i Azam'da, Ayetullah Humeyni Külliyesinde, İsfahan'da tarihi ismi değiştirilerek yeni ismi **İmamiye Mescidi**

olan cami gibi dini mekanlarda resim çekilmesi yasaklanmıştır. Ancak camilerde büyük imamların mesela **Ayetullah Humeyni'nin, Ayetullah Hamaney**'in daimi resimleri olabilmektedir. Ayrıca son dönemin caferi imamlarının doğum veya ölümleri münasebetiyle camilerde yapılan anma günlerinde bu zatların da resimleri asılabilmektedir. Bu konuda yapılan açıklamaya göre "Caferilikte namaz kılınan yerde, insan resminin bulunması sadece mekruhtur, haram değildir. Bu resimlerin bulunmaları namazı bozmaz". Caferi camilerde cami içerisinde türbeler bulunmaktadır. Bu türbeler bulundukları çevre ve mekan ile birlikte nefis ayna süsleme ile bezenmiştir. Burada yine "Aynayı tuttum yüzüme Ali göründü gözüme" inancı tezahür etmektedir. Tebriz'deki Sıga mescidi yanındaki XII. XIII. yüzyıldan kalma Yesevilere ait olduğu sanılan makber ve Mescid'in sonradan yapılan ayna süslemeleri dökülünce, **İmam Musa Kazım**'ın torunlarından **Hz. Hamza** ve oğluna ait oldukları duvar yazılarından anlaşılan resimler ve **Türkmen derviş** resimleri çıkmıştır. İran'da aynalı türbeler **Ayne-i Sitr** (kıyamette, dünyadaki hayır ve şer fiillerinizle birlikte tecelli edeceksiniz) inancı ile de izah edilmektedir. Biz Mevlana'nın ayna için söylediği, sırlı cam iken ayna olup güzelliği çirkinliği sakladığına dair açıklamasını hatırlayarak dolaşıyoruz. Bir arkadaşımız, "Ben gizli bir hazine idim, bilinmeyeni arzu ettim, bunun için halkı yarattım" mealindeki hadisi hatırlattı. **İbn-i Arabi**'nin görüşü aktarılıyor. "Yokluk varlığın anlaşılmasını sağlayan bir kavramdır. Yokluk, kendisinde varlığın tecelli ettiği bir aynadır. **Vuslat** kendisini bu aynada gösterir." Tebriz'de Azerbaycan müzesinde bir çerçeveye yerleştirilmiş minyatürde Hz. Ali, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin'in resimlerinin çerçeve kapağı, Hz. Ali minyatürünün kapağı da aynıdır.

Müşaahhas tespitler yapıp, tasnife tutamadık ama, Caferi Türkleri arasındaki halk inançları, İran Azerbaycanı'ndaki yaşanılandan yer yer farklılıklar arz etmektedir. Kum'da halk inanç-

ları, daha kalın bir imamed kültü giysisine bürünmüştür. Azaebaycan'da bu giysi daha sığ ve daha yalındır. Kadim Türk Halk inançlarının genel karakteri, Kum gibi yörelerde, Azerbaycan'a nazaran daha az belirgindir.

İran'da tarikat hayatı pek yok. İran'ın yakın geçmişinde de tarikat hayatı pek fazla olmamıştır. Hal bu olunca, köylerde ve mahallelerde muhtelif dini kesimlere mensup yatırlara pek rastlamadık. Bizim bulunduğumuz çevrede, daha ziyade imamzadelerin türbeleri yaygındı. Bununla beraber ismini zikrettiğimiz, fakat yerinde inceleme imkanı bulamadığımız yatırlar da tesbit ettik. İran Şiasında , yani İran'da yaşayan İmamiye'de tarikatların yerini , "**İrfan**" almıştır. Tekke olmayınca şeyhlik, müridlik de yoktur. Burada ismin başına gelen "şeyh" kelimesi bilgin, din bilgini, hoca, molla anlamında kullanılıyor.

İran'da fazla vakit ayıramamış olmakla beraber, istemimize rağmen minyatür kitabı temin edemedik. Bununla beraber satılan işlemeli zarif çerçevelerde, seri baskı yapılmış münferit minyatürlerin bulunması, bilhassa İsfahan'da ve Tebriz'de mümkündür. Ayrıca bazı ünlü minyatürlerin posterleri yapılmıştır. Biz daha ziyade bunlardan temin ettik. İçlerinde halk inançlarına ışık tutabilecek olanlar da vardır.

İsfahan'da Safavi Türkleri zamanında yapılan saray, halen şehrin çarşısı olarak faaliyet gösteriyor hediyelik eşya satan pazarlarda, bir antikacıda rastladığımız tarihi resimde; **Zülkerneyn** başlıklı avcının vücudu panter, panterin kuyruğu ise, avcıya (Panterin başı) na ağzı açık saldırıya geçmiş yılan görünümünde bir canavardır. **Avcı (panter)** kendi kuyruğuna **(yılan –canavar)** yayını gerip okunu atmak üzeredir. Antikacının izahına göre; insan vücudunun bir kısmı hayvani hislerden meydana gelmiştir. Bu hisler bedendeki insani hisleri yok etmek ister. İnsan bu duygularını engelliyebildiği nispette insandır.

Tebriz'de Azerbaycan müzesinde **Aftava (ibrik)** ın üzerinde bir motif gördük. Motifte at binmiş bir süvari vardır, atın kuyruğu süvariye yönelik bir **ejderha** idi ve süvarinin başında Zülkarneyn benzeri bir çift boyunlu miğfer, süvarinin önünde panter ve semada bir çift kuş vardı

Halk tasavvufunda nefs attır. Kişi nefsini yendiği nisbette atına binmiş olur, yükselir, **insan-ı kamil** olur. Atını sırtına almış aşık atın üzerinde de bir bayan var ise, nefsine esir olmuş kimseyi temsil eder. Nefs, içki, kadın, dünya malı, haram mala temah, v.s olabilir. Bu tür minyatürden alınma posterler tespit ettik.

Halk inançlarında geyik, en kolay donuna girebilen hayvan iken "Boynuz" bilhassa geyik türünden hayvanlara ait olan boynuz, ziyaret türünden yatır mezarlarında, Uluğ Türkistan ve Türkiye'de çok görülür. Ayrıca boynuz "**aldatılan erkek**"e de ima olunmuştur. Postere dönüştürülmüş minyatürler arasında, boynuzlu geyiklerle yakınlık kuran bayan resimler derledik.

Kum'da; İran- Irak Savaşında, Amerika saldırısında ve İran İslam Devriminde hayatını kaybedenler için, büyük şehitlikler oluşturulmuştur. Her yaştan bu insanların resimleri standart, sabit, madeni çerçevelerle sergileniyor. Özellikle Perşembe günleri halk bu ziyaretlere toplu halde muhakkak gelmekte böylece yüzlerce insan toplanmaktadır. Halk burada **Kelam-ı Kadim** okuyor ve sadaka veriyor.

Bugünkü Meşhed şehri, gayri meskun iken İmam Rıza'yı halkın gözünden uzak tutmak için buraya defnedildiği ifade edilmektedir. O dönemde **Harun Reşit**'in ikinci valisi, bugün tamamen zirai alana dönüşen eski Meşhed'de ikamet etmekteymiş. Bugünkü Meşhed'in ziraat alanı ve şehrin merkezi İmam Rıza Vakfından. Halka icarla verilmekte veya vakıf adına yerleri kullanılmaktadır. Meşhedim merkezindeki Büyük Çarşı 24 saat gece ve gündüz açıktır. Vakıf geliri ile muhtaç halka hayır iş-

lenmektedir. Ancak halk arasında İmam Rıza'nın defin şekline dair yayılan bir şaiyanın bir kısmını ilmi yayınlar onaylamamaktadır. Prof. Dr. Avni İlhan, İmam Ali Rıza'nın da ölümünü anlatan ilgili eserinde; **Me'mun**, Tus şehrinde ateşli bir hastalığa tutulan ima **Ali er Rıza**'yı günde iki defa ziyaret etmiştir. Seferine ara verip orada günlerce kalmıştır. Ali er Rıza ağırlaşınca da ağlayıp başını dövmeye başlamıştır " efendim, Vallahi bilmiyorum hangi felek daha büyüktür? Seni kayıp etmem, senden ayrılmam mı? Yoksa insanlar sana tuzak kurup seni öldürdüğüme dair anlatacakları ithamlar mı" dediğini belirtir.

İsfahan'da **Tavus kuşu** minyatürlerde, posteri yapılmış minyatürlerde ve duvar posterlerinde oldukça geniş yer tutuyor. Tavus kuşu muhakkak Yezidilik ile irtibatlanmayabilir. Bu süslü-sevimli tarihi hayvanın uzun süre saray hayvanı olduğu bilinmektedir.

Ateşperestler-Ateşgedeler tapınağı İsfahan'da şehir kenarında fevkalade sarp bir kayalık tepenin üzerindedir. Burası tamamen harabeye dönmüştür. Bazı duvar kalıntıları kalmıştır. Duvarlarda herhangi bir yazı veya şekil kalmamış kerpiç olarak inşa edilmiştir. İran'ın resmi kayıtlarına göre, halen İran'da **Zerdüşler** de yaşamaktadır. Ancak bu tepe ve tapınak ziyarete açık değildir.

İran Türklüğü Şii- Caferilik İslam inanç kodu veya kodları etrafında İran'ın aynı inançlı diğer halkları ile büyük ölçüde aynı değerleri paylaşmaktadır. Şüphesiz Türk olanlara has inanç farklılıkları vardır. Ayrıca Sunni Türklerle Şii Türkler arasında da sadece Türklere mahsus olan inançlar yaşamaktadır. Seyahatimizin 12 günlük süresinde imkan bulabildiğimiz nisbette bu tür inançların tespiti cihetine gittik. Ancak Şii Caferi inanç sistemi İran'da bilhassa Kum'da halk inançlarında büyük ölçüde ortak payda durumundadır. Şii-Caferi inanç yapısı, dönem dönem tali yorum farklılıklarına uğramış, resmi ideoloji ile farklı ze-

minde bütünleşmiş iken, bu değişme ve şekillenme halka, etnik yapı farklılığına göre yansımamıştır. Yaptığımız tespitleri aktarmaya çalışırken bunların genel Türk halk inançları ile olan ortak yönlerini de vurgulamaya çalışacağız.

Anadolu Türk Halk Sufizminde Ocakların önemli bir yeri vardır. Bilhassa **Alevi- Bektaşi** inançlı kesimler arasında "**Ocak**". "**Ocaklı**" olmak, "Ocağa Bağlılık" önemli bir faktördür. İran'da ise ocaklar pek yaygın değildir. Ocak kültürü yerini Seyit kültürüne bırakmış veya Ocak inancı bu bölgede islami bir kimlik kazanırken "Seyitlik" kimliğine bürünmüştür. Seyit'in Seyitle evlenmesi ile seyitlik devam eder ise, yeni nesillere "tebatabi" denir. Seyit erkek seyit olmayan bir bayanla evlenir ise, dünyaya gelecek yeni nesiller de seydi olurlar. Annesi seyit babası seyit olmayan jenerasyonlar için "**Ebter**" denilmektedir. Bunlar "**Misra**" olarak bilinirler ve seyitlik onlarda sona erer.

Siyasi Şia yanlıları da **Ehl-i Beyt** aşkını, siyasi araç olarak kullanma geleneği var. **İmam Ali er Rıza**, rahmete çıktığı gün olay çıkmasın diye halktan saklanmış ve geceleyin yıkanıp defnedilmiştir. Allahın rahmeti üzerine olsun[155]. Bu tür olaylar seyitler arası itilafları doğurmuştur.

Seyid ailenin bayan ferdine "**seyide**" denilir. Seyid Ocaklarının hikmetleri belirli branşlara ayrılmamıştır. Şeyhi hayatta olan seyit ocaklarından teberekün toprak ve su alınır, muhtelif gereksinimler için istifade edildiği olur. Hayattaki, seyit teberekün vereceği suyu önce kendisi içer sonra içmek için bekleyen şahsa içirir.

Mahsume veya **Mahsun Fetine** dua edilerek çeşitli ihtiyaçlar için başvurulan bir kapıdır. İçi tamamen ayna techizatla süslenmiş bu türbe Kum'daki Ulu Camii'nin bitişiğindeki Feyziye Medresesi kompleksinin içindedir. Burada da ayna teyzina-

---

155 Prof.Dr. Avni İlhan, **İmam Musa Kazım, İmam Ali Rıza, İmam Muhammed Taki**, Ankara 1996, s. 54-66-67.

tın, yaradılanın yansıması olduğu zihniyetinin bir tezahürü olduğu ifade edilmektedir. Şii-Caferi süslemesinde ayna çok yaygın ve çok başarılı uygulanmıştır. Türbenin tam orta üst noktasında asılı büyük yeşil renkli bir buket var. Bu bize Anadolu'nun bazı Alevilerinde yaygın olan "Muhammed Ali Nuru"nun gökkubbede asılı Yeşil Nur şeklindeki kandili inancını hatırlattı.

Farklı olduğunu sandığım bir tespit de abdest alma zarureti ile ilgili idi. İfade edildiğine göre, cenaze namazı duadır. Dua yapabilmek için abdest alınması zarureti yoktur. Abdest almak ve gusullü olmak zarureti yoktur. Cenaze namazı kıldıran imamın abdestli olması yetmektedir. Camiye ziyaret için ve görmek için gidildiğinde de abdestli olmak zorunlu görülmemektedir.

Şii- Caferi inançlı bir müslüman namazı bitirdikten sonra gıyam halinde kıbleye dönük vaziyette şahadet parmağını Kerbelaya doğru uzatır ve İmam Hüseyin'i selamlar sola doğru parmağını tutarak Horasan'da İmam Rıza'yı selamlar.

Şii-Caferiler namaz tesbihi çekerken, dikkatimizi çeken bir husus oldu. Sunniler; "Suphanallah, Elhamdülillah, Allahuekber" sıralamasına göre tesbih çekerken, Şii- Caferi müslümanlar Allahuekber sıralamasına göre çekiyorlar.

Sunnilerin ezanı ile Şii Caferilerin ezanları arasındaki iki yerde fark vardı. "Eşhedü Enne Veliyullah ve Eşhedü Enne Aliyyen Hüccetullah" ve "Hatte alel- hayrul amel" ibereleri ilave edilmiştir. "**Hüccet**" delil demektir. Bu ifadelerle halkın imam etrefında toplanması amaçlanmıştır.

Evvelce de belirtildiği gibi, İran'da her Perşembe günü şehitler için merasim yapılır. Halk o gün **Gülzar- Şüheda (Şehitler Gül Bahçesi)** ya gelir, şehitler için fatiha okur. Gömülü halkın üzerine bastığı kabir taşlarında , çiğnenmesin diye "Allah" kelimesinin yazılmasından kaçınılır. Afişlerde de (A) konulur. "Allah" yazılmaz. Taziyet Meclisleri, ölü mevlütlerinde ikram vardır. İkram edilen kimse, ikram edene "**İhsan- İhsan**" der. Bu

Allah'ın ikramına nail ol demektir. Caferi Türklerde, Caferilik inancından kaynaklanan inanç farklılıkları muhtelif vesilelerle de belirtildiği gibi cami çevresinde doğal olarak daha bariz gözlenmektedir. Biz bu kapsamdaki düşüncelerimizi zaman zaman açıklayacağız.

Antikacılardan temin edilebilen bir gümüş paranın, bir yüzünde "Lailahe İllallah Muhammeden Resullah Ayyen Veliyullah" yazısı ve bu yazının etrafında ise "Bende-i Şahı Veleyat Hüseyin 1133 Durube Darbı Tıflis"yazısı ve 14 köşeli yıldız şekli vardır.

Sunnilerdeki "Radi Allau an" (Allah razı olsun) Caferilerde "Selam Ullahi Aleyh" (Allah'ın selamı üzerine olsun) denir, Ehl-. Beyt için kullanılır. Evvelce de değinilen, **Penç-i Ali Baba**; Raesullah. Hz. Fatma, Hz. Ali, Hz. Hasan, Hz, Hüseyin'i temsil eder. Türbe bayraklarının gönderlerinin ucuna alem diye takılır. Şifa taslarının içine konur, Ehl-i Beyt ve Seyid mezarlarında olur. **Muharrem** aylarında ise, Muharrem bayrağının gönderine Hz. Abbas'ın kolunu temsilen alem olarak takılır. Türk dünyasında bilhassa Caferi inançlı kesimde çok yoğundur. Biz Güney Türkistan, Kuzey Irak ve Nahçıvan'da çok rastladık. Eskiden Kars'ta da vardı.

Mevludu Nebevi'de olduğu gibi, Hz. Ali ile de ilgili **kesik baş** anlatımları vardır. Hz. Ali için Mollaların anlattıklarına göre; Hz. Ali **Yedibaşlı Ejderhayı** kovar, Ejderha derin bir kuyuya girer, Hz. Ali **Zülfikarı** kuşağının ucuna bağlayıp kuyuya sarkıtır. Zülfikar, kuyunun içerisinde ejderhanın başını keser. Türkiye'de kesikbaş[156] konusunda A. Yaşar Ocak detaylı çalışmıştır. Bizim de tespitimiz oldu[157]. Caferi inançlı Türklerde, "Sadaka bela savar ve sadaka bereket sağlar"diye yaygın bir söz var. Şehirlerarası yola çıkan şoförler, şehir çıkışındaki sadaka sandıklarına para yardımı

---

156 Ahmet Yaşar Ocak, **Türk Folklorunda Kesikbaş (Tarih Folklor İlişkisinden Bir Kesit)** Ankara 1989.

157 Yaşar Kalafat, **İslamiyet ve Türk Halk İnançları**, Ankara 1996.

yaparlarken, Semerkant'da sabahın erken saatlerinde Semerkand-Taşkent istikametinde yol güzergahına çıkan çörekçiler (ekmekçiler) yolculara nan (ekmek) satmaktadırlar. İfadeye göre bu uygulama **Timur baba** zamanından kalmıştır. Timur sefere çıkınca halk buraya çıkar, Timur'un askerine ekmek verirmiş. İnanca göre yola çıkana ekmek vermek, verenin ve verilenin hayrınadır. Taşkent'te ev ziyaretine giden kimse eli boş gitmez tercihen ekmek götürür. Anadolu'da yeni gelin veya bebek bir eve gelmiş ise, eli boş gönderilmez bu arada ekmek de verilir.

Caferi inançlı İran Türklerinde nezir, adak olarak, Anadolu'nun bazı kesimlerinde görüldüğü gibi kurbanın yanı sıra **Oruç** da olabilmektedir. Fakir doyurma gibi imamların veya imamzadelerin türbelerinin ziyareti de bir nezir olabilmektedir. Mesela "Sınıfımı geçiyim inşallah Masume'nin ziyaretine gideceğim" gibi.

İş yerinin bereketinin, erkekten evin bereketinin kadından geçtiğine inanılmaktadır. Anadolu Türklerindeki "Kadın var arpa ununu aş eder, kadın var buğday ununu taş eder" inancı Caferi Türklerinde de vardır. Ayrıca kişinin doğuştan uğurlu veya uğursuz olabileceğine de inanılıyor. "**Gademiniz (ayağınız)** yahşı geldi yağış yağdı bereket geldi" denilmektedir. Gözü doymayan insanlar için de "Allah bes baki heves" veya "Hasbi ya Allah ve Ni'mel vekil"denilmektedir. Hayır işleyip bir aç doyurana ise "Allah özbeytini nasip etsin, Allah kabul eylesin" denilmektedir. Anadolu Türklerinde kalabalıkta araba sürenler veya hamallar "Yallah Yallah deymesin" derler. Caferi inançlı Türkler "Ya Allah, Ya Allah sakla, sakla" demektedirler.

Yemeklerden önce ve sonra, masadakilerden birisinin sofra duası yapmasından sonra Fatiha okunur. İkramı yapana dua ediliyor. Yemek meclisini idare edene **Tomata** deniliyor samimi meclis yemeklerinde Tomata masasının üst başında oturur, ikrama riayet etmeyenlere **40 şallah (kamçı)** vururlar.

Sık yapılan esprili bir yemek duasına göre;

Allah me atine pilov
(Allah bizlere pilav ver)
Min fevkihi kere ve
(üzereinde de yağ ver)
Min tahtihi pere ve
(İçinde de et ver)
Min yeminihi puğa ve
(yanında da ayran ver)
Min yesarihi Şire
(diğer yanında da şerbet ver) demektedir.

Caferi Türklerinin sık yedikleri yemekler, Cüce (Piliç) Kebab ve Cilo Kebabıdır. Cilo Kebabı'nın döğme ve kuşbaşısı olmaktadır. Din adamlarının iştahlı olduklarını gösteren bir espriye göre, "Mollanın karnı (midesi) Allah'ın ambarıdır" benzeri espriler Erbil-Irak Türkmenlerinde de vardır.

Caferi Türkleri arasında "Halis İnsan", "Nefsine temiz insan". "Eceli önüne geçilmez", "Herkes rızkı kadarını yer" gibi kavramlara dair güzel anlatılar dinledik. Türk halk sufizmine dair bu bulunmaz malzemeyi daha iyi derleyip toplamayı sonra da neşretmeyi düşünüyoruz. Attar'ın ülkesi Nişabur'da halk sufizmi olmaz mı?

Kum'da dini doku toplumun her kesimine sinmiştir. 12 imamdan Hz. Rıza'nın kızı Mahsume Fatime'nin adına yaptırılan, cami içerisinde cami tabanında seyitlerin mezarları var. Mermer mezarların kitabeli kabir taşlarının üzerinde halk namaz kılıyor. Caminin iç duvarlarında mermer kitabeleri var. Halk bunların önünde durup ruhlarına Fatiha okuyor. Ayrıca cami duvarlarında kristal avizelerin altında **Ayetullah** resimleri olabiliyor. Camiye gelen seyitleri siyah **sarıklarından** imamları ise beyaz sarıklarından tefrik etmek mümkündür. Cami içerisinde türbeyi zi-

yarete gelen siyah çarşaflı kadınlar erkek cemaat arasında dolaşabiliyorlar. Camilerde **türbet** veya **mühür** denilen ufak taşlar namaz kılınca türbeye konuluyor. Secdeye varınca alın bu taşa tekabül ediyor. İfadeye göre namazda alın ve burunun toprağa değmesi sünnettir. Bu nedenle bazıları burunları için de bu taşları kullanıyorlar. Esasen bu taş, preslenmiş bir topraktır. En pak toprak Kerbela toprağı olduğu için oranın toprağından yapılmıştır. Türbetlerin üzerinde 12 imamdan bazılarının resmi var veya kutsal mekanların şekilleri oluyor. Üzerleri aynalı olanların aynalarının üzerinde, keza büyük imamlardan bazılarının resimleri var. Bunları çarşıdan satın almak mümkündür. Anadolu'da tasavvuf bilginleri bu kutsal toprağın bu tür amaçlarla kullanılmasını yerinden alınmasını pek onaylamamaktadırlar.

Biz, Mardin'de, Darül Zaffaran Süryani Manastırında, metropolit ve rahiplerin duvar içerisinde ve kilisenin mahzeninde gömüldüğünü öğrendik. Bu durumu bize yetkililer "Metropoller, dine koydukları kurallar, muhtevalı hizmetleri ile dinin inşasına hizmet etmişlerdir. Dini temsil eden manastır ve kiliselerin, bunların koydukları kurallar ile yeniden yapılanmalarını sağlamaktadırlar. Bunun için bunlar öldüklerinde manastırın sütun taşlarından birisi çıkarılır, metropol oturur vaziyette oraya defnedilir. Rahipler ise kilisenin zeminine gömülür" demişlerdi. Kum'da taklit mercii olan ayetullahlar cami duvarına gömülürler. Ayin sırasında, Süryani, gömüldükleri yerin duvarı üzerine ismi yazılı metropole bakar, Onun Süryaniliğe getirdiği katkıyı kalbinde duyar. Caferilikte her mollanın bağlı oldukları farklı Ayetullahları olabilir. Her molla kendi cemaatine öz ayetullahını önerir. İfadeye göre, bu uygulama dini bölünmeye yol açmamaktadır. Ancak siyasi bütünlüğü bozabilir. Taklit, sadece meşruhat ve müstehabat üzerindedir. Yani sevap olan şeylerdedir.

İran'da bilhassa, Kum ve Necef'te büyük çaplı dini turizm var. 12 imam ile ilgili çeşitli posterler, imam kültü ile ilgili dini levhalar ve benzeri eşyalar oldukça yoğun. Mühürlerin altına

serilen mendil seccadeler, maden işlemeleri ile eşyalar, hep imamiye zihniyeti üzerine oturulmuştur. Bu hususa muhtelisf meselelerle tekrar değineceğiz.

Evvelce de denildiği gibi İmam Rıza'nın kızı Fatime Kum'da Masume olarak bu kısa isimle tanınıyor. Şehre ilk gelen kimse onu selamlamak için ziyaretine gidiyor. Şehirden ayrılan da, veda için bulunduğu camiye tekrar gidiyor. Her defasında vakit namazlarına ilaveten iki rekat **ziyaret namazı** kılınıyor. Halk kadın erkek her türlü hacet için Masume'ye gidiyor. Bulunduğu camide imamın namaz kıldırdığı zemin, cemaatin namaz kıldığı zeminden 40 cm kadar daha aşağıdadır. Burası sadece bir kişinin namaz kılabildiği bir mekandır. Anadolu'da banyodan sonra, seyahatten evvel ve sonra, müjdeli haber alınca, camiye girince iki rekat **selam ve şükür namazı** kılınır.

İfade edildiğine göre **Humeyni** döneminde islama girmiş, islam evveli inançların uzantısı karakterindeki, ayet şeklinde göz, şahmeran türünden bidadlarla mücadele edilmiş hurafeler önlenilmeye çalışılmıştır. Ulu caminin sütunlarında bulunan taş kabartma insan figürleri büyük ölçüde kazınmıştır. Türbelerde tavafın kaldırılması için kadın ve erkek ziyaretçi bölümlerinin arkasına kafesli altın perdeler çekilmiştir. Bu uygulamayı Masume'nin türbesinden sonra biz başka yerlerde de gördük. Bize göre dini folklor yok edilmemiş Muharrem'e endekslenmiştir. "İran'da gözleyebildiğimiz kadarı ile dini folklorde imamiyet zihniyetinin hizmetine girmiştir." Derken, Caferi-Şii inancın bi'dad kabul etmediği bir çok uygulama Sunnilerde **şirk** olarak anılmaktadır. Mesela camide insan resmi bulunabilmektedir. Diğer taraftan genelde yasaklanmasına rağmen İmam türbelerine adak bezleri sağlanabilmekte, türbe demirlerine kilit asılabilmekte, türbelerin bulunduğu camiler dış kapılarında başlanarak öpülmek suretiyle türbe ziyaret edilmektedir. Türbelerin bulunduğu camilere, türbe selamlanarak girilip çıkılmaktadır. Şehirlerde ilk işe giden esnaf bulunduğu yerden türbenin bulunduğu

ciheti selamlamaktadır. Bu uygulama sadece 12 imam ve onların neslinden gelenlerin türbeleri için yapılmaktadır. **Vahabilik**te tamamen kaldırılan dini folklor, günümüz şiasında imamet etrafında toplanılmış, imametin günümüzdeki temsilcileri tarafından devam ettirilmektedir.

Ne zaman başladığını bilmemekle birlikte, Anadolu Alevi-Bektaşiliği ile Ehl-i Beyt kültürünü oluşturan unsurlar arasında her vesile ile bir bağ kurmak isteniyor. Her iki kesimin kurum ve kuruluşların arasında ilişki aranıyor. Anadolu Aleviliğinde **"Zincir Vurma"** yoktur. Esasen Ehli Beyt'i katleden, katliama ilgisiz kalanlar ile olayla ilgisi olmayanlara, maksatlı siyasi kimlikler yüklenilmektedir.

Şii inançlı müslümanlarda, ölüler kültü de bir kot olarak gelişmiştir. Kum'da ilk iş büyük kabristanı ziyaret ettik. Buralarda Şah rejimine karşı direnişte, İran-Irak harbinde ve Amerika'nın İran'a müdahalesinde şehit olan her yaştan İranlı yatmaktadır. İranlı tabiri de Türkiye'de Fars karşılığında algılanılmaktadır. Halbuki İran bir coğrafi tanımdır. İranlı bu coğrafyada yaşayan bütün insanlar, bu arada çeşitli insan topluluklarında tabii ki İran Türklerini de kapsar. Hal bu olunca bu kabristanlar da İranlı Türkler de yatmaktadır. Onlar da İranlılığın ortak değer yargıları adına şehit olmuşlardır. Caferi halk inançları aynı zamanda büyük ölçüde Türk halk inançlarıdır.

Şii camilerinde, zemine konulan mezar taşının üzerinde namaz kılınabildiği gibi, ölülerin mezarı da düz bir satıh oluşturuyor. Onların da mezar taşlarına onları ziyarete gelenler basabiliyorlar. Ölü yakınları, ziyarete geldiklerinde kapatan kabir taşının üzerine çömelip, Kelam-ı Kadim okuyor, dua ediyor. Üstü yekpare taşla kaplı mezar geleneğinin Selçuklular ve onlardan evvel Türklerde görüldüğünü biliyoruz. Bu arada cami zeminine olduğu gibi şehitlik zeminine de her mefta defnedilmemektedir. Bu tür defin bir itibar meselesidir. Anadolu halk sufizminde ulu kişilerin türbelerinin eşik taşı altına defin edilmekle, o

şahsı ziyarete gelenler tarafından çiğnenerek ecir kazanmak inancı vardır. İran'da kabirler mezarlığın zemininde iken, camilerde seyitlere uygulandığı gibi şehitliklerde de şehitlerin resimleri duvarları süslemektedir. Böylece seyit ve ölünün Allah indindeki itibar beraberliği mesajı verilmiş olmaktadır.

Ehl-i Beyt Kültürünü Araştırma Vakfı'nın, halk inançlarına yönelik çabalarını bariz bir şekilde görebileceğimiz bir seksiyonuna rastlamadık. Görebildiğimiz bölümlerde ise, halk inançları çalışmalarını yeterince araştırabilmek imkanını bulamadık.E.K.A.Vakfının, dar anlamda hedefleri itibariyle, halk kültürü veya dini folklora bid'ad olarak algılayabiliriz. Ancak meseleye geniş anlamda bakılınca, bize göre bu husus özel önem arz etmektedir. Anılan Vakıf, bir kültürü yeniden inşa etmektedir. Ehl i Beyt Kültürü, genel islam kültürünün bir parçasıdır. Bu inanca öncelik veren Türkler, İran halkı itibariyle çoğunlukta iken, Dünya Şiiler itibariyle de çoğunluk Türklerdedir. Türk Kültür Kurumları, bu nedenle İslam ve Türklük adına ilgilenmek zorundadır.

İsfahan (Mescid-i İmam Şeyh Lutfulluh) Ulu Cami'de çapı 2-2,5 metre ve yüksekliği 1-1,5 metre olan kara taştan oyularak ve yontularak yapılmış bir tas veya kazan var. İfadeye göre bu tas su dolu olur ve cemaat buradan şifa niyetine su içirmiş. Ayaklı tas tasın cidar kalınlığı, 30 cm. kadar ve dışı tamamen sabit fügürlerle işlenmiştir.

Tebriz'de "Musalla" diye bilinen Cuma namazının kılınmasına hasredilmiş her şehirde ancak bir tane bulunabilen bir mekan gezdik. Erzurum'da şimdiki köşk semtinde, bir dönem açık alanda dikili bir taşı vardı. Taşın ismi **Namazgah**tı. Bu alanda bir dönem namaz kılındığı ifade ediliyordu.

Kum'da "**Hüseyniye**" diye bilinen, Muharrem aylarında ve büyük imamların vefat günlerinde **Deste (Zincir)** vurulan, mersiye okunulan mekanlar var. Anadolu'nun Alevi- Bektaşilerindeki Cem Evinin mümasili olduğu ifade edilmektedir. Ehl-i Sünnet'te bulunmayan bu müessese için "camide yemek yenilmeyeceği, burada ge-

rektiğinde namaz kılınabilmekte ve ayrıca dem çekilmez, saz çalınmaz cem yapılmaz. Hüseyniler giderek yerlerini camilere bırakırlarken, Kuzey Azerbaycan'da da zincir vurma uygulaması kaldırılmaya başlanmıştır. Caferi Türkler Anadolu Alevilerine içkici gözü ile bakarken, Caferi kuruluşları ile Bektaşi kuruluşları arasında bağ kurmaktan da vazgeçmiyorlar. Biz Kum'da Şaki Muhammed Muntarazi Caddesi'ndeki Hüseyni'nin resmini çektik. Mescide dönüştürülmüş Hüseyni de gördük.

Kum caddelerinde duvarlara asılı laiklik karşıtı yürüyüş ilanlarının cami duvarlarında da asıldığını görmek mümkündür. Afişlerde Ayetullahlardan bahsedilirken Ayetullah kelimesinin başındaki "Ayet" kısmı yazılıyor ve (...) konularak "ullah" kelimesinin yazılmasından sonra devam ediliyor. Böylece Allah'ın ismi yerli yersiz kullanılarak saygısızlık yapılmış olunmuyor. Afişlerin yere düşmesi halinde sakınca önlenmiş oluyor. Üzerine basılmış mezar taşlarında olduğu gibi...

Muhtelif konuşmalarda "Hüseyni" tanımının sık sık geçmesi dikkatimizi çekti, **Alevi Zazalar**'ın inanç kimliğini anlatırken Mehmet Şerif Fırat'ın "Alevi Bektaşi- Hüseyni" olduklarını söylüyordu. Bu konuda bilgi aldığımız Bilgin Coşkun, kendilerinin de Hüseyni olduklarını mezhep farklılığı nedeni ile çevre ile ilişkilerini karşılıklı hoş görü üzerine inşa ettiklerini inançlarına müdahale istemeyen ve farklı inançları olanlara da müdahale edilmesine karşı olduklarını, bu konuda tavize tahammüllerinin olmadığını; her Caferinin aynı zamanda Hüseyni olduğunu, her Hüseyninin Caferi olduğunu ve bu zihniyetin bütün Caferilerin ortak görüşü olduğunu, söylüyorlar. Ehl-i Beyt'ten neden Hasani veya Abbasi değil de Hüseyni adının geçtiğini ise, "Kerbele kıyamı bunun izahıdır" şeklinde açıklıyorlar. Hüseyni tanımındaki dünya görüşünü, ziyaretinde bulunduğumuz Ayetullahların bir kısım açıklamalarında ve İslam Mezhepleri Arası Diyalog Merkezi Kum Şubesi'nin yetkililerinden de dinledik görüşmelerimiz Farsça ve Arapça oluyordu. Ekibimizden

Prof.Dr. Şaban Kuzgun her iki dili de kısmen biliyordu. Abdulkadir Sezgin ve Yümmi Sezen Arapçaya biraz aşina idiler. Tercümeleri Bilgin Coşkun yapıyordu. Onun Farsçası ve bilhassa Arapçası oldukça iyi idi. Ben İngilizce bilen din bilginine pek rastlamadım esasen aramadım da . Anlaşmayı muhatabım Türkçe bilmiyor ise, tercüman aracılığı ile sağlıyordum. Vakit dar görüşülen konu ve gidilen yer çok olunca, bir çok konunun ayrıntısına girilemiyordu.

Kum'da cemaate mensup kesim tokalaştıklarında, tokalaştıkları ellerinin **şehadet parmağını** öpüp başlarına koyuyorlar. Bunun anlamı "senin hakkındaki kanaatim sözümle ikrar ettiğim ile iman ettiğim aynıdır, dilimle gönlüm bu konuda hem fikir"dir.

Türkiye'de yapılan din kültürü, islam sosyolojisi konuları muhtevalı araştırmalarda gözden kaçan bir husus var. Sunni, Hanefi islam taassubumuz bir çok kültür verimizi Zerdüşleme ait olabileceği gerekçesi ile dışlamamıza yol açabilirken, bir çok milli, kültürel değer verilerimizden de Şii-Caferilikten uzak durma adına vazgeçmişiz. Bunları sahiplenebilmek veya paylaşabilmek için peşin hükümlerden vazgeçip araştırmaları derinleştirmek gerekecektir.

Kum'da medrese eğitimi olmayan ilk okul öğrencileri öğretmenlerinin nezaretinde Mescid-i Azam gibi büyük camilere Medreseyi tanımaya götürülmekle bu kuruluşlar ve buralarda yapılan medrese eğitimi hakkında bilgi sahibi olmaları sağlanmaktadır. Kum'da Hz. Masume (Fatime) ve Necef'te İmam Hz. Rıza'nın türbelerinin bulunduğu cami yakınında çeşitli hacetleri için gelmiş gruplar halindeki kadınları görmek mümkündür. Ziyaret için içeriye çocuklar ile birlikte girilmektedir. Türbe içi izdihamı, görevliler **"per"** kullanarak önlüyorlar. Bu tür makamların geceleri kapılarının önünde yatılarak sabahlanıyor, böylece şifa umuluyor. Bu uygulama Anadolu'da görülebilmektedir.

Meşed'de İmam Rıza'nın türbesine dönük köşeleri dönen her Caferi, türbeye ne kadar uzakta olursa olsun, türbe görün-

mese dahi, türbeye doğru döner ve türbeyi bulunduğu yerden saygı ile selamlar Kum'a ve bilhassa Meşed'e giden her Caferi, ilk gün ziyarete mutlaka gider bu iki şehirden ayrılmadan evvel de her iki türbeye veda ziyareti yapar. Türbe mekanlarından çıkarken, geri geri çıkılır. Türbenin kapısı, eşiği, dış kapıdan girilirken öpülmeye başlanır. Türbenin altın muhafazasına ziyarete gelen halk eşyalarını, yüzlerini çocuklarının yüzlerini sürerler.

Seyit Maraşi'nin kabri dökümantasyon merkezinin giriş kapısının altında iken (alimler beni çiğnesinler sevap kazanayım) zihniyeti ile türbesi merkezin giriş kapısının sağındadır. Buradaki sandukanın üzerinde bir vazo ve içerisinde plastik çiçek, türbe mahallinin duvarında ise, Maraşi'nin resmi asılıdır.

İran'da Caferi inançlı Türklerde, cami ve türbe kapısını öpmek, inanca göre Hz. Ali, Hz. Abbas, Hz. Fatima'dan gelmektedir. Bunlar da zamanın da Peygamber Efendimizin kabrini öpmüşlerdir. İmamiye'de **kabir öpmek** ve **tavaf** çok yaygındır. Yapılacak tavafın sayısını, niyet edenin niyeti tayin etmektedir.

Kum yöresi Caferi inançlı Türklerinde, her **masum** ve **masumenin** Türkçe yazılmış **kasideleri** vardır. Bu kasideler camilerde **kandil** **günlerinde** okunur. Mesela Hz. Fatime ile ilgili kaside onunla ilgili günde okunur. Büyük meddahlar bu tür günlerde, ünlü kaside hanlara ait eserler okurlar. Mersiyeler sadece Muharrem ayında değil, zaman zaman muhtelif vesilelerle de okunurlar.

İran'da Caferi inançlı Türklerde, eskiden tavaf çok yaygın iken, şimdi Kerbele ve Necef'te devam etmektedir. İnanca göre imam, canlı Kabe olarak kabul ediliyor. 12 imam ve 14 Masum-u Pak'ın türbeleri bu kapsama girmektedir. Kum'da ve Mesd'de türbelerin etrafı kadın ve erkek bölümleri olarak ayrıldığı için, türbelerin etrafı bir perde ile bölünmüş, böylece tavaf önlenmiştir. Ayrıca "bunlar sizin küçük rablerinizdir" inancından hareket-

le, başına dönme inancı doğmuştur. Çocuk veya baba büyük bir beladan kurtulunca, baba veya oğlu diğerinin "başına döner".

Kum'da dini folkloru, İmamed ve Ehl-i Beyt ile bütünleştiren, **muharremlik kültü** etrafında canlı tutan her seviyede kitabın satıldığını görmek mümkündür. Ancak bunların arasında Türkçe yazılmış eserleri maalesef bulamadık.

İmamed kültü ile ilgili posterlerde, İmamlarla ilgili anlatılan menkıbeler resmedilmektedir. Yavrularını avcının elinden kurtarması için, İmam Rıza'ya yalvarıp, onun yardımını alan ceylan posterinde bu durumu görmek mümkündür. İran kültüründe dini anlatımlar, minyatüre çevirip günümüzde de onlardan posterler yapmak geleneği çok yaygındır. Mesela, güzelliği ile meşhur kölesi durumundaki **Yusuf Peygamberi** davetlilerine göstermek için elma veya patates soymalarını isteyen Firavun'un maliyecisinin eşi **Züleyha/Zelihe** hikayesinde olduğu gibi. Bazı minyatür iken postere dönüştürülmüş resimlerde de, günümüzde Anadolu ve Nahcıvan'da **adak ağaçları** olarak bilinen ve dallarına **adak çaput** bağlanan kutsal ağaçlar yer almışlardır. İmamed'de çaput bağlama geleneği kakmamış, ancak türbe ağaçlarına değil, İmam türbelerine bağlanır olmuştur.

Kum'da Peygamber efendimizi, 18 yaşında resmettiği iddia edilen bir tablonun aslı halen İtalya'da bulunduğu ifade edilen "**Şemail Şerif**" poster olarak satılmakta ve bazen de dergi kapaklarına alınabilmektedir. Peygamberimizin resminin yapılamayacağına dair bir hadis olduğu bilinmektedir. Tespiti yapılan bu tür bir resmin altında, Müslümanların en büyük ve ulu, aynı zamanda dürüstlük ve doğruluğun en sağlam koruyucusu **Muhammed İbn-i Abdullah** nakledilen şu açıklama vardır: "Hz. Muhammed'in mübarek şemali, 18 yaşında iken, saygıdeğer amcasının mahiyetinde ticaret maksadıyla Mekke'den Şam'a gittiği sırada **Nasrani** bir rahip tarafından çizilmiştir."

Hz. Ali'nin resminin yapılması Caferi inancına göre, islama aykırıdır. Yakın geçmişte 12 imamın temsili resimleri yapılabilirken, resimlerde imamların yüzlerine de yer veriliyor yüz hatları belirtiliyordu. Şimdi, bu tür resimler de yüz kısımları kapatılmakta veya ışıkla örtülmektedir. Hz. Ali'ye ait resimlerde, Hz. Ali nin yüzü "Tuttum aynayı yüzüme Ali göründü gözüme" inancı gereğince Ali yazısının içerisine alemin temsili resmi yapılmaktadır.

– Ehl-i Beyt'i esir alarak Şam'daki harabe bir mescide yerleştirdikten sonra, Yezit'in Hz. Hüseyin'in kesik başını bir kap içerisinde Ehl-i Beyt'e göstermek için gönderilişini anlatan temsili resimde, aile efradı hanımların yüzleri giyindikleri siyah çarşafla kaplıdır.

– Kum'daki Ulu Cami'nin duvarındaki büyük afişler; "Müslüman Bacı, Çadır (Çarşaf) en iyi örtüdür. Bu nedenle Harem-i mateharra çadırsız (çarşafsız) müşerref olmak yasaktır" yazısı vardır.

– Ehl-i Beyt'in şehit edilmeleri olayını canlı tutan posterler piyasada satılmaktadır. Kum'daki Mescid-i Azam'ın dış duvarında bu tür resimler sergilenmektedir. Ehl-i Beyt Kültürünü Yaşatma Kurumu'nun salonlarında bu tür büyük tablolar var.

Temin ettiğimiz islami tarihe ait posterlerde **Hz. İbrahim**, oğlu **Hz.İsmail**'i Allah rızası için kurban etmek isterken kendisine kurbanlık koç getiren **Cebrail** dişi melek olarak tahayyül edilmiştir. Uzun saçlı ve saçları çiçeklerle süslüdür. Bilindiği gibi meleklerde cinsiyet yoktur.

Caferilik bilindiği gibi İmam Caferi Sadık Hazretlerinin İslama getirdiği yorumlara dayandırılan dünya müslüman Türklüğünün bir kısmını da içine alan mesleki bir yapılanmadır. Türkler büyük çoğunlukları ile müslüman iken farklı dinlere inanan Türkler olabildikleri gibi müslüman Türklerin hepsi aynı mezhepten değillerdir. Caferi inançlı müslümanların da şüphesiz hepsi Türk değillerdir. İran Türklüğü içerisinde Sunni Ha-

nefi olmayan çeşitli Şii inançlara sahip kesimler de vardır. Caferilik Türk halk kültürü üzerinde, yer yer kalınlığı değişik de bir perde oluşturmuştur. Bu çok doğal sosyolojik bir olgudur. Biz boylar bazında Türk halk inançlarını ele alırken Nigarilik, Çelebilik, Caferilik gibi inanç kesimlerini de halk kültürü itibariyle ele almaya çalıştık.

•

İndeks

Zurna çalan bir İran Türkü

Ho oyunu oynayan gençler

Çille töreninde kil(zılgıt) çeken gençler

Yöresel oyunda "hababah" çeken seyirciler

Meşk'e gözeden su dolduran bir genç

Kaşkay kızlarında saç kesimi

İran göçebe Türklerinde çadırdan bir görünüm

İran Türklerinde bir kilim

Sal, çukke zinharasi ile bir göçebe İran türki

Yöresel kıyafetli atıyla bir bayan

İran Türklüğünde göçebe çadırı

. Merfeç dokuyan bunkenin hanımları

Sonbahar göçünde bir bunke

Akşaçların nezaretinde ilkbahar göçü

Türk-i çöreğin (lavaş) hazırlanışı

Türk-i kebabın hazırlığı

İRAN TÜRKLÜĞÜ

Jeokültürel boyut

Yaşar Kalafat

210 milyon civarında olan Dünya Türklüğünün bir bölümünü Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu Türklüğü teşkil ederken, 30 milyonluk İran Türklüğünü de kapsayan 120-130 milyonluk bu coğrafya Batı Türklüğü veya Oğuz Türklüğü olarak bilinmektedir.

Kültür adamları için çok kere kültür elçileri denilmiş ve uluslar arası ilişkilerde de haklı olarak hep önemsenmişlerdir. Halktan halka kültürel temaslar sonucu halk diplomasisi daimi ülkelerin barışına hizmet etmiştir. Halklar birbirlerini tanıdıkları nispette dostlukları resmi politikalarında belirleyici rol oynamış ve bölge dışı güçlerin müdahale şansını azaltmıştır.

Türkiye'nin bu arada diğer bölge halklarının kültürel sınırları siyasi sınırların çok ötesinde birliktelik arz eder. Komşu halkların sınır ötesi uzantıları bu realitenin ihmali sonucu çok kere irrendentist özlemlere yol açmış ve çok kere de bölge barışının tehtid ve tarihi kültür mirasını tahrip etmiştir. Halkların demokratik kültürel haklarına saygılı davranılması ulusal üniter dayapıların da güvencesi olacak ve halkların kardeşçe birlikteliğine güç katacaktır.
Bölgesel,ekonomik ve siyasi dayanışmanın temelinde halkların kültürel dayanışması yer almalıdır. Mevcut potansiyeli ile Türk halk kültürü bu stratejiye esas teşkil edeb

ISBN 975-6480-25-4

